नं० ५००-घ-१
नैषधीयचरितटीका
प्रदीपिका
पत्राणि १०५
४१-६

नं० ५००-घ-१
नैषधीयचरितटीका
प्रदीपिका
पत्राणि १०५
४१-६

नं० ५००-च-१

नैषधीयचरित टीका

प्रदीपिका

पत्राणि १०५

४१-६

नै.ष.
टी.प्र.
१

ॐ नमो वागभवाय ॥ ॐ टीकारामचरणसरोजरेणुभ्यो नमोऽस्तु ॥ ॐ पारं प्रबन्धाम्बुनिधेः प्रयान्तं या
न्तः किल स्वान्तनवैषधज्ञाः । निःश्वासलीलानिहतान्तरायं देवं भवमालम्बनमाश्रयेयुः ॥ १ ॥ तद
नुग्रहलेशमात्रलाभादियमङ्कुरेवलगामिनी मनीषा । प्रपिकर्षति मामगाम्यपृष्ठैः शरणं मे भवा
प्रादेन मस्तु ॥ २ ॥ अज्ञानतिमिरपाटनपटीयसीं शुभगुणोदयोल्लसिताम् । नीराजनायकरवैः प्रदी
पिकां काव्यसम्राजः ॥ ३ ॥ नमस्समतिविलासो वासनाभ्यासपक्वा विविधवङ्गनिबन्धः कृन्थसेवा
ह्रनेवान्तरलयति मनो मे केवलं नैषधीयं चरितमखिललोकश्लाघनीयं कवीशः ॥ ४ ॥ समुन्मदे
ऽप्युदरसार्थसारं विगाह्यते काव्यमिदं जनोऽपि । प्रयतदन्नाप्रपि खण्डगोलं कृत्स्नं द्रलादाकल
यन्ति बालाः ॥ ५ ॥ अस्तत्रिधावन्यनिबन्धनानां कदापि कुर्याडुपकारमेतत् । तरङ्गिणीनां न रणोर
भावेन्नवीफलेनापि न रन्तिपारम् ॥ ६ ॥ स्यादेव मे मतिवशादिह दोषभूमा सीमानमेव न परो स्व
लक्ष्यं च वः शक्तिगुणीकरणकर्मणि सज्जनानां नैसर्गिकी विजयती खलु संविधात्री ॥ ७ ॥ अर्थाः
सन्तु महस्रशः प्रतिपदं प्रज्ञाविलासास्पदं श्रोत्रान्ताः प्रथितप्रबन्धरचनाप्रख्यापिनाऽस्त्वैः
स्वारस्येन पदार्पिताः सहृदयस्वान्तप्रियं भावुकाये सुस्नान्परमाद्रियेत मिदं मे मोहं जनो मन्यता
म् ॥ ८ ॥ प्रसादात्क्रमयादेविह मतिगम्भीरगहने सना मम पथ्योऽनाक्व चिदपि निबन्धोऽपि न भवेत् ना धू
थापि स्यादेतन्नाव लमम दोषायनिखिलेसमुन्मेत शाङ्कःकरवजलरन्तनिचविषमे ॥ ९ ॥ इदं हि
काव्यं हेमाङ्गं मुखलिनोमपदे पदे । विभुयात्कमतास्त्वादाः सन्तु सन्तो वलम्बनम् ॥ १० ॥ इदं हि
वक्तृदपि वलयितवस्तमनीमाएलमणे नायमानेन रन्नवीणिभिर्भाति महनीय स्माहितमद्रिम
यम् ॥४॥

१

प्राग्भारस्यात्मकविकुलगौरवोत्कर्षैः प्रथितनिजगुणाज्ञातिनिखिलसज्जनसमाजहर्षैः श्रीह
र्षनामा कवीश्वरः स्वरसप्रसरणेन निषधनृपतिचरितमितिहासमाश्रित्यानेदोकिनैव नैषधीयम
हाकाव्यमरचयत् यस्य महत्त्वं सर्गबन्धरूपत्वात् सर्गबन्धो महाकाव्यमुच्यते तस्य लक्षणम्
इति सद्धार्थत्वात् समस्तार्थत्वाच्च महत्त्वम् व्यापार्थत्वेन नाडत्तमत्वम् इदमुत्तममतिशयितमिति
व्यंग्यवाच्यानुविद्धं निर्वृत्यैकस्थितमिति नायकस्यात्र धीरललितत्वः निश्चिन्तो धीरललितः कलासक्
तः सुखी मृदुरिति शृंगारस्यात्र विप्रलम्भसम्भोगात्मकोऽङ्गीरसः अपरे सर्वेऽङ्गभूताः सर्वत्र नग
देशाकलाकालवेशभोगादिसेवनैः प्रमोदात्मा रतिसम्भोगात्मनोरन्योन्यरक्तयोः प्रकृष्टमा
णः शृंगारो मनुष्यैर्विविधैष्टितैरिति अलंकारस्यात्र शब्दार्थावलम्बना अतिपर्यन्तस्युः इति
सैल्यपनोविस्तरस्याशक्यानिबन्धनात् एव वृत्तभेदः छन्दोभेदस्तत्रतत्रैव दर्शयिष्यते अथमा
द्यः श्लोकः ॥ ॥ निपीयेति क्षितितारक्षणादिनारक्षन्ती निक्षितिनिरक्षिताः बुधाः फणिप
तिप्रभृतयः पण्डिताः पातालवासिनः तथा क्षितितिथमोपदेशाचरणादिनारक्षन्ती निक्षितिरिम
क्षणा बुधा विद्वांसो मनुष्यलोकवासिनः तथा वेदेक्षणादिना क्षितिनिरक्षन्ती निक्षितिनिरवि
क्षता बुधा देवाः स्वर्गलोकवासिनश्च जातवोऽहिमृषावृषाइत्यमरः क्षितिरक्षितिरशीलमस्ये
ति क्षितिनिरक्षी तस्य नितिवायस्यनलस्य कथो निपीयास्वाद्यायात्तमपित्याकथावक्तथाश्च
वर्णान्पूर्वमिवनाद्रियन्ते देवाः फणिनश्चामृतेनाद्रियत एव मानुषाश्च लोकान्तरोपभोग्य

नै॰ध॰
टी॰प॰
१
२

यास्तनायनस्पृहयन्ति तस्माय नायवज्ञक्लेशाय यज्ञादिकर्मणा प्रयतन्ते कथाश्रवणादेव
वनलब्धि विस्पष्टः अलौकिकविवियस्मनिर्भरंकथामात्रायसनामेकरस्मात्स्वयावक्त्रेयाजाय
ते इतिभावः अनएवरसवमानिशयेन निपीयेत्युक्तिः निपीयेतिपीङ्पाने इत्यस्यरूपम् नपा।
पानेइत्यस्यनस्यानल्पपीतिरितेन्मलिष्वियः अथव अलिणोन्नाभिन्नस्यप्यस्यानलस्येयक्षितिपस्य
वकथांनिपीयेत्यादि तथैव अथव यस्यकथानिपीयवर्तमानानांपुंसामदिणः अतोवि
भीनकोनिवासोस्यालीति अलीकलिः नस्यकलेःक्षितिर्विनाशोभवतितयवास्याविपिक्षि।

ॐनमइष्टदेवाय ॐनिपीययस्यक्षितिरक्षिणः कथांतथाद्रियन्तेनबुधासुधा
यामपि नलःसितच्छत्रितकीर्तिमण्डलःसराशिरासीन्महसांमहोज्ज्वल

तिविस्मय ः कार्कोटनागराजस्यदमयन्त्यानलस्यच ऋतुपर्णस्यराजर्षेःकीर्तनंकलिनाश
नमितिभियुक्तोक्तेः यस्यकथांनिपीयेत्यादितथैव अस्मिन्पक्षेयवाक्यभेदापस्यैवनत्तुम
गः सनलआसीत् कीदृशः सितच्छत्रच्छन्नसितच्छत्रितम् तत्करोतितदाचष्टइतिणिजन्ता
त्कर्मणयः निष्ठायांसेटीतिणिलोपः ईदृशंकीर्तिमण्डलंयेनसः तथामहसांराशिप्रता
पतिपिः सूर्यरूपोवासूर्योपिसितच्छत्रीकृतकीर्तिसदृशोमण्डलोभवति तथामहोज्ज्वलः
महत्कर्मेवरुज्ज्वलः अमन्ताज्ज्वलवायहाममहसाज्ज्वलः ज्वलतीतिज्वलः ज्वलतिकसन्ते।
भ्योणाइतिवैकल्पिकणप्रत्ययाभावपक्षेपचाद्यच् महांश्चासौउज्ज्वलः शृङ्गाररसायशेतिवा शृङ्गार

२

शुचिरुज्ज्वलः उत्तमनायकनलचरित्रवस्तूपक्षेपवर्णनात्काव्यमुखम् यदुक्तम् आशीर्नमस्क्रिया
वस्तुनिर्देशो वापि तन्मुखम् इति अस्मिन्सर्गे वंशस्थवृत्तम् जतौ तु वंशस्थमुदीरितं जरौ अत्र न्यासः श्ला
तिवंशस्थवृत्तम् छेकानुप्रासोयमलंकारः १ यस्य सुधांशोः कथा चरित्रं सूपकारो विद्या च रसैः
शृङ्गारादिभिः माधुर्यादिभिश्चाप्यनतिरस्कारिणी स नलनामा नृपोऽभूत् कीदृशः भूः जाया यस्य स भो
जानिः जायाया नि गुणैः शौर्यादिभिः मात्यविग्रहादिभिर्वा अद्भुतः आश्चर्यकारी अथवा रसैः म
धुराम्लादिभिः कर्तुर्यस्य नलस्य कथा सूपकारविद्या सुधायाः अमृतस्य नावधिका अविद्यी नलस्य सूपकार
विद्या रसैः मधुरान्नादिप्रियाकाष्ठयादिनीत्यर्थः अतएव स नलो राजा गुणेषु सूपकारेषु मध्यात् अद्भु

रसैः कथा यस्य सुधावधीरिणी नलः स भूजानिरभूद्गुणाद्भुतः सुवर्णदण्डै
कसितातपत्रितज्वलत्प्रतापावलिकीर्तिमण्डलः २

तः आश्चर्यकारी च सूर्यचन्द्रोदनिको गुणाश्रयः गुणो यथा नेत्रपादौ मौर्व्यां सूदे वृकोदरे इति या
देवापि तथा स्वशरीरं दयानिधारयति पुष्पातिवास्तथा यस्य कथा चरित्रं सूपकारविद्या रसैः मधुरा
म्लादिभिर्विविधपाकरचनाविशेषसाधितैः कृता अमृतं जेत्री स गुणेषु सूपकारेषु अद्भुतः आश्च
र्यकारी सुवर्णदण्डो यस्य तत् सुवर्णदण्डं सुवर्णदण्डं च तदेकं च तत्सितं च तदातपत्रं च तेन सुव
र्णदण्डैकसितातपत्रितं ज्वलती प्रतापावलिर्यत्र ईदृशं च तत्कीर्तिमण्डलं ज्वलत्प्रतापावलिकी
र्तिमण्डलं सुवर्णदण्डैकसितातपत्रितं ज्वलत्प्रतापावलिकीर्तिमण्डलं येन स तथा यद्वा सुव
र्णदण्डैकसितातपत्रमेतेन तत् ज्वलत्प्रतापावलिश्च कीर्तिमण्डलं च ते सुवर्णदण्डैकसितातपत्र

नै.ष.
टी.प्र.
३

3

मतेनूते ज्वलत्प्रतापावलिस्फुरकीर्तिमण्डलेवते सवर्णादौ एकसितातपत्रिते ज्वलत्प्रतापावलिकी
र्तिमण्डलेयेन सः यद्वा सितो भेना नेनया यावर्णानां ब्रह्मणादीनां दण्डोदमनेनसितातपत्रर यद्दण्डं वा यत्र न
त्सुवर्णादण्डम् एकस्मिन्नातपत्रम् संजातमस्मात्तदेकसितातपत्रितम् यद्वैकसितातपत्रेण युक्त
तदेकसितातपत्रं तत्कृतमेकसितातपत्रितम् ज्वलत्प्रतापावलिस्फुरकीर्तिश्च यत्र तत् ज्वलत्प्रता
पावलिकीर्ति सुवर्णादण्डमेकसितातपत्रितेन च ज्वलत्प्रतापावलिवकीर्तिमण्डलं देशायस्येति
विग्रहः तेन सर्वं भूलोकेन सद्भूतश्चक्रे किं: शृङ्गारादौ विषयीवाद्गुणेरागोद्वय रसः इत्यमरः २ अ
नकलौ युगे यत्कथा स्मृता सती रसेन शृङ्गारादिना जलेन च यत्क्षालनं येव जगत्पावनं करोति।

पवित्रमत्रातनुते जगद्युगे स्मृता रसक्षालनयेव यत्कथा। कथं न सा मद्गि
रमाविलामपि स्वसेविनीमेव पवित्रयिष्यति ३

सा कथा स्वसेविनीमेव कल्मषामपि मद्गिरं कथं न पवित्रयिष्यति अपितु पवित्रयिष्यत्येव यद्वा कम
ष्णपक्षो कोलनलो राजेति स्तोक्ता यो ह्यसिप द्वेच अत्र या वा सा कथा वेति विग्रहः यस्य कथेति विग्र
हे तु यत्क्षेत्रे तु कथायायाअयशमेघान्नेति अन्यवमर्षीनयुक्तस्यान नलसंबन्धत्त्वकथायाः प्रकरण
देव प्राप्यते ३ अधीतिरध्ययनम् बोधज्ञानं तदर्थानुष्ठानम् आचरणं प्रणालिकाः प्रचारणा शिष्य
प्रशिष्यमुखेन प्रवर्तनम् एतैश्चतुर्भिर्विधाभिर्विषयीकृतश्चतुर्दशानां विद्यानामवस्थाः सा यया अनेन नलः स्वया
मात्मना चतुर्दशत्वं विद्यास्वेव चतुर्दशत्वं कृतः कृतवानविरोधेन दृष्टत्वेनालीनपद्धैः यतः समुदाय
परिसमाप्तिपदे च चतुर्दशानां विद्यानां यस्य वशत्वाभावेन प्रतीक्यपरिसमाप्तिपदे नैकैका।

३

स्या विद्यायास्तु तत्त्वमेव न चतुर्दशत्वं पूर्वमेव प्रसिद्धम् असावपि चतुर्दशत्वं कृतः कृतवान् पिष्टपेषण
मेतद्व्यर्थमित्यर्थः यद्वा चतुर्दशस्वपि विद्यासु चतुर्दशत्वं कृतो न्यकृतवान् अपि तु सर्वथापि कृतवानिति
वेद्मि चतस्रो दशा अवस्था यासां तासां चतुर्दशानां तासां भावस्तत्त्वम् त्वतलोर्गुणवचनस्येति पुंवद्भावो वक्तव्यः
चतस्रश्च दश च चतुर्दश तासां भावस्तत्त्वमिति च ॥ अनुष्ठानलक्षणविद्यानुसन्ततक्री रूपकारविद्या
ष्टादशत्वं प्रापः कीदृशी रसनाग्रनर्तकी लोकानां जिह्वाग्रप्रकाशनशीलानाम् अंगानां मध्ये गायत्र्या वर्णितको
षणाकटुकषायाम्लानां गुणेन लवणान्वलवणमधुररूपकारेण विस्तारेणेना यद्वा गतिस्मरणाथते गुणेन
रूपकारेण भीमसेनेन नेयाविस्तारेणेति केचित् एकैकस्यात्मस्मस्पतिति प्रापणेनाष्टादशत्वं जातेत्यर्थः

अधीतिबोधाचरणप्रचारणैर्दशाश्चतस्रः प्रणयन्नुपाधिभिः चतुर्दशत्वं कृत
वान्कुतः स्वयं न वेद्मि विद्यासु चतुर्दशस्वयं ॥

केवलत्रयी वतितत्संख्यैव त्रितत्संख्याधिकितसमितोत्रय्या अनुवर्तिनी तथांगैः षड्भिर्गुणेन गुणनेन विस्तारे
नीताष्टादशत्वं गाद्गते अथवा अस्य विद्या प्रमाणादि अष्टादशत्वं प्राप कीदृशी अस्येव जिह्वाग्रनर्तक्यमाणपरा
तथा यत्रषट्प्रकारकं चतुर्दशं भवतीति न्यायादेशानाटीकादीनां गुणेन विशेषेण विस्तारेणेनाकेवलत्रयी
वत्र्यो वेदत्रयी अंगानां शिक्षादीनां गुणेन विस्तारे व्याप्तिनीता यथाष्टादशत्वं गाद्गते एकोवेदः षड्भि
रंगै रूपचीयमानावस्थाः षट्प्रकारो भवतीत्यष्टादशत्वम् अथवा अस्य विद्या कीर्तिरष्टादशत्वमाप अष्टा
दशत्वं द्रष्टुजातेत्यर्थः कीदृशी रसनाग्रनर्तकी स्तवनीया तथांगगुणेन सौन्दर्यादिना विस्तारेणेता यथा
त्रयी अग्नित्रयी अंगेन यजनादिना गुणेन दक्षादिना च यथा विस्तारं गच्छतीत्यर्थः अत्र कीर्ति

नै॰ ४॰
टी॰ प॰
५

पक्षे विस्तरमात्रेणाष्टादशत्वं न संख्यायाम् सर्वत्राष्टादशत्वमपि साम्येनाह नवानां द्वयेन नवद्वयम् नवद्
यं चैतद्द्वीपाः तेषां पृथग्जयश्रियः प्रत्येकं जयलक्ष्म्यस्तासां जेतुमिच्छया एकैकेन विद्याभेदेनैकैकद्वी
पं जेतुमित्यर्थः अष्टादशजयश्रियो जिगीषया नाम वशीकरणेच्छा अन्यथा जयश्रीकन्याकानाम जिगीषा
स्यात् न हि जयश्रियः शत्रुभूताः अत्र विद्यानां शब्दात्मकत्वाद्विस्तरशब्दप्रयोगः उपमानभूते श्रुतित्रित
येऽप्यो द्विष्टार्थिको विस्तरशब्देन सम्बन्धो न तस्य तु इत्यदोषः अङ्गानि वेदाश्चत्वारो मीमांसान्यायविस्त
रः पुराणं धर्मशास्त्रं च विद्या एतास्तु चतुर्दश आयुर्वेदो धनुर्वेदो गान्धर्वश्चेत्यनुक्रमात् अर्थशास्त्रं चतु
र्थं च विद्या अष्टादश स्मृताः ५ दिशामीशा दिगीशा इन्द्रादयस्तेषां हन्तृत्वेन प्रसिद्धो मात्राभिर्विशिष्टा भूति

अमुष्य विद्यारसनाग्रनर्तकी त्रयीव नीताङ्गगुणेन विस्तरम् अगाहताष्टादशतां
जिगीषया नवद्वयद्वीपपृथग्जयश्रियाम् ५

र्जन्म यस्य इन्द्रानिलयमार्काणामग्नेश्च वरुणस्य च ईशवित्तेशयोश्चैव मात्रा निर्हृत्य शाश्वतीः प्र
ष्टाभिश्च सुरेन्द्राणां मात्राभिर्निर्मितो नृपः तस्मादभिभवत्येष सर्वभूतानि तेजसेति मनुः दिशां स्वामी
सन् तलः कामप्रसरो यस्य सः तथा वरुणः कन्यामार्गं भवन्तीति नत्वा निवापितमात्मना हि नेत्राकर्णवत् प्रत्रिनेत्रश्चे
वायमवतरत्यस्य स्वामी ज्ञापिका दयाधिकान्तनीयाशान्ताप्येवं दर्शी वभार तृतीयनेत्रं सति दिने त्रिनेत्र
भवतीति शान्तः त्वान्तनेत्रनेत्रवमयेत्यर्थः दिशां मध्ये लोकपालहन्तृत्वेन प्रसिद्धो यस्मात्सोऽन्तकदशाः ईशा
नदिक्पतिनात्मेशितारेशाः शिवः यद्वा दिगीशा हदयेशेन विभूतिर्यस्य सर्वात्मकत्वात् अत एवा
दिक्शा सर्वा स्वामी शितना शिवः कन्दर्पप्रचारपरिपन्थिनी निजत्रिनेत्राभावज्ञापिकान्तनीयेशयथा

ब ४ स
नारायणी ५
ब ५ २२
ना २३
अष्टमसर्गात्रिंशत्कमानगृता

विभर्त्तीति यन्नित्तोक्तः ननु सेधः स्वकेनित्ये निजं त्रिपुरवधपूर्वीनवतैः श्रावेत्य स्तोत्र्यविडतियाद्ध
भवितव्यमिति चेत् संज्ञाया अविवक्षितत्वात् भावे यदा दोषविस्मये एव भवति तेनावतरत्वमिति यद्वा
तरणं तरः अवगततत्त्वो ऽवतरतस्य भावस्तत्त्वम् यद्वावतरत्यस्मादवतरणमिति विग्रहः प्रत्याय्युच्
नष्टभावस्तत्त्वम् ६ कृतयुगेऽवतीर्य पिपदैः सत्या ऽस्तेय शमदमैर्वा तमामुना नलेन स्थिरीकृते स
तिक्केजनास्तपो चेमेन प्रपेदिरे भुवं यदेकाङ्घ्रि, अपितु सर्व एव आत्मार्थे वा परार्थे वा इन्द्रियाणि

दिगीशवृन्दांशविभूतिरीशिता दिशां स कामप्रसरावरोधिनीम् बभार
शास्त्राणि दृशं नयाधिकां निजत्रिनेत्रावतरत्वबोधिकाम् ६ पदैश्चतुर्भिः
सुकृते स्थिरीकृते कृतेऽमुना के न तपः प्रपेदिरे भुवं यदेकाङ्घ्रिकनिष्ठया
स्पृशन्दधावधर्मोऽपि कृशस्तपस्विताम् ७

दमसैतनवलत्तणम् यतएकचरणकनिष्ठांगुल्या भुवं स्पृशन्नधर्मो
नयस्यैव विपुटयेणावर्जिते तपस्वीचानुकम्प्यानेश्तत्समवृत्तः क
पिक्कशः तीणातपास्वितां नयोधननमनुकम्पनीयत्वाच्चदथो
तेयुगे लेशेनाधर्मं स्थितत्वेनोत्किः तपस्वी च भवमगल्याश्रणाधिनिष्ठस्तपस्यातिकृशो
पिभवत्यनशनतादिना कृतयुगेऽनलोनाभूदिति केचित् तदायमर्थः अनेन नवे द्वयो चतुर्भिः पदैः
सुकृते स्थिरीकृते कृते सति कृतयुगजातमनीत्यर्थः ७ अथ नलमादाएयाद्य स्वैवेलेनमेनयोद्ध
तेनयाऽस्त्रवतः प्रतापानलहृमस्य वर्मेजिमासज्जनेयस्तान्तादृशः सद्गजानदेवगानाम्तसमुद्रस्यो

नै॰च॰
टी॰प्र॰
५

5

वदेरुपनितं तत्पंकीभवत् कलंकत्वेन विभर्त्ति यद्वा स्वयात्रासंभोत्थधूली[illegible]पतितं सत्पंकीभवदस्थि
जातं चन्द्रे कलंकत्वेन विभर्त्ति मञ्जिमेति पृथ्व्यादित्वात् इमनिजा अत्र स्वसः समुद्रपतनेन पंकीभा
वाच्चन्द्रे कलंकत्वं किं वस्तुगत्याभिधीयते नतोत्प्रेक्ष्यते नतावद्वस्तुगत्या कविपुराणादिप्रसिद्ध्यभा
वात् नाप्युत्प्रेक्षा तद्योतकस्येवादिपदस्याभावादिति चेत् मैवं नेयं वस्तुगतिः नाप्युत्प्रेक्षा किंतु
पह्नवः तथाहि तदेवमेवकारः प्रसिद्धपदार्थान्तरव्यावृत्त्यर्थमुपादीयते तच्चैवं पंकतोयाकलं
कतामवलम्ब्य नेन प्रसिद्धशशहरिणादिनिषेधः अस्त्वेवापह्नुता न च घटतोत्काभावः यथानीतिका
ङ्गस्वेरणप्रयोक्तम् पदमुत्प्रेक्षायत्तोपितिष्ठति यथा प्रस्त्रादिकं वस्तुगतिर्वा न चाप्रसिद्धिदोषः न

यदस्य यात्रासु बलोद्धतं रजः स्फुरत्प्रतापानलधूममञ्जिमा तदेव गत्वा पतितं सुधाम्बुधौ दधाति पंकीभवदंकतां विधौ ८

त्यप्रतीत्यर्थमत्पादनशीलाः कवयः परमसिद्धमुपजीवन्ति एवमन्यत्रापि ग्रेयः यद्यत्तत्क स्वच्छन्दनीयम्
अस्माभिस्तु ग्रन्थबहुभयात् लेकाञ्चवैवमुक्तेति ८ स्फुरद्धनुर्निःस्वनतोयसोऽसा स्फुरद्धनुर्निःस्वना या
ना निविडा ये आशुगाः बाणास्तेषां प्रगल्भा उः महत्या या वृष्टिस्तया घनाशुगप्रगल्भवृष्टिस्तद्धनाशुगप्र
गल्भवृष्टिकर्त्तृकरणकाननावजल्पमितिसमासः यद्वा संचासौ ययत स्वनलपवमेयइत्यर्थः स्फुरद्धनु
निःस्वनतद्वासौ घनाशुगप्रगल्भवृष्टिः स्वनया व्ययितस्य निर्वापितस्यात्मनः प्रतापाग्नेरङ्गारमि
वपरः शतानः शत्रवोऽयशः शारणि विस्तारयामासुः शतेभ्यः परेपरः शताः पारस्करादित्वात्सुट् तथा
स्फुरद्धनुर्विद्यन्तुः निःस्वनो गर्जितं वर्षयतीति स्फुरद्धनुः निस्वनानोवतव नामधारा घनाः स्फुरद्धन्वा

निःस्वनाश्चैतेषामाशुगैर्वायुभिः प्रगल्भाया हृष्टिमत्या निर्वापितस्य यशस्फुरन्नेपथुघोनिःस्वनेनन्वेती
निस्फुरबहुनिःस्वननतः ननोनोक्तिः प्रसन्नेनुनासिकलोपेन गागमेवरूपम् नाहृशायेघनास्तेषामा
शुगाशीघ्रगामिनी मोहाया हृष्टिमत्या निर्वापितस्य निजस्य निजप्रतेजः प्रथानस्यानेन रंगावार्धरेला
कायथाविननन्वेतीतिनिस्मृतिः अपस्वरोणपलायनपराः परिविपश्यितो यशोभाजनानि वस्तुविनिभावः अ
यस्मः धाम नानिर्वाणागारवतल्पना रंगालमितिवापाठः ९ अनल्पानिदग्धान्यविश्रुताणि येस्तेना

स्फुरदुग्रनेमिः सततं हृतनाशुगाप्रगल्भहृष्टिमविनिर्वापितस्यमेगोरे निजस्यतेजः शिखि
नः परः शान्ताविततुरंगारमिवायशः परे ९ अनल्पदग्धानिपूनाम्पलोज्वलैः
निजप्रतापवलयैज्वलद्भवः प्रदक्षिणीकृत्य जयाय सृष्टया वराजनीराजन
यामराजयः १० निवारितास्तेन महीतलेखिलेनिरीतिभावंगमितेतिवृष्ट
यः ननन्यजन्मनमनन्यविक्रमाः प्रतीपभूपालमृगेन्द्रशासनः ११

अनल्पदग्धारिपुराः नवचेतनलाभ्नाते कृज्वलातदीपितास्तेनिजप्रतापेज्वलद्भुमर्वलयेप्रकर्षेणप्रदक्षिणीकृ
त्यानुकूलीकृत्यजयप्रयायः आशिषस्मैसृष्टयाजयप्रयथः अथः शुभावदेषाविधिःविनिजयायस्तस्मैसृ
ष्टयाजयप्रयथः अथः शुभावदेषाविधिःविनिजयायस्तस्मैसृष्टयानेनसृष्टयेतिवा नीराजनयाराजाभाव
कर्णेनराजहर्मीसनलोपराजः राज्ञाप्रभावोनीराजनम् अतेप्रतिटवु नीराजकर्मणानीराजना णिज
नाघुट् राजयतनयसंख्योनमितिराजयशोहानिपातितः अन्योपिविजयीआनितोदीपितेदीपैर्ज्वलना
जनेप्रदक्षिणेनभ्रमयित्वा जयाय जयार्थं सृष्टया नीराजनया ः शान्तिकविधानेन राजनइति अनुकूल

नै॰ष॰
टी॰प्र॰
५
6

त्वदक्षिणः अपसव्यं तु दक्षिणे इत्यमरः १० तेनानलेनेव समस्ते भूतले निर्गतानां तेषां यस्मात्तिरीतिः त
स्वभावः तेजामितेजापितेस्मिन्नितिनं वा विद्रुतिकाभिता अतिहृष्टयोनन्यविश्रमाः विश्रामश्च त्वाश्रि
तिर्विश्रमो वा संस्थानमनिविशते बो विश्रमो याः सा दृः अनन्यगतिका नुन्नाः छिः ई दृश्यः सः यः शत्रु
न्यस्त्रीणां नेत्राणि गायेणा नमुत्रुः तासां नेत्राणि से ततनवोदते नाम्बूणिस्सु चेतीनुष्यः तेनानलेनेव सेना
याम् ११ तस्यानलस्य मठतो नो भी या नो या वा तद्वीपुङ्के तेपुण्णम् चतुःसामा भावश्चा तद्रीत्वी न वै सकयो भो

सितांशुवर्णैर्वयति स्म तद्गुणैर्महासिवेम्नः सहकृत्वरी बहुम् दिगङ्गनाङ्गाभ
रणं रणाङ्गणे यशःपटं तद्भटचातुरीतुरी १२ प्रतीपभूपैरिव किं ततो भिया विरु
२ द्धधर्मैरपि भेत्तृतोज्झिता अमित्रजिन्मित्रजिदोजसा स यद्विचारदृक्चारदृगा
प्यवर्तत १३

रा

वक्रियययोष्याम् कचित्तद्वाण यथाङोदितम्मो विनीभित्रेमेत्रीति तथा चात्वर्थेवात्वरीसेक्त्वरी वय
नसाधनविशेषः समहासिवेम्नो महानसिः खङ्गः एव वेमा तस्य सहकृत्वरी सहकारिणी सहानिप्र
यिन्ना कृत्वनिर्वर्त्यमानेसहेचेन्त्यकानिप् वेनापचीतिटीप् रफश्चान्तादेशः इत्थं शीसती दिशांगणाः
स्थाङ्कादकं दिगंगधवरणमिति च पाठः अस्मिन्पाठेन दिगंगनानामंगावरणभूतं वस्त्रं विस्ती
र्णं यशः पटं यशोरूपं पटं सितांशुवर्णैः चन्द्रावदातैः सितो यवलश्चुतो केसराणां वर्णा येषां ते तैरिति
वा तस्यानलस्य गुणैः शौर्यादिभिस्तन्तुभिश्च वयति स्मा निरमासीत् पुंसेवेमथा यदा उः विरुद्धधर्मी
मेते विरुद्धधर्मास्तैः प्रतापेन्दापैरिव विरुद्धधर्मैर्विरुद्धाश्रितेयर्मा आश्रितैः सहानवस्थानशीलैश्चमैन

५

विभज्येत नाले दर्पो यत्प्रवर्तकत्वं दैर्घीभावकरणं च किं त्वकं निति वितर्कः शनैः कारणात्स्वनलक्षौज
मानेजस्यामित्रजित्कृत्त्वं जिन्मित्रजित्त्वं येजिस्य तथाविचारदृष्टिविवेकदर्शी चारदृष्ट्या तावद्दृष्टप
स्यामी चारदृष्ट्यास्ति मित्रजित्त्वममित्रजित्त्वं च विरुद्धं यन्मीचारदृष्टेर्विचारदृष्ट्या च विरुद्धं यन्मीप
कस्मिन्नलेवर्तमानौ यतो दृश्यते इत्यर्थः गत्वे नगावः पश्यंतित्वाल्लिनावेदचक्षुषा वाते पश्यंति ।
राजानः स्वल्पच्छायामित्रजनाः इति अत्र विरोधाभासोऽलंकारः यदुक्तं वाग्भटेन आपाते हि वि
रुद्धत्वं यत्र वाक्ये न तत्त्वतः शब्दार्थकृतमाभाति स विरोध इति स्मृतः इति पूर्वोत्तरवाक्ययोर्द्वयोर्द्वे
तमज्ञावाध्वेतलंकारस्य प्रतीपभूपैर्विबुधपमेन्द्रलंकारसंसृष्टिः प्रतीपभूपैर्भेदन्ताद्वन्द्वाविरु

तदा जलदागमः स्थितावि मोहश्येति विनेकृतेयदावदा ततो निभा
नोः परिवेशकैतवान्नदा विधिः कुण्डलनोविधारपि १४

द्धधर्मश्चेति समुच्चयालंकारः उपमालंकारश्चान्यः एवमन्यत्रापि प्राज्ञैरलंकाराः शब्दार्थनिष्ठा द्र
ष्टव्याः १२ तस्य नलस्य तेजस्सत्तस्य कीर्तेश्च स्थिता सत्यामिमोरविचन्द्रोऽहमथेति यययदाविनेकृ
तेनदातेदावलमानोऽस्येदृश्यापि परिवेशव्याजेन कुण्डलानां कुण्डलस्य करणं तेनोति कुण्डलो
नयद्दृष्टेनेवायथाहथा लिखितग्रंथस्य कुण्डलनया लोपः क्रियते तथा तयोरपि वलीवयत्नं
निपादयतीत्यर्थः परिवेशस्य कालवशाद्दृष्टेः किं कवाद्यदायदेस्तुक्रमम् १४ अयं जनोददिक्षा
भावेतियाचकत्वनस्य भाले भासमानो वैयसीवलसम्बन्धिनी मत्तारपंक्तिसन्तपोनलोदारा

श्री
नै.च.
टी.प्र.
७
7

अस्य दारिद्र्यमभालेलिखिता यामसत्यां न चक्रे मिथ्यामसत्यामेव कृतोमल्पितकल्पपादपो दानेनालीक
नः कल्पपादपो येन अर्थिसम्पत्तिनाद्रिद्रयं दिदरिद्रशाहार्थः अत्र लिखितदारिद्र्यशाहस्यार्थिजन
दारिद्र्यलक्षणोऽर्थसम्पत्तिहरीकरणेन यथार्थतामेवाकरोदित्यर्थः १५ मेरुर्विभज्यार्थिसादा
ऽर्थाधीनोऽर्थिनेदेयो वा न कृत इति यत् तदधीनवचने देयत्राप्तातिसातिप्रत्ययः दानजलव्ययैः समु
द्रो मरुर्निर्जलो देशो न कृत इति यत् तन्निजयशोयुगमकीर्तिद्वयं द्विफालबद्धा द्विधाफा
लाभ्यां भागाभ्यां बद्धाः संयमिताः केशाः सन्तः शिरसि स्थितं तेन नलेनामन्यत शिरसि सीमन्तस्याप

अयं दरिद्रो भवितेति वैधसीं लिपिं ललाटेऽर्थिजनस्य जाग्रतीं मृषा न चक्रे
ऽल्पितकल्पपादपः प्रणीय दारिद्र्यदरिद्रतान्नृपः १५ विभज्य मेरुर्न यदा
र्थिसात्कृतो न सिन्धुरुत्सर्गजलव्ययैर्मरुः अमानि तत्तेन निजायशोयुगं द्वि
फालबद्धाश्चिकुराः शिरस्थितं १६

शिरस्थिताः केशा न भवन्ति किं तु तदकीर्तिद्वयमेवेति मन्यते स्मेत्यर्थः द्विफाले निश्चि विभूषणे त्रि
भागशोभाभिरिति वन्स्मामसः यद्वा द्वयोः फलयोर्भागयोर्बद्धा इत्यर्थः १६ सर्वदाभ्यासं समीपवास
वता तथा सश्रयो वि भेदाद भ्यासमाह निर्निरन्तरमाभवता कविना शुक्रेण काव्यकर्त्रा च बुधेन चान्द्रिणा
विदुषा च सह पटीयान् नरपतिरासहस्तेजस्वी च श्रीदेवस्समयं कालं नयन्नामयन् दिनेश्वरश्रीः सूर्यप्रभा
देवो राजा दिने दिने उदयं दधौ उदयं पक्षे कोशदाव विमल सिद्धिताविनिगणान वशादवगम्यते यद्वा

समयं सम्यं च समयं स्त्र भावद्भविर्यं नयन् यद्वा समये स्मागयोधीति नयनीति नयन् वाध्यानिषेधेत्: खेवत्ता
त्यवांद्विस्वावुधाः दत्ताभिदागादेषु पट्टः देवः स्वेयने गाह्निदेवमाख्यातमिंद्रियम् इतियादवप्रकाशः ॥
पद्मपल्लवयोरस्यः करणानि रक्तावादयो भामीकवणाङ्गाः खिलन्त पाणां मर्त्यस्य विन्यासम्यासान लम
देपदमर्थेस्वराभवतिभविष्यतीति यावन्नवनिषा योर्लर्ट कृथरेवियावयस्मात्किमंकितम् किंशहोवि

अजस्त्रमभ्याशमुपेयुषा समं मदैव देवः कविना बुधेन च दयौ पदीयानसमयं
नयत्रयं दिने स्वश्रीहृदयं दिने दिने १७ अथो वियानाक्कमलप्रवालयोः शि
रःस्वदानाद खिलतमाभृताम पुरे दमर्धं भवनीतिवेश्मापदे किमस्याकित
त्खंधरं त्वया १८ जगज्जयं तेन च कोशमण्डनं यमग्रणीनवांशमावेषाषवानयम
स्ववारतीशस्यस्वतयं श्यावनेवघ्रतथालिगस्थास्पयौवनम् १९
नकं चरणाद्विभागणविक्रम स्थेरेखानामरेखाभवति तेत्रयमुत्येता प्रवालोवल्लीकीदंडेविद्रुमेनवप
ल्लवे १८ अथेन लोवाल्यशेषवाने वजगतोजयं कृतवान् अथानंतरं नरूपमस्य वघ्रत्तथालिंगत
यथाकामस्य सरवोज्ज्वनतं वसन्तो वनमालिंगति ऊनयकइतिप्रकृतिभावः शेषवानेवसिद्धसाध्येन
यावनेनैश्चिनप्रतिपादनेन शृंगारैकरसिकतेवर्णियिष्यमाणे स्वस्थं भवति १९ तस्यनलसंज्ञि
णाचरणेन पद्मपुष्पाणाधावि पदेमातीतियस्मानिभागणविक्रमयाचरणेन लक्ष्मिनालिनेनहूणातज
यतःकृतेनार्थः पदालवः पल्लवइतिशहक्कलात्पल्लवे किसलयेन स्यानलस्यकरकांतिलेशापि ॥

तेषां

तेन च जगज्जये नात्तयमविनाशनं कोशेभां
डागारं कृतवान्

न

नै॰च॰
टी॰प॰
८

शारदंश्वरत्संबंधीहप्तिमाचन्द्रस्तन्मुखदास्येप्यधिकारितां न गतः यः शारदो मतिमः शरत्प्राप्तितिमो
शारदो यतः पार्वणः पर्वण्येव भवति यद्वा यतः शर्वरीश्वरो रात्रावेव विलसतीति तच्छयस्य छायायाः।
छयच्छायम् विभाषासेनासुरेत्यादिना विभाषया नपुंसकत्वम् घृणास्यग्रा॰ हास्येना छायाशाला
हवा निशाः स्याद्वान्तेषणश्च निशंगोशालमितवेचदिगित्यमरः पर्वशारदः शयः पातितित्यमरः।

अथारि पद्मेषु तदङ्घ्रिणा घृणा क्व तच्छयच्छायलवोऽपि पल्लवे तदास्यदास्ये-
पि गतोऽधिकारितां न शारदः पर्वणशर्वरीश्वरः २० किमस्य लोम्नां कपटे-
न कोटिभिर्विधिर्न लेखाभिरजीगणद्गुणान् न रोमकूपौघमिषाज्जगत्कृता
कृताश्च किं दूषणशून्यबिन्दवः २१ अमुष्य दोर्भ्यामरिदुर्गलुण्ठने ध्रुवं गृहीता-
र्गलदीर्घपीनता उरःश्रिया तत्र च गोपुरस्फुरत्कपाटदुर्धर्षतिरःप्रसा-
रिता २२

[redacted] २ लोम्नां व्याजेन कोटिसंख्याभिर्लेखाभिर्रेखाभिस्य
गुणान् किं नागणयत् किंतु गणयदेव रोमकूपसमूहव्याजेन हेषणाशून्या हेषणाभावा एव ज्ञापा-
का बिन्दवो न कृता किम् अपितु कृता एव बहुत्वस्थाने बिन्दवो लिख्यन्ते नयोरेमिह्नापासापि वर्तुलयात
यायिन्दुत्वेनोत्प्रेक्षन्ते २१ अरिदुर्गस्य लुण्ठने आक्रियमाणे यत्करणीयं नलस्य बाह्वोर्मार्गलस्य दीर्घपीनता
दीर्घत्वं पीनत्वं च निश्चयेन गृहीता तत्र वारिदुर्गलुण्ठने नलवक्षःश्रिया गोपुरे द्वारे स्फुरतः कपाटस्य
दुर्धर्षता तिरःप्रसारिता च प्रवगृहीता स्फुरतो कपाटस्य दुर्धर्षता तिरःप्रसारिता च तिवा दीर्घश्च तत्पीने

तस्यभावस्त दु=१ के=१ दुर्द

वदीर्घपीने तस्यभावस्तत्ता अर्गलस्य दीर्घपीननार्गलदीर्घपीनता सुबाहुर्बेचनिरःप्रसारिचतुर्वर्षनिरः
प्रसारितिविग्रहः स्वेर्वैनेपुनश्चैवेत्यवारणवाचकाः २२ सविनोदलेशभूतेनमेदुत्तामेनजितवे
दस्यास्त्रावयवभूतेनत्रजितपद्मकोत्तिस्तन्मुखस्यनलमुखस्यप्रतिमासाहश्यचराचरेस्थावरजंगमा
त्मकोनास्तिकोदृशे नद्याः पद्मवदृयोर्द्वयोन्यानसाजितर्जयनशीलम् इत्यनेनासिजितमितिकवय
नाद्दृशोवतन्त्रन्दरान्तेच नविद्यतेतद्वयोजितवस्तन्दृशेनदृयत्रनस्मिन् प्रथमोक्तिवचनेवा अतहयो

सकेलिलेशास्मितनिर्जितेनोनिजास्यदृजितपद्मसम्पदः अतहयी
जितवस्तुद्दशोतरैतन्मुखस्यप्रतिमाचराचरे २३ मरोकदैनमस्यदृशोवतजितेत
जिताःस्मितेनेवविधोविधिश्रियः ऊतःपरेभवमेरामहीयमीतदानतस्याप
मितोदहितृता २४ सवालभावस्यतदृमागजैःसमंचमर्थेवनलाभिलाषिणः
अनागसेपासतिवालवापलेपुनःपुनःपुच्छविलालनच्छलात् २५

जिनवस्तन्दृशोतेचराचरेजगतीतन्मुखस्यप्रतिमोपमानैर्नभवतइत्यर्थः २३ नसानेत्रेणैवपद्मंतर्जितम
तस्यस्मितेनैववद्रकोतयोजिताः चन्द्रास्पद्माश्चान्यत्वद्दर्शनऊतःनकुनश्चित ततस्तन्मुखस्योपमानेमद
तोदविदता अहोआश्चर्यं २४ नलस्यतमोगजैःकेशैःमद्रवलाममभिलाषुकस्यास्वकेशभावस्यानाग
से पराधाभावायचमर्थैवपुनःपुनःपुच्छविलालनव्याजेनवालचापलेशिशुतरलेकथयतिस्मर्वे
कपिवालःस्याकेशोवेत्यमवःपापापरायपयोरागःवाल्येयंनजानीतेचापलंकरोतीतिचेष्टयाकथ
यन्तीवापराधमम्यमर्हतीत्यर्थः २५ तांकेशचपलतां

नु भु

नै.च. नस्य राज्ञो नर्मेषत्क्रियाश्रमनन्तेषत् युक्तिज्ञत्वेऽतानम् मनो मथ्नः मन्मथः कामः तस्य श्रिया निजस्य हृदय
टी.प्र. स्य तं नृपं प्रतीच्छया च त्रिलोकवर्तिनीनां स्त्रीणां नतभ्रूणां द्विप्रकारो मन्मथविभ्रमो जातः तस्य च मन्म- म
थस्य कान्त्या मन्मथोऽयमिति विशिष्टा भ्रान्तिरुत्पन्नेत्येकः प्रकारो जातः निजहृदयस्य तं प्रति वाञ्छया मन्मथो-
५ त्थविभ्रमो विलासो भवदिति द्वितीयः प्रकारः विभ्रमस्त्वरयाकालेषु भूषास्थानविपर्ययः २९ त्रिदशीभिरिति भि
७

भ.त मही[illegible]तस्य च मन्मथश्रिया निजस्य चित्तस्य च तं प्रतीच्छया । द्विधा नृपे तत्र ज-
गत्त्रयीभुवां नत[illegible]वां मन्मथविभ्रमोऽभवत् २९ [नि]मीलनभ्रंशजुषा दृशा भृशं नि- नि२
पीय तं यस्त्रिदशीभिरर्जितः अमूस्तमभ्यासभरं विवृण्वते निमेषनिःस्वैरधु-
नापि लोचनैः ३० अदृष्टदाकर्णि फलाढ्यजीवितं दृशोर्द्वयं नस्तदवीक्षि निष्फ-
लम् इति स्म चक्षुःश्रवसां प्रिया नले स्तुवन्ति निन्दन्ति हृदा तदात्मनः ३१

आवृत्तिशयः
नागनाभिर्निमेषदरिद्रया दृशा तेन नलमादरेणावलोक्य योऽभ्यासातिशयोऽर्जितः अमूस्त्रिदश्यस्तमभ्या-
समेव निमेषदरिद्रैर्नेत्रैरधुनापि आवर्तयन्ति २१ तेन नलमाकर्णयतीति तदाकर्णि ईदृशमेतद्दर्शनेन यो द्वयं
सफलजीवितम् तेन नलेन वीक्षितेन इति तदवीक्षि नोऽस्माकं नेत्रयोर्द्वयमफलं चेति चक्षूंष्येव श्रवांसि
येषां ते चक्षुःश्रवसः सर्पास्तेषां स्त्रियो नलविषये आत्मनस्तद्दृशोर्द्वयं हृदा स्तुवन्ति श्रवणान्नलगुण-
फलसद्भावात् निन्दन्ति यस्माद्दर्शनलक्षणफलाभावात् २९ अथ यन्नावासनास्मृतिजननशीलाकोविदिता
यावत् अन्तर्वासनासामर्थ्यान्नेत्रनिमीलनक्षणेऽपि नलं विलोकयन्तीभिर्मानुषीभिः स्वप्ने नलः सदा

भा=२

५

न स्त ई स कुलं गोत्रं

श्रीने निमेषकृते विघ्नलेशोऽपि नालम्भि न प्राप्तः । विभाषा चिण्णमुलोरिति चिण् २९ का स्त्री रात्रौ स्व-
प्नगतं तं नलं न ददर्श का च कामिनी गोत्रस्खलनेषु तं नलं जगाद नाम गोत्रं गोत्रस्खलनं तत्र न प्रीयत इति याऽदव प्रका-
शः तदात्मतया नलाकारतया ध्यातो धवः पतिर्यया सा रहसि शीच कापि कान्ता रतेषु सम्भोगेषु निजकामिनोऽपि पति-
स्वमनोभवोद्भवं स्मरणेन चकार अपितु सर्वापीत्यर्थः ३० अहं श्रिया कान्त्या कृत्वा अस्य नलस्य योग्या न वा योग्ये-

अवनद्ध्यानम्

विलोकयन्तीभिरजस्रभावनाबलादमुं नेत्रनिमीलनेष्वपि अलम्भि मर्त्याभि-

लेशो - २

रमुष्य दर्शने न विघ्नलेशोऽपि निमेषनिर्मितः २९ न का निशि स्वप्नगतं ददर्श तं

च = ३

जगाद गोत्रस्खलितेषु का न तम् तदात्मताध्यातधवा रतेषु का चकार वा

न स्वमनोभवोद्भवम् ३० श्रियास्य योग्याहमिति स्वमीक्षितुं करे तमालो-

क्य सुरूपया धृतः विहाय भैमीमपदर्पणाकया न दर्पणः श्वासमलीमसः

ति विचार्य तेन नलेन समं लोकयितुमात्मानं स्वं पीक्षितुं सुरूपया सुन्दर्या करे धृतो दर्पणो भैमीं त्यक्त्वा अपगतदर्पयाक-
याकया न श्वासेन मलिनो न कृतः आत्मानं दर्पणे दृष्ट्वा तं नलं दीनतया सुन्दर्यो दीर्घाभिमाना काना मरखे-
दाद्दीर्घोच्छ्वासेन निःश्वासेन दर्पणो न मलिन इति अपितु सर्वापि दमयन्तीमेकां मुक्त्वेत्यर्थः श्वासमलीमस इत्य-
भिरूपादुपमनोज्ञयोः ज्योत्स्नातमिस्रेत्यादिना मलीमसशब्दो निपातितः ३१ भोगं फणिशरीरं भु-
ङ्क्त इति भोगभोजी तेन वयस्या पालिना नागकुलेन स्पर्धमानो धार्यमाणो विदर्भजाया रुक्मिण्याः सम्बन्धी
मदनो प्रद्युम्नो वा मद इति गलपयतीति मदनो बलभद्रः मदीत्यर्थ गलपनयोः स्तनतेन सम्बन्धी मदः

नै॰ च॰ कामः पतितेन मम्बधीमदनो दहिष्य वेधो विनिजस्य वलिपुत्र स्वावाणाम्बिरयाननेलेनापतिनानावेहितो।
टी॰ प्र॰ पूर्वेवलाघयशामवेशितः तथाभोगान्मुखानिभुक्त इति भोगभोजि तेन वयसा यौवनेनेदं सेनवो
१ मानोविनर्क्ष्माणोमदनः कन्दर्पो विदर्भजायाभैम्या तलेनाक्रोतेमनः प्रसह्यप्रवेशितः भोगः सु।
10 खोपभ्यादिततावदेस्पफणाकाययोः खेगवात्यादितोवेषुः ३२ निजसौंदर्यसम्पदामत्तरूपेयायोगी
वहुपाः श्रवणपथं गतेनतास्मिन्नृपेनलेमाभैमी विशिष्यान्यस्त्रीभिः सकाशाद्विशयान्यैभ्यो नृपेनेवो

यशोभिराभाविः खेलभोगभोगिजिनामूसलैवबेवनिजस्य पणमनम् विदर्भजा
यामदनस्तथामनोनलावरुद्धं वयसैववेशितः ३२ नृपेण रूपेनिजरूपस
म्पदां दिदेशतस्मिन्बहुशः श्रुतिं गते विशिष्यसाभैमी मन्देवेऽनुदनामनो
भवाज्ञेकवशंवदमनः ३३ उपासनामेत्यपितुःस्मरज्ञनेदिनेदिनेसावसरेषु ३४
सुवेदिनाम् पठत्सु तेषु प्रति भूपतीनलम् विनिद्ररोमाजनिशृण्वतीनलम्
आकृष्यवाकर्षयित्वावशंवदं मनोनिदधौ हृतमिव वेधयामासेतिभावः अतएवदिदेशेति श्रवणैकवशं
वदतीतिवशंवदम् प्रियवशंवदेः खच् रूपेस्वभावसौंदर्यआकारेपशृशाद्वयोः ३३ साभैमी दिने
दिनेस्तुतिपाठकानामवसरेषुपितुः सेवांपाप्यरज्यतेस्म तेषुवन्दिषु भूपतीन्प्रतिनृपान्प्रति पठत्सुप
ठत्सुसत्सुनलमाकर्णयन्त्यश्रेरोमाविनाजाताकुभिवेजोः श्रावांप्रयर्गेरुद्धसे पदंचेतिविकल्पात्तुहु
नेवात्मनेपदम् ३४ मिथः कथामसंगप्रद्धवीसुबोलनलनामनिपणिपिश्रुतेसनिनयानल्पा।

१०

सोर

कृशांगपाशीघ्रमन्यकार्येषु मारहृदयेणानसनलयुक्रमामसखीवचनस्याकर्णनेनिवेशितकर्णया ६
भूयत नक्रवणलोलाजातेत्यर्थः भिन्नेत्यालंबहस्यापि ३४ पदानांग मतमाणादनिमेषलोचा
नाचकामाद्धिभैमिवक्तुनेनेगानंदेकेनानिमेषलोचननेत्रचस्थितमेवकामस्य तस्याकामाद्धिन
मन्यमुदाहृदेवेति साभैमीनहृणानन्तुवनाजनेनतस्यकामस्यस्थानेदृष्टानेनलमयपेक्षेचयन् असौ भा
राजाकामापमश्नि यदाजनायेकेविनद्वेतिनदामयथाजनेनकाममुपमानेविरहृष्यनलंतस्य

कथानुबन्धेषु मिथः सखीभिर्बोधान्वितेपि नल्यानलनाममनिक्षेत्र द्रुते
ना विधूयान्यदभूयत नयामुदानदाकर्णनसज्जकर्णया ३५ स्मरात्परासो
शनिमेषलोचनाद्धिभैमिनदृशन्नमुदाहृदेनिमा जनेनयूनः स्तवनानदा
दर्शनं सादेमि ... नेषयमयापेक्षयत ३६ नलस्यपृष्ठानिषधागता गुणान्मि
षेणदूतद्विजवंदिचारणाः निपीयतत्कीर्तिकथामथानया चिरायतस्थ
ऽमनायमानया ३७ शानानागनायेहृताद्विजावंदिच्चा
मानेकामयतीत्यर्थः ३८ निषधात्
रणाष्ठेनव्याजेनकथांनतस्कथनानलस्यगुणाभैम्यापृष्टाः गुणानांप्रथानकर्मतयानभिदित्वनाद्धि
तीयाहृतादीनामप्रधानतैनककर्मणयेनाभिहितत्वात्तथमा अप्रधानेदूत्यादीनामिन्युक्तेः अप्रधा
नेत्वेचयनोभिषेणान्यादृ नद्धिभैम्याहृतादिमुपुपृष्टव्यानायोतान्परर्यम् किन्तुगुणोष्टु । अथतस्यनल
स्यकीर्तिकथामास्वाद्यानयाभैम्याचिरममभिमानयातस्य अभीष्टमनायस्याः साभिमना अभि।

मनाय

नै॰ घ॰
टी॰ प्र॰
१९

वा
मनु॰ कु॰ २ वा

मनामवन्दी [illegible] मनायमा [illegible] नमया [illegible] लीलाहसलोपस्य [illegible] यथानक
योर्दीर्घः [illegible] विमनायमानस्येति पाठः [illegible] मना विमनाश्चेतर्मनाः स्या तु
[illegible] मनाः [illegible] कीर्तिस्तथामितिपाठः ३७ त्रयाणां जग
[illegible] नां समाहारस्त्रिजगत् तज्जयतीति त्रिजगज्जयिनी जि
[illegible] इतिवि [illegible] विः इहशोभायां ईयालीलाहशोभावापि प्रियेप्रियां वदन्ती लीला
गहदर्भित्ता लिविलितामामेमीकाहतनेरणतां तशिशिलिनालेविलेनलमावात्मनश्चस्त्वमपश्यति

प्रिये प्रियां वत्रिजगज्जयि श्रियोलिलाधिलीलागदहर्भिनिकावपि इति सम
सा काहतनेत्रणलेविलेनलसाचमसुसाचमसख्येमोदते २८ मनोरथेनस्व
पतीकृतेन लेलिनिशिक्रमानमपतीम पश्यति अदृष्टमप्यर्थमदृष्टवैभवः
करोति सुप्तिर्जनदर्शनातिथिं २९

समयपिलीलागदद्भिमीति विभक्तार्थेऽव्ययीभा
वः नलस्य समसा च तनुभयत्रापि च शाहः साति स्विकानुरागातिशयकृतचेष्टाविशेषविधानार्थः स
मुच्चयमात्रस्य लेकेनेवलब्धे द्वितीयो नर्थकः स्यादिति एवमन्यत्रापि ताहयास्थलेर्थविशेषाभावया
र्थः ३० सामेमीमनोरथेन निजवल्लभीकृतेन नलेन पतीं निद्राणोक्तनिशि कदाचित्तान पश्यति अपि
तु सर्वदामपि सुप्तिर्निद्रा दृष्टमप्यर्थं यमीयमेमाहा मालोकलोवनगोचरं करोति दर्शयतीत्यर्थः
स्वमः स्वनिर्वतिमते जन्मजैकत्वमिजेवास्थानेस्थानां नरथवायदृष्टं दृष्टपनेस्वमेनानुभूतं कदा ॥

पिबेत्विद्यायेन जन्मान्तरख्यातानांतरानुभूतमनुभवसंस्कारमसि जन्मन्यदृष्टमप्यर्थं धर्माधर्माविव द
र्शयतनस्यार्थः विद्यादौ दर्शनेपि साक्षाददर्शनाददृष्टवोक्तिः विविद्विपि प्रियावलोकनेत्रयः स्वल्पपा
यः साक्षात्स्वित्वेनथास्वभूतस्य साक्षाद्दर्शनेत्रियतेति ३९ निमीलितयुग्मे न हृदयान्तं संगोप्य तथा वद्विभवाति
बाह्यानि वहिरिन्द्रियाणि च जनेभ्य उपसंख्यानमिति भ्यप्रत्ययः इंद्रियाणीति इत्यात्मनो लिङ्गानि इंद्रियमि
न्द्रलिङ्गमित्यादिनेन्द्रियशब्दो निपातितः तेषां मौनेन विषयेष्वप्रवृत्त्या तेन मुद्रितान्मनसोऽपि संगोप्य व

२ ञ्च निमीलितादक्षियुगाच्च निद्रया हृदोऽपि बाह्येन्द्रियमौनमुद्रितात् अद
र्शि संगोप्य कदाप्यवीक्षितो रहस्यमह्नाः समुदेति दीप्तिभिः ४० अद्वयोऽद्व
हि ३ याभिमुद्रितमां गमेयाभिमेयपदप्रतितां स्वराद्वितां म् तपदलस्पर्शावपि मा ३
५४ मेयमावृत्तविभावरीभिरभिमतोऽवतू विरै ४१

स्वैसन्ध्यानितेस्मृतं मुद्रितं संवृतं स्थितमित्यमदः मनसो मुद्राणां निर्विन्द्रियप्रदेशप्रवर्तनम् कदापि
जाग्रत्स्वप्नयोरदृष्टो मदहृदहं संस्मदीपतिरालोक्याभिमान्निद्रयादर्शितः निद्रावशादिमीनलसाक्षा
त्कारे प्रापितस्थितिः अथ च महद्धृदयस्य मनन्तनमजेयो विश्वरूपत्वेन जमानि विक्तः पृथिव्यादितत्त्वानि वि
क्तः तेभ्यः पृथग्भूतः भास्वद्रूपः परमात्मा जाग्रत्स्वप्नावस्थयोरदृष्टो निद्रयासुषुप्तावस्थायामिंद्रि
याणां मनसश्च व्यापारनाशे दर्शितः इति ध्वनिः अत्र तु लक्ष्यस्वात्मभावेन च नाकाशप्रतिभासनात्तनसुषु
प्तावस्थायां ह्यान्तिःपृथक्त्वेन प्रतिभासते स्वमननमेव स्यात् न सुषुप्तिमिति अथ च यथा प्रियसखी
परिजनं वञ्चयित्वा प्रियां प्रियप्रेषितेप्रियवस्तु वा मेऽस्मिन्दर्शयति तथा निद्रा सखीमनःप्रवृत्तीन्वञ्च

नैष॰ टी॰ प॰ १२

12

विनानलमदर्शीयदिति विधेतिः एवं श्लोकत्रयेणाव्याख्येयपि नलमानाकारैर्वाणिनः ५ स्मरवी
डितां तां भैमीं प्रति इदं मन्ये दिने दिने हिमामदनेयामम् अहो आश्चर्यं अत्सीयमामदोऽद्वायीयत्वेनदघ्या
स्रोतोऽमनविमाम्रयेदितः अहो अहो मेरिति उदिति निपातसंज्ञायां प्रकृतिभावादसन्धिः अहो श
न्यत्तु नरसमस्तुमवत्रासिकः तुणोस्तु वीवि श्रामपतेति तिडुस्वर महत्सपदस्मनिवेशोऽपि न दोषाय नपेत
मृन्मोऽग्रीष्मसमागाढनायायांति पिवामदसो भावावाविभिन्नताः अहो स्थूलाक्षुदनेपाजातां इत्यर्थः
उस्मज्ज्ञामागमत्पइनमरः विमतेवसुविदेइति मोह्नी वकुवास्तु वश्चैत्यामान्यपाहि भावाश्च ५१ श्रियं हेम॰ १

द्रु २

स्वकान्तिकीर्त्तिव्रजमौक्तिकस्रजः श्रयन्तमन्तर्घटनागुणश्रियाम् कदा
र्भा चिदस्या युवधैर्यलोपिनं नलोऽपि लोकादशृणोद्गुणोत्करम् ५२ तमेव ल
स्था ३ ब्ध्वावसरं ततः स्मरः शरीरशोभाजयजातमत्सरः अमोघशक्त्या निजये
४मू व मूर्त्तया तया विनिर्जेतुमियेष नैषधम् ५३

स्वस्य कान्तीनां कीर्त्तीनां च ये व्रजाः यथा स्वस्य कान्तेः कीर्त्तेर्या स्तोमे स्तन्त्राइतियः कीर्त्तियश इत्यर्थः
तासां व्रजस्य एव मौक्तिकानि मुक्ता एव मौक्तिकानि विनयादित्वात् ठक् तेषां स्रजो हारस्तासां अन्त
र्घटनार्थं गुम्फनार्थं गुणाः सौन्दर्यादयः सूत्राणि च तेषां श्रियं श्रियन्तं तरुणानां धैर्यलोपनशी
लं भैम्या गुणसमूहं नलोऽपि जनमुखादशृणोत् ५२ ततो भैमीगुणश्रवणानन्तरं शरीरशोभा
जयेन जातद्वेषः कामः नलमेव श्रवणसमयमेवावसरं लब्ध्वा स्वशरीररूपया स्वकीयया प्रति
हतशक्त्या तया भैम्या नैषधं जेतुमैच्छत् मत्सरो न्यगुणद्वेषः तद्रूपया निजया अमोघया चासौ
शक्तिश्चेति पुंवत्कर्मधारयजातीयदेशीयेष्विति पुंवद्भावः निषधानामीश्वरो नैषधः सोऽस्य इत्यण् ५३ तेन तु

माभुजा नलेन भैमीस्थितो गुणः सौन्दर्यादिः श्रवणगोचरः कृतः आदरातिशयप्रतिपादनायापूर्वेन
द्योतनाय श्रवणातिथिशब्दः तस्य नलस्योच्चं दृढं यद्धैर्यं तस्य व्ययाय नाशाय संहितः संयोजितः इषुर्येन तेन
कामेन च स्वात्मशरासनाश्रयो गुणो मौर्वी श्रवणगोचरः कृतः आकर्णमाकृष्ट इत्यर्थः स्वात्मजत्वा
त्मनि स्वचित्ते स्थितत्वात्स्वीयस्तस्याप्रियायां यत्ने आत्मा आत्मीय ज्ञाति धनार्थः स्वशब्दः स्वस्य स्वस्मा वाऽऽत्मा च तस्येति विग्रहः
स्वहृच्छयो न मानं सशरासनं न तदाश्रित इति वा ॥ ४४ ॥ ह्रियस्पृहितानपेक्षेत यत्कर्म तत्स्यादसंस्पृतम् तदस्यानी
ति स्मादृशी स्मतावदीरस्यानलस्य जयाय वशीकरणाय तदा भैमीगुणश्रवणानन्तरं गुणो बाणो यो जये

अकारि तेन श्रवणातिथिर्गुणः क्षमाभुजा भीमनृपात्मजालयः । तदुच्चधैर्य
व्ययसंहितेषुणा स्मरेण च स्वात्मशरासनाश्रयः ॥ ४४ ॥ अमुष्य धीरस्य जयाय सा
हसी तदा खलु विशिखैः सनाथयन् । निमज्जयामास यशांसि संशये स्मरस्त्रि
लोकीविजयार्जितान्यपि ॥ ४५ ॥ अनेन भैमीं घटयिष्यतस्तथा विधेरवन्ध्येच्छतया
व्यलासि तत् । अभेदि तत्तादृगनङ्गमार्गणैर्यदस्य पौष्पैरपि धैर्यकञ्चुकम् ॥ ४६ ॥

त्रिभुवनं संवितानं प्रियशांसि संशयो निमज्जयामास खलु विनर्कं जयेय यशांसि स्थितिः पराजये तु विना
शः इति संशयः यशांसि स्वस्य नलस्य वा ॥ ४५ ॥ अनेन नलेन भैमीं तथा तेन प्रकारेण परस्परानुरागातिशयरू
पेक्षमिति भावः योजयितुमिच्छतो दैवस्यावन्ध्येच्छतया कर्त्री तदेवं यत्कंचुकभेदनं व्यलासि तल्लासितम्
यतश्छलं होवाकार्थपरामर्शकः अस्य नलस्य तन्मसिद्धं तादृग भेद्यं धैर्यकञ्चुकं पौष्पैः पुष्पविकारैरनंग
बाणैरभेदि विदारितमित्यर्थः नहि यः सफलं कर्तयानिष्पादितमित्यर्थः यदायतन्छलोकारणं परोक्षयद्

ज्यां

श्रियः८

दुच्च८

न्ध्ये४

धै५

स्यादभेदि ततस्ताद्रियेमिनोरथेतद्यलान्मिवलासीतिभावप्रयोगः कंचुकोवारवाणोत्हीतत्राही।
तिकंचुकपदेनवारवाणपदेनवर्मचप्रतीयतेः कणकदीपककंचुकंवंचुकमकंचुकवाणकंकेलकको
लकमितिशब्दप्रणाकारः यपाठः यद्वाकंचुक इतिपाठः नवतिनमाटगित्येकपदम् सत्वासोनाटकेतिविग्र
हः नमाटगतंगमागोणौविमेकंपदंवा तेः प्रसिद्धेः पचनयात्वस्मादभिन्नरुद्रस्तेनगणितार्थः अनेयोन
प्रसिद्धात सामर्थ्याभावद्योतनाय ४६ कामस्यकिमन्यदुणीयमस्ति जेतव्यमस्तीतिवा यस्याहंगना
पितः पितामहोयापिजलजमाश्रयत्यहो पितामहस्शाहूनातिहन्तमस्यष्ट जपतेवचाजपते ततश्चा
तिहन्तोपिस्वमजेतापियोनाहन्तापितः कतमःस्यान्नः कोवानुविषय इतिभावः सनलस्तं स्मरं लंगितो।

किमनन्यदृयापि यद्दहन्तापितः पितामहोवारिजमाश्रयत्यहो स्मरंतनुच्छा
यतयातमात्मनः शशाकशंके सनलंघितुंनलः ४७ नेरोमुवाक्रम्भवयोनजि
तेनवोपहारेणवयः कृतेनकिं त्रपासविरस्तुमपिप्रतीयमानलसानतन्वी
दयविशेषयत् ४८

नशाशाकेतिशंके कयास्वमत तुच्छायतनयानेनात्मच्छायानतुच्छायेशरीरप्र
तिविम्बंतस्यभावस्तत्तानया यथालोकः स्वशरीरच्छायालंघितुंनशक्नोति तथायमपिस्वमतिमा
च्छायाकान्तिविवर्कान्तियस्यसतनुच्छायः तस्यभावस्तत्तानयास्वतन्वतयाजेतुंनशक्त इतिभावः तन्वी
अल्पाविरहस्मन्नापयशोम्लानकान्तिर्यस्यतस्यभावस्तत्तानया ल्पच्छायतयाजेतुंनशक्त इतिकेचि।
द्व्याचक्षते तदुयुक्तम् मनोचिन्त्यात् नहिविरहकान्तिहानिः किंतुतनोरेवकार्श्यंभवति अत्रुचितेयो
रनायकस्यपराभियुक्तस्यदीप्तकान्तिर्नावर्णितमिति ४७ वयसायौवनेनकृतेनवायःकृतःतेननवोप

ह्रेपेण नवोपायनम्भूते नतनपायनमुपग्राह्यमुपहार इत्यमरः तदस्याभवन्त्वेरोभवन्त्वेन
युगम् नतेरोभुः स्यानेयमसन्तङ्गोभुग्गलनयुगं च तेन जन्मवितेकिम् पीनत्वं नयुगेयोग्यं वनोपायनीकृतकु
म्भद्वयोद्भूपता किं शङ्केनो त्येवमाने तेत्रैवहेतुः यस्मान्मनलोलजास्यतिनमेवकुंभोप्रतीयनलस्य हृदय
प्रविवेशयम्नोपिकुम्भयुगे हृदये निधायनद्यादिकं जलकुंभोन्तरतिनलादिति णाधिनेवप्रविशति तथे
यमपित्वलनयुगमेवकुम्भयुगमुरसि निधायतत्पानदी सुमीर्थ च नलस्य हृदये प्राविशदित्यर्थः निजाम
धीरतां जनायापह्नुवानस्यगोपयतः स्वायत्कृत्याशपाती प्रयमान इति मेष्मप्रदानेसेत्तायावचतुर्थी अस्यन

अपह्नुवानस्य जनाय यन्निजामधीरतामस्य कृते मनोभुवा अबोधि तज्जागर
दुःखसाक्षिणी निशा च शय्या च शशाङ्ककोमला ४९ स्मरोपतप्तोपि भृशं न स प्रभु
र्विदर्भराजं तनयामयाचत त्यजन्त्यसून् शर्म च मानिनो वरं त्यज
न्ति न त्वेकमयाचितव्रतम् ५०

लस्यस्मरेणायत्कृते विरहव्यथादिके न निशा च शय्या चाबोधि । दीपजनेप्वादिनो कान्तिविद्या अत्यासी
दिसाक्ष्यः कीदृशी जागरेण दुःखेन च साक्षिणी साक्षात्पश्यतीति साक्षिणी साक्षाद्द्रष्टरि संज्ञायामिति
निसाक्षिणी शाङ्गेति पाणिनिः तथा शशाङ्केन कोमला रम्या निशा शशाङ्क इव कोमला शय्या च ४९
स्मरेत्युः प्रभुः स नलो भृशमत्यर्थं कन्दर्पसन्तप्तोपि विदर्भराजं भीमं तनयां दमयन्तीं नायाचत हि य
स्मात् अयाचने हेतुः मानिनो जना वरं मीषत्प्रियं यथा भवति तथा श्रेष्ठं यथा भवतीति वा प्राणांस्त्य
जन्ति सुखं च त्यजन्ति देवाद्दृते वरः श्रेष्ठे त्रिषु क्लीबे मनाक्प्रिये एकस्तु केवले श्रेष्ठे इत्यमरः ५०

नै॰ष॰
टी॰ग्र॰
१५
14

अथ नलः कस्मिन्नपि वस्तुनि अस्मरत् दुःखाभिनयाद्वियोगजां निःश्वासततिं निह्नुते स्म अथ प्रियाया अप्राप्ति
वियोगः अद्यापि प्राप्तेरभावेन सत्त्वाद्वियोगशब्दार्थासंभवात् हृदयस्थस्य कोपाद्वा पापाद्वा भिन्नः वर्णिको
ष्माद्विलेपनम् तनुभूषिपिष्टकर्पूराशनात्मकटीकरणादेरसुपाण्डुरत्वं चापलपति स्म ५। अथ नलो
मिथ्यादृष्ट्या प्रियायाः स्वभावेन निह्नोतुं शशाङ्क अये विमादे वीणावादनेषु शिल्पे येषान्ते वैणिकाः तदा
श्राशिल्पं मिति ठक तेः सभायामेवालपितास्तु पुनः पुनः स्तुत्वा विनापि पवमरागस्य स्मरकेनास्तु चयन्क
स्मरके उपयेन देवेन कथंचिन्निह्नोतेषु शोकरागमृद्धो जानन्नपि स्वानुभवपारवश्या जेन निह्नुता

२भा

मृषाविषादाभिनयादयं क्वचिज्जुगोप निःश्वासततिं वियोगजाम् । विलेपनस्या
धिकचन्द्रभागताविभावनाच्चापललाप पाण्डुताम् ॥५॥ शशाङ्कनिर्ह्रासनुमप्र
नतं प्रियायाम सेवभावेष्यदलीकवादिताम् सभाज पवालपितास्त्वैतिकैः स्म
स्मरकेयतस्त्वस्मरकेनास्तव ५२ अवाप सापत्रपतां स भूपतिर्जितेन्द्रियाणां धुरि

४ प्रासाद

कीर्तितस्थितिः असंवरे संबरवैरिविक्रमे क्रमेण तत्र स्फुटतामुपेयुषि ५३

वानित्यर्थः ९ अस्य सायाद्यणकालेपिकः कूजति पंचमम् समस्वराणामासीदुत्तवगौदीप्मरकेनानाग
गविच्छेदोवा ५२ जितेन्द्रियाणामग्रेसमनपवकीर्तितस्थैर्यः सन्नपि नलः सलज्जत्वं प्राप कस्मिन्स
ति संवरियते आच्छाद्यतेनेनेति संवरः सनवियतेयस्यासौ संवरः अगोप्य इत्यर्थः नादृशकामस्य पराक्रमे क्र
मेणानन्तरस्वभार्यायाव्यक्तत्वं प्राप्नुवति ५३ हेयोपादेयविचारो विवेकः तत्प्रवाहात्मानलमिदं चापलं
दोष्णानालमभवत्तं शङ्काजाताः नलमितिसमस्तार्थे द्वितीया नलेस्थितं चापलमित्यर्थः गाम्भीर्यहान्या

ड्डीतिवत् स्मरस्मरो रम्यांस्मरयोगेनिरुद्धं निवारयितुमशक्यं चापलमित्यर्थः प्रतत्स्त्रजतीतियत् अय
मीदृशः सर्गनिसर्गो निश्चयस्स्वभावः अयमेव निश्चयस्वभावसर्गः स्त्रभावनिर्माणनिश्चया ध्यायसः
ह्निलमरः यद्वा स्मरोजनैरत्यामनिरुद्धमनिवारितं सृजतीतियत् अयमीदृशः सृष्टिस्वभावश्नि अयेका
मोरत्यामनिरुद्धेषुत्रे सृजतीतियत् अयमीदृशः सृष्टिस्वभावश्नि निर्दिश्यमान प्रतिनिर्दिश्यमानयोरत
द्देत्त्वमापादयन्ति सर्वनामानि प्रायेणान्न लिङ्गभाजि भवन्ति अत्र ईदृशाद्धयः शब्दो सर्वनामनो निर्दिश्य
मानः सर्गनिसर्गशब्दस्तत्त्संबंधितो पुलिंगता मिदंशब्दो भजति प्रतिनिर्दिश्यमानः सृजति शब्दस्त्त भवा
अलेन लेढुमिदं किलाभवं त्राणाविवेकमथुत्वोन चापलम् स्मरस्स्मरत्या
मनिरुद्धमेव यत्स्त्रजत्ययं सर्गनिसर्ग ईदृशः ५४ अनेन विद्धं सविनाशशा
कनाय दाशितेस्मदियत्तवानपि तणातदाद्यभविद्धारकैतवानिषविनुदं
नित्रुनैर शमियमनेषधैः ५५ अथोश्रियामन्वितमन्यालोकनः समवयसे स्वदस्रा
प५ वेदिभि प्रदीपकाण्डे मैवनेकिलीढेनादिदेशयानापनिदेशकारिणः ५६
नत्समत्वान्वितनपुंसकलिंगभागपक्ष्यो भवतिक्रियाविशेषणत्वाक मेतन्नपुंसकलिंगतावचनक्के
तिवचनात् मनलोनिद्धवेधन्तवानपि सभायामनेनविद्धं पाण्डवकशनादि गोत्रस्खलनादि
कंचविनायदातृणां स्थाने नाशशाकं ततोपवनक्रीडा कृच्छ्रनादेशं शीतलप्रवानादिदेशार
द्दः अदेशं च निषीविद्धमेकत् ५५ अथकान्यानिरुद्धितकामः प्रतिकारेण तिरस्कर्तुमसमा

नै·च·
टी·प्र·
१५
15

र्थोपीतिभावः सनलस्तद्रहस्यवेदिभिर्मित्रैः सहनगरसमीपस्थंवनमीक्षितवान्किल साधुदृष्टेनित्यनेनतः तेन
वनमितिकर्मणि द्वितीया अत्र जीवनोजनानांनायथानमहतेमानेनमाज्ञापयामासाक्रियार्थोपप
दस्यकर्मणिस्थानिनः इतिचतुर्थी उक्तं एतावन्दिकृतात्पर्येणतद्वननिरीक्षणाय इतिकिलेत्युक्तम् किला
गमालीकाहृत्विदं उल्लिखनात्र ५६ ततोनिदेशानन्तरंसमीनिदेशकारिणालेकनेयवलवेगपौरु
षेण सत्वेनोत्सतेजपौरुषमनुरूपमप्रमाणमाधिकम् पुंसोभावः कर्मवापौरुषम् ऊर्ध्वविलसत्तदोःपा
णिन्दमानैपौरुषंवित्रिषु अप्रतेतचपलैः खुराग्रैर्व्याकुलिताप्रशालामंतरमीदृशमश्वमानीतवंतः खु

१तं रमीतनुत्राणविभूषितांसितेतरैर्वपिमानेपिचपौरुषाधिकम् उपाहरन्नश्व
मजस्रचंचलैः खुराञ्चलैः क्षोभितमन्दुरोदरम् ५७ अथान्तरेणावटुगामि मंदुरा
नाध्वना निशीथिनीनाथमहःसहोदरैः निगालगाद्देवमणेरिवोत्थितैर्वि
४सार राजितं केसरकेशरश्मिभिः ५८ निगालो गलजन्तुसंधिः

रैः खनन्तः पृथिवीमश्वशालाकोणान्तरमस्त्रन्तं इतिशालिहोत्रेवाजिशालातुमन्दुरेत्यमरः अश्वनापट्टिः
श्लोकैरश्वमाणिनमादत्र अथान्तरेणेति ५७ निगालकण्ठदेशः निगालस्तुगलोद्देशइत्यमरः नत्रस्थि
तोयआवर्तः सदेवमणिः निगालजोदेवमणिः प्रदिष्टः स्याकण्ठजमीपिचगोचमानरत्नकैः सएवम
णिः शहस्केलेनवर्णितेनतस्माद्देवमणेः सकाशादात्तरेणान्तरेभवओन्तरलेनावटुगामिना कन्धरी
वातिरेखासावटुर्ग्रीवाकाटिकेत्यमरः अवटुग्रीवागामिनामार्गेणोत्थितैरिवविवङ्गतेजःसदृशैःस्त्रे

त्यम्बरश्चाः केशाः केसरके शालेरेवाकिरणोर्विराजितं हयमाकरोहेति उत्क्रान्तेन समं तथः ५८ वेगा।
तिशयाभ्यासार्थमागतैर्लोकस्याग्रतिमाणैर्नीकिनैर्मेघै भिर्विमानवरतभूमीतलसंचयाणुना स्थितैः
पांशुभिरम्बरतोवृत्तस्थमानम् मनसोपि वेगवत्त्वरमिति भावः ५९ चलाचलप्रोथतया महीन्तेतत्स्ववेगद
र्पानिव वक्तुमुद्धतम् अलं गिरा वेद किलायमाशयं स्वयं हृदयस्येति च मौनमास्थितम् ६० चलचलाति
वचलः चरिचलितपतितवदामस्य चाभ्यासेतिच हितभावः पूर्वस्यागाममस्य ईदृशः प्रोथोमुखाग्रेयस्यत

अजस्रभूमीतलकुट्टनोत्थितैरुपास्यमानं चरणेषु रेणुभिः रयप्रकर्षाध्ययना
र्थमागतैर्जनस्य चेतोभिरिवाणिमाङ्कितैः ५९ चलाचलप्रोथतया महीभृते
स्ववेगदर्पानिव वक्तुमुद्धतम् अलं गिरा वेद किलायमाशयं स्वयं हयस्येति
च मौनमास्थितम् ६० महाश्वसाधनि चक्रवर्तिनः पदानपेतोद्वहनाद्यशः
स्थितम् ...वदानोऽभिशादनीहशोद्भमन्नमेनवेलमर्वतोरवैः ६१

स्वभावस्तलनया चेष्टयास्ववेगादर्पानिवाग्रतो वक्तुमुद्धतमिव किमपि विवक्षुर्द्दिसहितामिनायवोभवती।
ति नहि किमिति नावोचदित्यत आह वाचालेगमनाकष्टेनेन पर्याप्तम् यतोयनलः स्वयमेव हयस्य
हृदयं जानीते किल निश्चयेनास्य हृदयं विद्याभिसनादितीर्थं विचार्य मौनमास्थितम् ६० महाका।
यामहात्मनोमेयच्छेदभिनिःस्वनाः महद्युद्धेषु युद्धेतेतनेतेद्धिमहारथाः महाश्वसत्तथा चक्र
वर्तिनः सार्वभौमस्यानलस्याश्वनिमार्गोपरे स्थाम स्थानामनपेतत्वयोद्वहनात् पदानापेतत्वत्रुतिपरा
नपलेतस्यतद्वहनेवतस्मादिनिवायशशासितम् अनएवनिमेलदत्तप्रभाव्याजेनानीदृशापरापे

नै॰ च॰
टी॰ प॰
१६
नै॰
16

लोह्लादकानां नवेषश्च निश्चिनोति यदि तेन यथा भवति तथा चक्रे यस्य गोवर्तिनः श्रवति यदि तेन चक्रे वर्तिनो ध्वनिवा
रुवर्तिनः इतिवा महाश्वासो यस्य महारथस्य तस्याश्वं तावत्यानां वलसैन्यं समं वानरवास्थिति मनदे सेता।
मिवस्थितम् ६१ यवलग्नं तेषांवल्गा प्रभवतः पुच्छस्य च केसरस्य स्कन्धकेसरस्य च व्याजेन चलच्चाम
रयुग्मेन चिह्नैर्लाञ्छनैः करणैर्निजमात्मनो वाजिराजत्वं स्फुटं प्रकाशयन्तं स्फुटमित्युत्प्रेक्षायाम् वाम
द्वीजं हि राज्ञां चिह्नम् ६२ वेगगर्वेण ये जितस्य गरुडस्य प्रसभं मदान्पौरुषे पि मुखलालानदीर्घस्य च
लायां प्रतिभटत्वं प्राप्तवन्तम् मुखलग्नावला खादमानभुजङ्गभोगवदवभासते नतेन न केवलं वेग।

सितत्विषश्चञ्चलतामुपेयुषो मिषेण पुच्छस्य च केसरस्य च स्फुटं चलच्चामरयु
ग्मचिह्नकैरनिह्नुवानं निजवाजिराजतां ६२ अपि द्विजिह्वाभ्यवहारपौरुषे मु
खान्तफेनायितवेलावलया उपेयिवांसं प्रतिमल्लतां रयस्मये जितस्य प्रसभं
गरुत्मतः ६३ स सिन्धुजं शीतमहःसहोदरं हरन्तमुच्चैःश्रवसः श्रियं हयम्।
जिताखिलक्ष्माभृदनल्पलोचनस्तमारुरोह क्षितिपाकशासनः ६४

विषयपवगरुडविजयितं किन्तु फणिभक्षणपौरुषेपीति भावः ६३ स भूमीन्द्रो नल ईदृशं तमश्वमा
रुरोह पाकान्द्वितिगामी शास्तीति पाकशासन इन्द्रः कीदृशो जिताखिलक्ष्माभृद्विजिताशेषनृपः ख
ण्डितनिखिलशैलश्च अनल्पलोचनेज्ञानेयस्य अनल्पे विशाले लोचने यस्य इतिवा अनल्पानि लोच
नानि यस्येतिच कीदृशं हयं सिन्धौ देशे जातम् सिन्धोः समुद्राज्जातमिति च तथा चन्द्रतुल्यम् अतएव
व सिन्धोः समुद्रजातस्य चन्द्रस्य सोदरम् उच्चैःश्रवसो लक्ष्मी हरन्तम् देशनदविशेषेषु सिन्धुर्ना समिति हि

६२

याम् ५४ विकसितकमलविद्धितपाणिपंकजं जवाधिकाश्वगामिने मनोजितामनुजामनुवेशपाले
घामीशमीहृशमरविंश्रभाहृर्षैनिजाः किरणाइवस्फुटंबलकंयथाभवतितथाभागपविद्धाभ्यामरविंदा
भ्यामंकितपाणिपद्मंवेगवद्धरगगामिनेतेमनुजेशनलंप्रसिद्धृपालेजवितिनोवाश्ववामग्रनुजगमुः
वाहृस्याश्वस्यवादृश्रारोहणामिचवणि तवितोयावशेनापहेवेशइतिवावेशः सन्निवेशः वेशसमानार्थौवा
वेशशाहृः तेनपेशलेइहशः मनलोवेगमश्वमलंकृतान्मनवेभूषयितागङ्कानानन्दाभवन्तिनिश्चलनेत्रः

कुलकम् निजामयूखावाइवनीलादीधितिस्फुरत्तारविंदांकितपाणिपंकजम् तमश्ववाराजवनाश्वयायिनेप्रकाशहृपामनुजेशमन्वगुः ५५ बलमलंकृतमश्वमयदृयमवाहवाहोवितवेशपेशलः प्रमोदनिस्पंदतनाविपक्ष्ममभिलोकिलोकेनेगणलयैनेलः ५६ लणादयुथ्रमवलणादापतिश्रमः प्रमजनाथ्येयजवेनवाजिना सदैहतामिनेनदृष्टिहाष्टिभिन्वदिः श्रदोहन्तः

यत्ममिनगरवासिभिर्भिली भूरुहृतपोरुषः ५७ कैंठेष्टः नगाः मन्नाम्नगणम् कुणमुविश्रकृसुवेम
यत्रैः नवनगणमपाणुभाश्रेतिप्रमत्ययः ५८ निर्वाणानुस्थितोकालविशोषान्सर्वयाः लणाइत्यमरः ते
ददातीतिलणदा रात्रिस्तस्यायनिलनमहृशः प्रथाणिभूर्याप्रसिद्धतान्याह्नानानियजयसहकृतरुषहूतरे
द्रः तमेवपोरुषंयस्यसपषनलः अथानेनतरेवाश्वनाथेनेयोगणवेगेनाश्वतनाभिजेनदृष्टिपरम्परा
भिः सदैवपरोनगराहृदिः लणादभूत् यावत्समेनपथंपतिनावदेवनिर्गतइतिभावः इंद्रोपिवाहृदिर्मि

नै.ष.
टी.प्र.
१७
17

क्षुन्नृष्टिभिः प्रदेवनिर्गच्छतीति ९७ ततः प्रवनिर्गमनानन्तरं प्रतीच्छावधीदिमावयानो भवप्रसरप्र
साऱेकत्विति प्रतीच्छ प्रहारं प्रसरावयेहीतिवा प्रहरेतिवा पाठः प्रहर प्रहारं देहीति भाषमाणे अन्यो
न्यव्यापारितशस्त्रविलासे व्यापारितं नाशेवा व्यापारितानि शस्त्राणेव पल्लवा यास्मिनिति वा तत्र
स्पनासीरे सेनामुखे गतसादिनाम प्रश्ववाराणां बलेर्वे कन्तूहलात् प्रिष्ठगुद्धे वक्रुतः ९८ अस्माकमपि
यानुगमनीयं यद्यत् कियत् दे कियन्स्थानम् पदं वा परिमितस्थानं त्राणं लब्धापि विवल्गुष ततोहंनोः

ततः प्रतीच्छ प्रहरेति भाषिणा परस्परोल्लासितशस्त्रपल्लवे मृधान्मयेमादिवले
कुतूहलात्तत्र पुनासीरगतेविनोत्तु ९८ प्रयातमस्माकमियं कियत्पदंय
तात्रमस्मोधिरपिस्थलायताम् इतीववादे निजवेगगर्विताः पयोधिरङ्घोदलमग्रु
द्धृतेरजः ९९ हरेर्यदाक्रामिपदेकेकेन खं पदैश्चतुर्भिः क्रमणेपितस्य तः त्र
पादिरेणामितितिनम्रिताननैर्मात्वविति तैर्वचनमः क्रतक्रमैः १००

समुद्रोपिस्थलायताम् स्थलमिवाचरतु कन्नुरुदहमलीप्रश्रुतिकाटू इतीवनिजवेगगर्वितैरश्वैः प
योधिरपि रजःप्राये यो मे रजतद्धत मन्याचितम् ९९ हरेर्विष्णोनकेक्केनामहायेन पदावरणेन यदाका
शमाक्रान्तं न स्रावरस्य चतुर्भिरपि पदैः क्रमेण हरीणामस्माकं लज्जानेकाल्ला लज्जा किं न भवतीत्य
र्थः इति नम्रिताननैरश्वैर्वनमभिक्रतः क्रमश्वरणविन्यासो येर्ताहशैः सद्भिर्गवेति निहनम हरि
शब्दस्त्वलादेषोक्तिः एकस्य हरेरेकेनपदेनाक्रान्तमाकाशं बहूनां हरीणां चतुर्भिरपि पदेनाक्रमेण।

हरीणामस्माकं लज्जा न का कालज्जा किं न भवतीत्यर्थः ॥ इति तन्मित्रावचनेनैवं संवृत्तभमस्मिकृतः क्रमाश्च
रणाविन्यासैर्येवीहंशैः सञ्चिन्त्य विनिर्मिते दृविशत्कुक्कलादेशोक्तिः एकस्यद्दृवेकेनपदेनाक्रान्तमा-
काशावहूनां हरीणां चवत्रभिन्नत्यपि पदेनाक्रमणे लज्जा न हस्माद्विज्ञानं तस्य विरुद्धं स्मरणात्त्वम्भागौ निहन्तुमित
थ्यः एकशब्दादेकथाकिनिश्वासद्दाये इति वकावाक्यमनयः एकाकीनेक एकक इत्यमरः ७ तस्य
नलस्य सेनावसः स्मिन्नुदेशा द्वाग्रस्थवावाजिनो पदेशेषु श्राद्धनेयवनेविहारदेशंवात्यालीयप्रदेशं प्राप
वहंस्तरेगमानपिमण्डलीं गतनिर्विशेषं कारयेति निःसृत्य शहान्त्य मक्कवेन का वयं स्मृत्यर्थः यथावो-

वसन्तवनान्तरात्पत्यन्तपस्प्रसादितो जिनो किंतु श्राद्धनेयवैसैन्यवाः विहारदेशं तम
वाप्यमण्डलीमकारयन्नस्वविन्नरेगमानपि ७२ हिमस्निग्धवाप्यविलन्नत्रिनाहि
शोयशोभिरेवाभिनकाविमोघ्यदम् इत्थं वयायामवर्यायमण्डलीं क्रियाभि
यामस्तिरवगमैः स्थली ७२

इत्मिद्राचैनाविहारदेशं तद्वदेवालयं प्राप्य मण्डलीं पूजाविशेषमुपलिमभूमिं वाकारयेति तथ्यत्यर्थः
श्रद्धायेषां मण्डलीति प्राज्ञाः प्रज्ञाश्रद्धार्वाहूनिभ्योणाः नरेगमानितिनिल स्मृतोन्यत्तरस्यामिति हिकमेक तम्
म्बुनलस्य शत्रुभिरेवादिशालसिताः श्रस्यप्रशोभिरेवसमुद्रोगोघ्यांदकृतः गोघ्यादवदनायामेनलोचितर
त्यर्थः गोघ्यादेसेविताससेवितप्रमाणोद्दितिनिपातितम् इत्थं वयायोगमनिविशेषेतिरस्कृतमण्डलीक
रणाश्रियेवाश्चैः स्थलीभूषितामानि भूषायाम् आस्कंधितेयावितकं रेविनवनितान्तं स्तनम् गतया-
न्तः येचयावाज्रस्यस्यपरिकीर्तिताः ७२ नलोनिजक्ष्मस्तनस्थलेदायेनयाश्रमीन्प्रमणानिसस्य

नै॰च॰
टी॰प॰
१८
18

गकारयत् नाहमुभमीषुकमुरघापि किंनशिल्पते अपितु शिल्पनाम शक्राशक्यो शक्तमिकुनिशितते मतिमीमादेना दिनासनीनवलोपोनामसयेनादिनाम्णास लोपः शिल्पे जिज्ञासायामिन्यात्मनेपदम् शि तविद्यापादानेवा किंकनावाना नासमदेवान्पायाशादिनेयः वान्यायाहनोः रागद्वान्यामयाः हेत मनुष्ठेमोन्पतनुसाद्यमयंवेतिमयंमनयः वक्रकाग्रस्क्रमाः वान्यामयाश्चतेवक्रमेक्रमाः श्रुत्वानिस्ता धिनिजक्कुवतले इतिक्कवक्कायामाएलानुवोधनेवग्रमवीरकारयदितिकोशलानिश्चयोघात्यते ततः सन्दपोमतीक्कयाइतिवारणायेयेयोः सन्नोषक्कयायेयक्कयावा पल्लवरागमिश्रितेनिविडा ७२

श्रुत्वीहम्बाक्हयेनयाभ्रमीमिजानपत्रस्पतलस्थलेनतलः महक्किमघापिन नाहशिल्पनेवितन्पवान्यामयवक्रवक्रमत १३ विवेशगानामविलासका नेनेततः नाणात्नोणिपतिमतीक्कुया मवालरागक्कुवितंड्डपमयादविन क्कायमिवाणमानिधि १४ वनान्तपर्यन्तमुपेत्यसस्पृहं क्रमेणतानमिन्नवनी ल्वेहतथ्य न्यवेतिहक्षिमकवैः प्रेक्षकसामनुब्रजकं युमसाज्ञवेयुमिः १५

क्कायंमेचमेचकेकवक्रीडावनेत्ताणाक्कनागविवेश कःकमिवहरिविलसविदुमरागकुवितंचनसत्रि मंवानानिधिस्वमिक्कयायथाविशातितथेत्यर्थः अथवापल्लवानामञ्जनाना स्थानभूतेनिविडक्का येवनेस्तुष्पमयाहरिःसिंहोयथाविशातितथेत्यर्थः कायाम्हयमयाकांतिः प्रतिविम्बमनानपुः नास्मिन्नुपेवनस्वरूपपर्यन्तंमाप्याणिक्रांतहक्षिमार्गमतिश्रवासिनामनुगच्छन्त्वन्युसस्पृहसहशोहे क्षिः प्रकावैः सस्पृहजलोनपर्यन्तंमाप्यन्यवर्ति उदकांनान्नियेप्रोष्ठमनुब्रजेदित्युक्तेः प्रोथपर्यामी

१८

वनेजनेकानेनेव अर्थोह्यंवसितमन्यो स्वरूपेनिश्चयं इतिके १५ ततो वनप्रवेशानन्तरं रम्यपुष्पफलेव
सम्पन्नवीनोऽगुलिर्धृतेन वनपालस्य पाणिना प्रदर्श्यमानेकाननस्य कामिनीयुक्तं कमनीयत्वं राजाव्या-
लोकयत् सम्पन्नविटपेन सम्पन्नवीनायथाप्रवेसम्पन्नालमुपदर्शितेनवा कमनीयशाखाङ्गविशेषयान्नु-
रूपेणनमाधुर्य १६ वयसस्तारुण्यस्यातिपातेतिक्रमतेङ्गनायोवानोवानस्यापिलेनकम्पतेकोपवपा-
ल्लवे अथ च वयसोपपत्तिणामुत्पन्नतेनेनाङ्गनायोवानस्तोनकम्पितेपल्लवेपवकेवफलानिपुष्पाणि च स-

ततः प्रत्नेन वफलेवमञ्जलेसम्पन्नवीनोऽगुलिना जनाधिपः निर्दिश्यमानेन वन-
पालपाणिना व्यलोकयत्काननकामनीयकम् १६ फलानि पुष्पाणि च प-
ल्लवे करे वयोतिपाताङ्गनवानवेपिते स्थितैः समादाय मदृशिवाईकाहने-
तदातिथ्यमशिखिशाखिभिः १७ विनिद्रपत्रालिगतालिकैतवान्मृगाक-
हडामणिवर्जनार्जितम् दधानमाशाम्र चारमङ्गयमः सकौतुकोनत्दददर्श

मारायस्थितैः शाखिभिमदृषिर्हितसमन्तादृहनेतस्पनलस्यातिथ्यं शिक्षितेहृहाना समन्ताद्वार्ईकम
हृद्याश्लेतिवृक्षत्वामितित्रुत्र् वार्द्रकं चवहृदयोविस्मयः अतिथिविरमातिथ्यम् अतिथेर्लम्पः वनवासि-
नःशाखिनोपिहृद्याम दृष्टयर्वातिथ्यमाचरन्तीवेत्युत्प्रेक्षा वयसांपातितामतिपातः पलायनम् शा-
खिनः इति वेदशाखोपालनमभिव्यज्यते १७ कौतुकं विनयाभोगद्रस्तव्रेक्षुहले कामेत्वमतेमग-
लेचनि यादवप्रकाशः कौतुकं कामोस्यास्तीति कौतुकी विरदीमनलस्तवनेकैतकं कनेक्याविका

नै.च.
टी.प्र.
१५
19

रेणुच्छंदं दर्शी कीदृशं विकासितपत्रं येषां स्थितिमधुकरस्तत्र नाशि वसागे नार्जितं दिव्यवर्णशीलं दुर्ध
श्रीदयानम् भ्रमरकदम्बपवस्यामनादपयशः त्रमरास्त्रत्रमणशीलः केतकमितिपुष्पो त्वगीन्दणाल
क१८ राजात्रिभिः श्लोकैः केतकमुपालभते मोः केतकं त्वं कण्टकैः कदुन्निधीयसे कर्णीश्वरः स्मरे
णायत् ततो दुराकर्षितया न्यस्तहृदः कर्णावसक्तत्वतिकर्णी कश्मीरे पुष्ककतत्रिप्रसिद्धः सवासौ श
रः कर्णीश्वरः त्वं कि क्रोगेल कच्छिनलकीतिश्काश्वलोपः तिमिशाभावने मितिकस्तस्यभावस्तया
कारोवशिष्ठवेसर्वियोगिनां हृदिहृदयस्मरणायतो हि ताम्निधीयसे ततः कारणात्त्वं नो हृदयाद्दाड् वाक

वियोगभाजां हृदि कण्टकैः कटुर्निधीयसे कर्णिशरः स्मरेण यत् ततो दुरा
कर्षितया तदन्तकृद्विगीयसे मन्मथदेहदाहिना ७९ त्वदग्रसूच्या सचिवेन का
मिनोर्मनोभवः सीव्यति दुर्यशःपटौ स्फुटं च पत्रैः करपत्रमूर्तिभिर्वियोगि
हृद्दारुणि दारुणायसे ८०

धनयोर्हे तव मशाक्यतया ते षां विरहिणां मंतकल्याणहारी त्वं मन्मथदेहदाहिना शिवेन निगद्यसे येन त्वं
दुराकर्षकर्णीशरतया विरहिहृदयेषु निखन्यसे सत्त्वमस्मीकृतपवर्तनवेतनः परमेष्ठः केवलं नि
गद्यसे इत्यर्थः ७९ तवाग्रमेव सूचीं तया सहायेन कृत्वा कामः कामिनोः कामी कामिनी च तयोः दुर्मा
यत्नेकरोषः दुर्यशःसीव्यपरौ सीव्यति अविमृश्य एवानुरागिणां कामिनोर्दुर्यशः कामिनोः कृतौ सी
व्यतीति वा करपत्रं दारुच्छेदनशास्त्रं तन्मूर्तिः पत्रैः स्फुटं त्वमसि विरहहृदयएवदारुणि काष्ठे दारुणायसे

दाराणस्वावरस्मि ८० यत्तुषः शुष्ठामयस्य मधुनाखिन्न आर्द्रीभूतः करीरयमेषहप्रोषितकामस्त्वद्वपरागोष्ठ
लिद्रूलयन्मूलिपुष्पाद्दृस्तोध्रूलिद्रूलं कुर्वन् स्मयतीतस्मरंमोशराधीनेकरोतीति कोपेनमेननलेना
केनकममर्षेण यद्या यानुष्कादिग्यनुष्कादिद्रुढपुष्पितासिद्धये यांस्तनाकरेयरूपशीकरोति तद्दृश्यम
पिकामः पतिविगतवर्षाः ८१ दोहदगर्भाधानोषधं ददातीति दोहदः दोहदस्वामी सो भूमस्य सोस्यास्तीति दोहदय
मी तस्मिन्दाडिमेद्रुमे फलान्यपश्यत् कानिव विदर्भदेशी स्तुग्रभैमी तस्याः स्तनतद्गतामयेसर्थे तपस्वी
भूमस्य यात्यायकानयोमुखोन्नदानिव भैमीस्तनयोर्विवास्माकं तद्गतताभूयादिति कामनया यो मुखो

यत्तुर्मधुखिन्नकरीरविभीमजातुरेपरागोस्त्वद्वधूलिद्रूलयत् प्रसूनयन्त्वाशरभ्मा
करोति मामिति क्रुधा कषायितेन केतकम् ८२ विदर्भसुभ्रुस्तनतुङ्गतामयेय
ट्टानिवाप पश्यदन्तेन पस्यतः फलानि धूमस्य यथानयोमुखोन्नदाडिमेदोहद
दस्पूर्मिनिष्क्रमे ८३ वियोगिनीमैक्षत दाडिममसौ प्रियस्मृतेः स्पष्टमुदीतकौ ८४
टकां फलस्तनस्थाने विदीर्णं हृदिसाविशाक्तकास्य सर्वकिंशुकाशुगाम्

घटानिव भैमीस्तनयोर्विवास्माकं तद्गतताभूयादिति कामनया योमुखोः सन्नोधूमपानं कुर्वाणा घटा इव
तपस्यन्ति न फलानीति मन्ये तस्यैतदर्थः यथानिति पात्राण्यायेन्तं शरनिशः तपस्यन्त इति कर्मणो रोमन्थ
तपोभ्यां वेतिच रोवितिक्लाद्यप्रत्ययः धयंतीति यथा अन्योपि तपस्वी धूममेपीतोधरपदग्रामेयेतपस्यतीति सु
तिः ८३ असौ नलो दाडिमी ददर्श त्रिषुपात्रीपुटीवाटीपेटीकुवल दाडिमा विल्वमदः कीदृशीं वि
योगिनीं विरहदीर्णां विभिः पक्षिभिर्भुक्तत्वे इति वियोगिनीं च कांतस्मरणाद्धेतोः प्रकटमुक्तनरोमांचाम्

नै॰ व॰
टी॰ प॰
४॰
20

अथ च प्रियस्त्वतेविवस्मरस्मरकृतकालेकांच ईज्जनानाविन्यस्मात्कुसुमयेनदीप्तशाद्वः सोमांचेचद्रुमो गेचकालकः परिकीर्तितः फलेपवस्तनौनानावेत्सुस्थानम् तत्रविदीर्णारागिवक्तंकृहृदयं तत्रविशा तिशुकमुखान्येवः समुत्पाकिंशुकपुष्पवाणायस्थानाम् अथच फलसदृशोलनेनानयोः स्थानेमथात्र देशविदीर्णोरागयनवक्रहृ तत्रविशांतिशुकस्यसदृशानिःसमस्तपलाशान्तस्तमान्येववाणायस्याविर ह्निणः ८४ स्मरार्थचेह्नेस्फुलिङ्गभीरुशीयसोस्फुटपलाशेभ्रजत्पापलाशनात सहन्तमालोकनरवा

स्मरार्थवह्नेस्फुलिङ्गभीरुशीयसांस्फुटंपलाशेभ्रजशांपलाशनात् सहन्तमा लोकनखाग्रमन्वितं वियोगिहृत्तवाणिकालखाण्डजम् ८५ नवालना गन्धवहेनचुम्बिताकुसुम्बितागोमकरंदशीकरैः हृशान्तयेष्णास्मिन्तशो भिक्षुहृन्मलादवादवाम्पादवकम्पिनीपपे ८६

वियोगिनोहृदयखण्डितानिःस्मरस्मार्थचेन्द्राकारवाणमसिमेत्यंते कुसुमानांपांशुनोपलाशनानांशा भत्त्वाणान्स्फुटंसत्यमेवपलाशेपलमश्नातीतिमत्वायुक्तियलाशुभांतेत्यन्वर्थनामनिकिंशुकपुष्पाणि तेग्रसवुवन्यनंसनलोपएपतकिमिव अन्वितेस्मलपुनकालखेडञ्जातेखण्डमिवदक्षिणापार्श्वस्थ कुसुमासकालखेडमिसुच्यते स्मायुक्तियोकालखेडयकृततन्तसमीरुमेइत्यमरः किंशुकपुष्पाणिते नाचचुम्बिता मकरंदविन्दुभिःपुष्पपरागकणैःसुरभितागन्धवहेनवायुनागन्धान्वितकामि जनामंदरासंचारहेतोश्च दवमीषक्तमानशांतिदवकम्पिनीइषदर्थेदवाव्ययम् दवोभयम् आदरः

स्नेहस्ताभ्यां प्रकाशमंतं दीपकं नीतेन कर्षणेन पीतात् दृष्टान् विद्यते वालतायस्तालाबालदून मणिप्रर्थी।
नसमासः ८६ पांथायपथपतंगाः शलभास्ते धादिमसैत्रेजानानि पापकर्माणि प्रमदरूपकज्जलव्याजाद्युपा
लयंतीत्यप्रकमुत्कुलपंथीः कामसावलेः सुजायादीपिकाश्च वमनलोपश्यत् पतंगाः शलभाः शा
लिप्रभेदपतंगारव्यावितिविश्वः ८७ अस्मीनलपुष्पेष्टनगीतविरहिणामन्यंकरणे परागमस्तेषां कि
मिवपूर्वेदृशायस्मरेणपुष्पकेषुवाणेषुलग्नं दृशंगमसीव अनन्योन्यः क्रियतेनेनेत्यन्यंकरणः आ

विविन्ततेः पार्थ्यपतंगाहिंसनैरपुण्यपकर्माणि हिकज्जलकलात् वलोकय
स्मणकक्कोरकावलीः मशाम्वरोरेत्वलिदीपिकाश्च ८७ अमनत्पतांसो।
स्मभेपुगभेगपरागमनंककरणे वियोगिनां स्मरेणापुष्पकेषुपुष्पराशुराश्य
नवेगमस्मेवशरेषुलग्नंगनम् ८८ पिकाह्वने स्मावतिश्चूतांकुरोते देशानुदंचु।
त्करुणे वियोगिनां अनास्थयाम्मूनकरप्रमाविणीददर्शीहनः स्थलपद्मिनी
नलः ८९ विरहिणामवस्थापिकान्सकाशंस्त्रदंचत्करुणेनह्वसा।
आच्छादभोगाद्दिनाच्छुद्र ८८
त्करुपेविकसत्करुणाद्दृश्चेहशोवनेभृंगाङ्कजानेवकुं कंतैराकर्णयतिसत्यनस्थयाना देवेणपुष्पकर
प्रमाविणीं स्थलनलिनीं पवितमीनलोदृदर्शी किमिदं स्थणोमिद्र्श्ववानामिनीयविकासवाक्ने
नकरंप्रसानयंतीमित्यर्थः करुणाम्बरसेहस्ते कृपायाकरुणामतीतियावदप्रकाशआस्थानयत्नेया
रास्था ८९ अमुनानलेनसहकारतरुन्स्पृष्टः आम्रस्तेनेनसालस्य अनोकदृढटासालेश्चप्रमरः।

अमुना नलेन समदृश्यत सम्यग्दृश्यत दृष्टः आम्रवृक्षो नसालस्य अशोकस्य कृटसालः स्यमरः किं कुर्वन्निव
स्फुरद्द्विरेफारवरोषहुंकृतिर्यस्यासौ इति शस्वायुचञ्चलैः कुड्मलैः कलिकाविशेषैः दिवाजनाय तर्जनाभियं दात
मिच्छन्निव अत्रापि यस्तर्जयति स हुंकारं कुर्वंस्तर्जन्यङ्गुलिं चालयति तथेत्यर्थः ९७ हीनस्स्वतन्त्रस्य धेनुमेवर
पाकृतं दिने दिने पिकं कृशो भव पुनः पुनर्मूर्च्छ च मूर्च्छा मोहस्तत्संक्रायतयोः तापमूर्च्छ च भगतो पान्थं
न्यादिनादकाद्देशः इति पान्थं शपतः लोहितेक्षणान् पिकान्द्विजान् दोषाल्लाशमसहपः सखेद

रसालसालः समदृश्यतामुना स्फुरद्द्विरेफारवरोषहुंकृतिः समीरलोलैर्मुकु-
लैर्वियोगिनीजनाय दित्सन्निव तर्जनाभियम् ९७ दिने दिने त्वं तनुरेधि रेऽधिकं
पुनः पुनर्मूर्च्छ च ताप मूर्च्छ च इतीव पान्थं शपतः पिकान्द्विजान्सखेदमैक्षिष्ट
स लोहितेक्षणान् ९८ अलिस्रजा कुड्मलमुच्चकैर्धृतं निपीय वामीयमिवोरगी-
दृशा स धूमकेतुं विपदे वियोगिनामुदीतमातङ्कितवानशङ्कत ९९

ददर्श कीदृशान् लोहितेक्षणान् भवति पिको हि स्वभावादेव रक्तलोचनः पिकरूप अवाप्तानां
द्यानां काश्यपस्य जायत इति शापवतो नत्वरूपाने पथीति अस्तेः त्वमोरेधाव भ्वास्मलोपश्चेत्यस्
लोपे सप्तम्येकवचने रूपम् नित्यं पथ्यानं गच्छतीति पान्थः पथ्यापो नित्यमिति णप्रत्ययः ९८ अलिमाला
यां नत शिरोभूषणं वामीयं धनं नागकेसरस्य कुड्मलं मयतदलया हृष्टा तं देव स नलो वियोगिनां विप
दे तदीतं धूमकेतुमशङ्कत पश्यादृश्यो कस्स मुन्यातनतत्रभीतो मन्यते स्स्तत किं कङ्कजीवन आशङ्कितवान्
वन्तः ९९ गलन्परागं भ्रमिभङ्गिभाषितैः यतन्मसक भृङ्गावलिनां च केसरम् समाचचारातिथियेण सन्वलं

गलस्यनागयोग्यसाम्नुरुलस्यरागं भ्रमणप्रकारैः प्रतप्त हेतादिति शेषः लग्नभृंगपंक्तिकेन नागकेसरकुसु
मेस्तनलो ददर्श किमिव कंदर्पशरानिर्घर्षणेन सुवर्णेनेव ज्वलितः कणाः स्फुलिंगा यत्र तादृशं शाणमिव शाण
स्तु निकषः शरशाणस्य स्थाने भृंगाः स्फुलिंगस्थाने पतरागाः भ्रमिरूपयंत्रघृष्टोच्चपातोच ९३ नस्मनलस्पर्धि महि
मवितमंगमुद्दिश्य गुणस्पृशः सौगन्ध्यप्रकाशनात्मजा ऋक्षसमाह्वनुषः स्वकाशातनात्मकाः स्वनेतीः शिली
मुखोनोभृंगमणशरणां च पंक्तीः स्वचापसवलितशरभ्रमतादृष्टाः सदैलजितोजातः स्रुक्कः शारः स्वव

गलस्यरागं भ्रमिभिर्भ्रमीभिः प्रतप्तमस्मरसेनावलिनागकेसरम् सभावनागाचा
निर्घर्षणोसवलज्वलत्कणशाणमिवघ्रलोकत ९३ न देगमुद्दिश्य हसंगपि
पातकाः शिलीमुखालीः कुसुमाह्वणस्पृशः स्वचापनिर्गतभ्रमागुणाभ्यमा
न्यसरस्वनेतीरवलोकालजितः ९४ मसह्लललपल्लवकाण्डकैः कृतसमुत्स्व
स्वनूनसारं समारभम सवावनारीकुचमेवितोपमे ददर्शमालूरफले पचेलिमे

नंष्ट्रस्वलतितदाचेपतियतुः शास्त्रविदः गुणस्पृशः शिलीमुखालीरितिवा गुणस्पृशोयेमुक्तात्येभजेते
सलजितो भवति तथा स्मरोपीत्यर्थः अथच गुणस्पृशोभागेणायाचकाः यस्माद् निर्गताड्ःखितपानिर्गतः
सोपिसलज्जो भवतीतिच प्रतीतिः सनलः पचेलिमेबिल्वफले वारस्त्रीकुचाभ्यां संवितोपमा यस्य तत्तादृशे
ददर्श कर्मकर्तरिकेलिमत्तउपसंख्यानम् कीदृशे मरुन्नाललनत्नस्य चलाघपल्लवास्तत्ववचयेकण्ट
कास्तैः कृतम् मरुद्देववल्ललेनः शोभमाना पल्लवाविजालस्थितांकाण्डकैर्नखैः कृतमितिच तथाति
सारस्यंदनसारस्य वेसामारंभं यस्य समुत्स्यंदनसारस्यतारंभयस्यतिच सरभभावः सोरभम १६ ॥ तस्मा

नैषधटीका ॥ ५५

योनोः स्त्रीपुंसयोर्द्वयोः पुष्पवत्त्वेन तत्साम्यं न तयोः सख्यौ । निमज्जनेन निखनने तेन चितैः अप्रत्ननैः पुत्रत्वेन तद्वदन्तं तस्य निते
मध्याकृदन्तं यस्य तन्माटशपाटलायाः स्तवकं स्मरस्येषुधीकृतं तं प्रवो धीयन्ते त्रीनीषुधिः अनिषुधिमिषु
धिं कृतेति षुधी कृत्य मया न्यया यियासनलः प्रकम्पितो जातः १६ करोकासंजाता अस्य करोकितः
तद्मासंजातत्वात्कादिम्यश्च नित्यं शितीधवलमेचकौ शितिः कृत्यायुतिर्यस्य तादृशा मुनिद्रुमोगस्त्य
वृक्षेऽवनेऽमुना नलेन राहुर्जातः कीदृशो राहुः तमिस्रपक्षत्रुटिः कलाविच्छेदः सेवकूटव्याज

प्रवहृद्धीवितनिमज्जनोचितप्रत्ननप्रत्नेन तरंगभंगाक्कुरम् स्मरेषुधीकृत्य यियासि योऽपि यासपाटलायाः स्तवकं प्रकंपितः १६ मुनिद्रुमः कोरकितः शिति
द्युतिर्वनेऽमुनामन्यत सिंहिकासुतः तमिस्रपक्षत्रुटिकूटभक्षितं कलाकला
पं किल वैधवं वमन् १७ धरोद्भतादिमनदग्धारपांडुरुक्कदाहतेवौकृत्य यवन्य
विभ्रमाः मिलन्निमीलेसमत्तजवंविलोकिता न भवंतत्ककृत्तमेषुलोकयः १८

लेन भक्षितम् यद्वा तमिस्रपक्षस्य त्रुटिरमावस्या तस्यां कूटेन समूहकारेण भक्षितं वैधवं विधुसम्बं
धिनं कलासमूहं वमन्निवोद्गिरन्निव स्थितः करोकाः कलम्यानीयाः १७ दहेनादिमास्त्रधारेण पां
डुरा ये कुक्कुदाः पक्षाणि तैः कृता आहतिर्येण अथ च दहेनादिमान्तधारवरणाः डुराक्कुदाहतिर्वसना
संवरणं येन तत्पनभस्वतो मरुतः कामिनो वा कृयित्यलतायाः कामिनो वधावा ये ते पतिताः प्रसाभ्रमणा
नियामिलावद्धविभ्रमावद्धविलासा ग्रष्पुषुकत्तमेषुकेलया विनोदाः कृष्णाभाः कामस्य केलयस्पु

रोदृष्टाः समनमलेन नलंनिमीलितादलं चक्रुः मिलंती निमिलायस्थ समिलनिमीलनत्वम् वायोरसहना
त्परस्मेभोगदर्शनस्यानुचितत्वाच्च निमीलनमेकत्रादिनिमीलनम् अपरत्र संकुचितत्वम् ५४ यस्या अंक
नलेयेदुमा विशालतां गताः फलभारेणा मिता नामितैः शिशिरैरपिः कलानां धात्री मातारे भुवमभिवंदमानाला
नुसादनलः कथं नाभिदं विस्म कृतज्ञानां द्रुमाणामित्यर्थः धात्री सा उपमाता पित्ति तिमीता महत्कापिना
मितैर्वितिज्ञतीस्वष्टुष्ट ह्रवन्नोमेतानाश्च विनमेमितम् ज्वलदकलनमामत्र उपसगौ हेति मितविकल्पादुत्व

गतायदुत्संगतले विशालतां द्रुमाः शिशिरैः फलभारवेणानाम कथं न धात्रे
मतिमात्र नामितैः सवर्द्धमानानभिनंदति स्मतान् ५५ त्वपायतस्मे हि मितेवना
निलैः स्थथीकृतपुष्पारसे रहन्मदः विनिर्मितं केतनकरेणाभिस्मितवियोगि
नीदंतनकौमुदीमुदः ५६ वियोगभाजोपि नृपस्य पश्यतानेदमसात्मादन
ताश्रुमाननम् पिकेनरोषारुणचक्षुषा मुहुः कुहूरुताहूयत चंद्रवैरी ५७ वैरिणा ।

विकल्पः त्वपायतस्मे हि मितेवनानिलैः स्थथीकृतपुष्पारसे रहन्मदः जलवायुभिर्हि मितेः शीतलीकृ
तं मकरंदे रसस्तेस्तकृतम् केतनकपताकेव वलेहृतं समदमेहोदितानामः कोश विरहिणीनस्मैन्तृपाय चंद्रि
काकृतामुदसन्तोषानंदनुवान् काकारदंकानेनवार्थः अथवा उन्मेदूपव कौमुदीमुदोनादनकौमु
दीतिष्टवदम् विरहिणाप्रतिकौमुद्यासंतापकारित्वान् ५६ वियोगिनोपि नृपस्यानेदवर्णाणादना
दिगुणोपेतमाननं सात्तादस्नताश्रुमाननम् पिकेनरोषारुणचक्षुषामुहुः कुहूरुतनाहूयत चंद्रवैरीमा
नादमतां सुपश्यतारोषारुणानेत्रेणा पिकेन चंद्रवैरिणी कुहूरिति नेरानि कुहूकृत ते न पिकेणा चंद्रवैरी ।

णा विशेषणानिर्देशादेवामावास्यत्यर्थः यद्वा स्वर्णेः कृतशाद्वलः तया कृता कृष्णा वा कृता वेतीति निकृतत
नैतिवा कुहूस्याः कोकिलालापे नष्टे कुहकलयापि माहेहेनक्षमिनीवालीमानष्टेनकलाकुहूः
८१ अशोकमर्थान्वितनामताशयागतान्शरण्यंगृहशोचिनोध्वगान् अमन्यनावंतमिवेषपल्ल
वैः प्रतीष्टकामज्वलदस्त्रजालकम् अर्थेनान्वितनामास्यासावर्थान्वितनामा नविद्यते शोको
स्मिन्नित्यशोकमिति नस्यभावस्तत्ता तदाशयातनमशोकं शरणं रक्षणसाधुः शरण्यस्तं गतानगृ
हा शोकविनेशीलमेषामिति गृहदग्धशोचिनः नाल्पजातेोर्गोनिस्ताङ्कीलशनिर्गोनिः स्वदारेषुगृहदाः

अशोकमर्थान्वितनामताशयागतान्शरण्यंगृहशोचिनोध्वगान् अमन्य
नावंतमिवेषपल्लवैः प्रतीष्टकामज्वलदस्त्रजालकम् ८२ विलासा
वापीतटवीचिवादनैः पिकालिगीतेः शिखिलास्यलाघवात् वनेपितौर्य
त्रिकमारराधनं क्व भोगमाप्नोति न भाग्यभाग्जनः ८३

ओगृहामणारोहोवराख्रियः अध्वानं गच्छतीत्यध्वगास्तान्पल्लवैरस्त्रैर्नमिवेषनलो दृष्टवान् कीदृशंप्र
तीष्टानिप्रतिगृहीतानि कामस्यज्वलदस्त्ररूपाणिजालकानियस्य अस्त्राणांजलयस्येतिवा नमू
तारकोजालकंकलीवेकालिकाकरोकःपुमान दारेषुवगृहशब्दस्त्योपाणिमित्यवपाठः शुभः गृहदावे
ष्मनिच ८२ क्रीडार्थतडागतीरवनवेगगाम्भीर्यध्वनेः पिकालिगीतैर्मयूरनृत्तचातुर्यौर्यत्रिकेकारे
वनेपितत्प्रेमनोऽघयत् हृक्रुतीजनः क्ववाभोगं न लभते पितृस्वेवचनोर्यत्रिकंनृत्तगीतवाद्यम
८३ तदर्थेनलस्तस्थौपादयितराजनेनन्तहनेविश्रुताः प्रायाणसुकालमस्त्वकरनलयोरुदक्षणगा

यनी कृता: शारिकास्तु नेत्रा रामस्तेन नामस्तेनोपमेन नस्त्वेवेणोपगीतवन्त: गायंतीति गायन्त: गस्थकन् एतु
हृचेतिकन्तरिएतुद् १०४ अस्मिन्नलः पिके रूपगीतो पि शुके स्त्तनो पि चाभिलषितपरिमलोपेन वनमेव प
यंटत्यं वेवदिक्ष्वरसामोदमवेस्मो रत्तमवमप्रापत् मेमीविदेहेणान्तरमामोदमवेनाविदत् १०५ मनलः का
मरत्वलोकेविनर्कि किंक्रवेनिव द्रुमलवालाम्बुनिनिवेशनेश्रनिशंकयानिजध्वजरूपेमीनेभागपविद्
नरर्थमथ्यायजनेनतस्तनेशुकादिगुरूकाः पटवस्तमस्तवन् स्वराम्स्तेनोपज
गुस्तशारिकास्तेश्चेवनमोरूपगायनीकृता १०४ श्रीहगान्त्यात्प्रमटन्वनेन
लः पिकोपगीतोऽपि शुकस्त्तनोपिच अविन्दतामोदमवेवदिक्ष्वरं विदर्भतत्र
विदेहेणानातरम् १०५ केश्णामीनेनिजकेतनेदयद्रुमालवालाम्बुनिवेशशं
कयावितर्कि सर्वेतद्यनेवनेमधुसमित्रुमत्रानुसर्वमिवस्मवः १०६ स्वनावला
लास्यकलागुरुस्तरूमस्तनगान्योकवपश्यतोद्रुवः अस्वनामुमधुगान्यवा।
रिरिणमणीतलीलास्तवनोवन्नानिलः १०७
वकवेणदयानः सर्वेऋतुभिः सम्पूर्णेवनेमिवेवसन्तिमतुमसरमिवमहगयमाणा इव मेगारामनवाजिर्कं
जयरघुश्रीः अदामूपेथमिमालाऊणएबलतोमरोऊपायवेःशैलेर्धजेस्तोरणे: मत्सास्वस्तिकवेदिका
व्रजनकेयेस्माकिनवमिते पादपाणान लेथवामभवतित्रलोक्यभूमीस्वर३तिवहादः १०६ लतावल
तानन्तनकलागुरुस्तरूकम्ससमस्तेरभसापपपतोद्रुतोदृष्टचारः श्रेष्ठरसगमोदकेकृतविनदोस्ताना।

नै. प्र.
टी. प्र.
२४
24

वनमहोदेनेन लभते सेवन पक्षपतेजनसदृवतीनिपक्षपतोदरः पक्षपतेजनमनाद्यमदवतीत्यर्थः सखीचामादरइतिप
क्षी वादित्यपक्षोपुष्किदेउद्दवेक्षपसेख्यातमितिपक्षग्रलक् १०७ अथभूमिभुजातडागोदृष्टः कइवमा
घनाङ्गयेनविरात्मेचितंविरंमवानिविरत्राणिनानिचतानिरत्नानिचतेरधिकंश्रमद्धमुक्तकेष्ठेवास्येयनेनाटद्दीना
तस्मिन्नुनेवनेनिलीयतिष्ठस्तमुत्राश्व रत्नेस्वजातिश्रेष्ठेच वनेसलिलकानतेइत्यमरः सायंविरमितिस्तेत्रवि
रंपतुनत्ताविमद्योवकमः तानिरत्नान्याग्रिमसेनाकेषुवद्भपाति १०८ समुद्रयमीनेवाद्रूयस्तडागोजलेनावकरुणस
तजातभूभिदेनोमृणालजालस्याजेनशेषपुष्कमसमकोतीजलनिलीनगावनयेष्ठिदन्तान्वभारश्रेनमिली।

अथस्वमादायभयेनमुक्त्वानाश्विरत्नरत्नाधिकमुष्टितेचिरात् निलीयतस्मिन्निव
सन्निपातनुयिवनतडाकोदृशीवनीभुजा १०८ पयोनिलीनाभ्रमुकामुकावली
नदानवेनागपङ्कमकवीन् जलावकरुह्यतजातभूभिदोमृणालजालस्य।
मिषाहृभारयः १०९ नदेतुविश्रान्ततरंगपङ्कटाक्षदानविम्बोदयवृभनीनयः
वभौचलक्ष्मीविक्रुशोतशोतनेः सदृस्वमुखैः श्रवसामिवश्रयन् ११०

नानामेयाहृतादीनांदलनेपक्षययरवतीरम्रोनावगाह्वानिमृणालानिभासंतइत्यर्थः १०९ नीरम्रोनस्थिता
सहस्रकटप्रतिविम्बोदयश्रामावीचयपवकक्षास्तदंनताडनेसलडुश्रेः श्रवसांसदृस्वश्रयनिवयस्तडा।
गोवभौ नीरास्थितानांनलासानांतरंगावंचलाप्रतिविम्बाय्वजलतिलीनातश्रेःश्रवमइत्यर्थः १०१०
मृगमेचकितमध्यकांतीनापुण्डरीकानांहृदस्याजेनतमः सदृशकलेकसंकुलेचेद्रस्यविशालेकुले
वहृन्यस्तडागोवभौ १११ रथांगंचक्रचक्रवाकस्तनद्राजा कमलयालदमाकमलेस्यानुषगोयस्तेनक

मलानुबंधिनि भ्रमरहंदसदृशेन भ्रमरवृंदयुक्तेन च मृणालसदृशः शोभस्य र्धयवस्तुः श्यानेयमृणालः
लान्येव शेषाहृयत्तेस्माकं वर्तीति च तेन मृणालशेषाद्विभुवाशीर्णिणाकमलिनीत्वमसमत्वाजायतउ
गानुगतः सरोजमस्याम्लीनि सरोजिनीपक्षर्वाद्देशोदेशः इतीनिः १२ यत्तडागलं गंधश्रीरेवाकास्थितानाःस
प्रियानूपानदीन्विभर्मिय शोषडकृत्तैरकोमलसंदक्रुटमलेहितविदुमाक्रस्सवयस्य रकोमलकाकनदमर

सितानुजानां निबहस्यपङ्कलाद्माबलिशणामलिनोद्दरश्रियाम् नमःस
मङ्क्षायकलेकसेकुलेलधाशोत्वदूलेवहलिव ११ स्थागभाजाकमला
नुषाणिणाशिलीमुखलोमसत्वेन शीर्णाणा सरोजिनीत्वभकदम्भकैनवा
न्मृणालशेषाद्विभुवात्वयायियः १२ नवेमिनीरेकजुषःस्वबहलभाललवा
गलेरवाभिवनवभूवयः दरोक्लैतः कोकनदैरायुकोरकैर्हितमवालाक्रस्सव
यस्थयः १३ महीयसः पंकजमण्डलस्यपङ्कलेनगौरस्यचमेचकस्यच न
लेनमेनसलिलेनिलीनयोर्विषाविमुचन्विधुकालकूटयोः १४

विंदमहोत्पलमिवमहः १३ श्वेतस्यश्यामस्यचमहतःपंकजानां पुण्डरीकाणामिंदीवराणांचमा
एउलस्यआमेनजलेलीने लीनयोश्चन्द्रकालकूटयोर्विषविमुचन्निवयोनलनमेन १४ यत्रतडागेन
रंगवालनेम्वलीकृताः महद्धशेवाललतास्ततयोवाडवाग्नेरिवधियतामरोहन्नेमात्पंनमरोदन्म

नै॰च॰
प्र॰टी॰
२५

25

मावाङ्गुलंयस्य स ननाहे गाधूमोयस्य तस्य भावस्तत्तां नोनिश्चयेनदधुः धूमस्थूमतामितियावत् वडवानलो
वस्थाने गवेरादृतमौ धूमस्थमाधूमवाङ्गुलंयत्र तस्य भावस्तमानानामितर्यर्थः ११५ यत्र डागस्म वाकमलि
नीम्भस्मसाडुवाचवितवती ओजमस्मसौनित्यं पयसस्तत्र विभाम्भया सकारस्यस्थानेलोपः शब्दशास्त्र
विशारदैः कीदृशी आदित्यमस्य शायक एवकै ईशकरमिता ययाकामयभकृष्टः सरसादित्यं देवशाप
ोमांचः भूवितितिच आमोदभरेणविमलानिशायेसन्तोषापिकांचविलासयंती भृतास्फुटाविकसि

चलीकृतायत्रनं गौरिंगौणनवालशैवाललतापरम्परा: धुवेदधुवीडवह
अवादृतस्थितिर्गवेरादृतमसभूमसधूमतानाम् ११६ यकाममादित्यमवाप्यक
एवैकैकरम्भिनामोदभरं विहितवती भृतस्फुटश्रीरदवियहादिवाम्
मोजिनीयत्रभवाप्यवायिता ११७ यदम्बुपूरप्रतिबिम्बितायतिर्मरुत्तरंग
तरलस्तटद्रुमः निमज्जमैनाकमहीत्रतस्तनः त्वपक्षातयवनत:स
पदलम् ११८

ना: श्रीरदहाकमलानिवीणानोपदिएणं रदहास्थयया धृता: स्फुटाकाति
स्थानभृतविग्रहा: शारीराणियस्याइतिच दिवाकृत्सर्गेणएव ११६ यस्पतटाकस्यजलप्रवाहेप्रति
विम्बितायतिर्दैर्घ्यं यस्यस: मरुत्तरंगेस्ववायुचलत्तीकृतकनिमज्जत्पतन्कंपयत: सतोविद्यमानस्य
मैनाकशैलस्यसादृश्यं विनतत्वात् आयतिर्दीर्घतायामतप्रतापागामिकालेया: ११७ समुद्रश्रीदा
विणातस्मिन्क्रीडासर्वस्विरतुकामायाहेस: कलनादेसादवमनेकप्रकारैयथाभवति तथास

मीण विचरंतं हिरण्मयं हंसं समनलोवोयितं दृष्ट्वानित्यर्थः हिरण्मयस्य विकारो हिरण्मयः दे इनायनेमा
दिमदेशेण निपातितः ११८ बालामसृणायाः प्रियायामध्यौढामसृणालामाश्च प्रियास्कंधमणाहिपत्रि
तं पल्लवितं च सस्मरार्जितं मनुरागमहलीकृतं वेवेषोस्यवणाहृदयमपच मिषेणधारयंतं हंसं दृष्ट्वानितिहृदयं वामम
न्वयः देपदेत्र संजातेन अरुणहिपत्रितः पल्लवाः संजाता अस्येति पल्लवितः तेन बालामसृप्रियासृत्वचोमिष
ता द्विपत्रितं मञ्जरं विभ्रणं वृष्यन्तं देवयोगपतनात् स्तनतमासृच प्रियायास्त्ववणाहृदयस्पृशाजेन पल्लवि

तं शाभिः ज्वलकम् पयोधिलक्ष्मीमुषिकेलिपल्वले रिरंसुहंसीकला
नादसादरम् सनत्रविचित्र विचरेन मेतिकी हिरण्मयं हंसमबोधिनैषधः
१८ प्रियासु बालासु रतक्षमासु च द्विपत्रितं पल्लवितं च बिभ्रतम् स्मरा
र्जितं रागमहीरुहांकुरं मिषेण चंचच्चरणद्वयस्य च १९ महीमहेन्द्रस्तमवे
क्ष्य सक्षणं शकुंतमेकांतमनोविनोदिनम् प्रियावियोगाद्विधुरोपि निर्भ
रम् कुतूहलाक्रांतमना मनागभूत् २०

नमं कुर्वे विभ्रणम् इत्यर्थः ११९ सक्षणं निरेकांतेनातिशयेन मनोविनोदिनं तं हंसं लक्षणं दृष्ट्वा प्रियावि
योगात् निर्भरमतिशयेन दुःखितोपि संकुतूहलाक्रांतमना अभूत् १२० अवश्यं भवंतीत्यवश्य
भव्यानि भव्यगेयेत्यादिना कर्तरि निपातितः लुंपेदवश्यमः कृत्ये इति मकारलोपः तेषु नजीलामि
निवेशाद्दक्षिणः स्पृहा यया दिशा धावति तया दिशा संतेपरवशा द्वेषेण चेतसा सा सात्रालगाः स्पृहा

नै॰ प्र॰
टी॰ प्र॰
२९

26

नुगम्यते केनकेव तृणेन वात्येव यथा वात्यां तृणमनुगच्छति तथा जनस्य चित्तमपि विधातुः स्पृहा मनुवर्तते यथा विधिः प्रवर्तयति तथा करोतीत्यर्थः तेन मम नलाभिमुखी हृत् न चित्तहृदयं गमिष्यत्येव बद्धा पुनर्विवक्षमाणे विपक्षे सम्भ्रमहृदलाववन्येवमर्थः १२१ अथ खगस्तत्क्षणं पल्वलसन्निधौ नमितग्रीवः सहंसः पक्षेण शिरः पिधाय मल्वलसमीपे एकपादिका मेकः पादो यस्यामवस्थानक्रियायां तामवलम्ब्य तदा तस्य खापक्रियास्वभावोक्तिः १२२ स नलस्तं हंसं तन्मुखेन निर्जितकान्तिकमतः पवलज्जया

अवश्यभव्येष्वनवग्रहग्रहा यया दिशा धावति वेधसः स्पृहा तृणेन वात्येव
तयानुगम्यते जनस्य चित्तेन भृशावशात्मना २१ अथावलम्ब्य क्षणमेक
पादिकां तदा निदद्रावुपपल्वलं खगः स तिर्यगावर्जितकन्धरः शिरः
पिधाय पक्षेण रतिक्लमालसः १२२ सनालमात्माननिर्जितप्रभं ह्रियान
तं काञ्चनमम्बुजन्म किं अबुद्ध तद्विद्रुमदण्डमण्डितं स पीतमम्भःप्रभु
चामरं च किम् १२३ कृतावरोहस्य हयादुपानहौ ततः पदे रेजतुरस्य
बिभ्रती तयोः प्रवालैर्वनयोस्तथाम्बुजैर्नियोद्धुकामे किमु बद्धवर्मणी १२४

नतं सनालेन नालसहितं स्वल्पमयमेवाम्बुजं किमज्ञासीत् यद्वा विद्रुमदण्डेन मण्डितं स्वर्णाभिरणिमम्भःप्रभो र्वरुणस्य चामरं किमबुद्ध नलस्य मुखे सन्निधाने लज्जानतं सनालं पद्मं स्विवासहंसमवलोकितमित्यर्थः १२३ ततोनन्तरमस्य कृतावरोहस्य अवनीमाप्तस्य नलस्योपानहौ विभ्रतीपदे रेजतुः कीदृशे तयोर्वनयोः

काननजलयोः पल्लवैः पद्मैश्च नियोक्तुकामस्मर्तीश्रामुक्तकवचो किमु १२४ अयं नृपः स्वयं बलिष्ठो
ऽपि विडम्बिनी विसतन्तूनां बलिना योद्धुं स मनः शत्रुबलविडम्बिनीं च वामतीऽत्र स्मरत्रिकतां मौनिनाननिः
शाङ्केन यादेन ग्रामसमीपस्त्रं पल्लिणादृहसपाणिना जग्राह विसतन्तुरपि बलिष्ठोऽसि नया विडम्बिनी वामनीस्म
त्रिविधाय चरणेन ग्रामपार्श्वामौ निनाय गापिनाभिप्रायेण चरणेनानुचरणेन ग्रामसन्निधानेऽपि च ईदृशः स
पाणिना यन्नेगमस्तूपं परस्परशनेथेनार्थः १२५ सहसमेलेन नेलीननगरदृहीनमान्मानेऽस्त्राणा पुनः पुनः सह

विधायस्मर्त्तिकपटेन वाममेनोऽस्वयं बलिष्ठोऽसि विडम्बिनी मयम तेपनपाद्य
श्चरणेन मोनिनाय नृपः पतगानमवापपाणिना १२५ गदात्तमान्मानमवेत्य स
हमानुनः पुनः प्रायसङ्कमायमः गतो विडम्बो दुर्यनेननिराशनाकदनिरो
दुर्दशानि स्म केवलम् १२६ समहत्तमानयातिपतनकूलाकुलेसरः प्रपद्यान्वित
यानुके पिताम तमस्मिलोलैः पतगगटहान्तपेन्यवारयद्राविकृतेः कबरिव

मानुक्रमनाय प्रायसमान्नयतनेऽस्म यहय्यन्ते पुष्पादिनादहः नदानस्मिन्काले आत्मानमात्मानेऽस्त्रानेति वा।
विडम्बिक्रमतरङ्गमो दुर्यनेन निराशनागतः सन् निर्वोढुमत्स्माकरं केवले दशानिस्म प १२६ समा।
हतमस्वत्वनन शीला नापतिणां क्षुलीनां कुलेसरः तकूने कंजलेय स्मतड्डके तस्यभावस्तन्नात
यातन्काशिह तत नयाचानुकम्पितां विचलत्वे करुणा वक्षेचप्राप्यतरेगवैचवलैः पक्षैरेवकरैलेम्।
पदस्य प्रहणात् स्ववारयदिव १२७ रुचिरेणानेन पद्धिणादृसेनमुक्तेन तत्पल्वलं मुक्ता भवलिना।

९२

नै॰च॰
टी॰प्र॰
२७

27

यालक्ष्मीश्चलश्चरणकमलन्तश्च समदृशी द्वैमममण्डलीकलीश्च कूजनकूलेकलहं भूषणं हंसाभा
वादेवपल्लवलभित्रल्योक्तिः वेशान्तःपल्लवेलचाल्लेसखोवापीनदीर्घिकेति १८ इयमूर्वीसयोगणा
नयसान्दवीगभूःप्रभुरीदृशस्यक्रमर्यादक्लेशानीनिदितिनिस्त्रानभःसंश्रिताखगास्तन्तपश्रु्रवैःशाहैः
राश्रुकश्रुःखेल श्राश्रुकश्रुरिव मर्यादायावणास्थितिः अथसम्बोधनार्थिकाः स्तुःपरंप्रतिदेदैःभूः

पतत्त्रिणानपि विरोणविचितेनाश्रयाः प्रयोगाः सविलासयपल्लवम् चलनदा
भोक्तृत्वमुखेपमाश्रुकूजनकूलीकलहंसममण्डली १९ नवासयोगणावह
धीयमीदृशात्क्षेमगयस्याःपनिरुद्धितस्थितिः इतिप्रश्नाश्यदितिमाश्रितान
भःखगास्तमाश्रुकश्रुगरवैःखेल्लः २१ नजातरूपच्छदजातरूपताद्विजस्य
दृष्टयमितिस्तवमुक्तः अवादितेनाथसमानसोकमाजनतायिनाथः करपञ्जर
स्पृशा २२ यिगलतस्मानवलेभवन्मनःसमीदपपत्राम्नमदेमजन्मनः३
वाणिवसेवतमारशीकरैभवेदमीभिः कमलोदयःकियन् २३

समयानिकम्राहितक निषधवाक्यलेकाराजिज्ञासानुनयापालितमवः १२ ३ द्विजस्यपक्षिणः इयदे
मपदजनितरमतानष्टेतिमुक्तःस्तवमस्तपःकरपञ्जरमथवनितानामानसौकसामानससरोवा
सेनातेनहंसेनानेतरमवादि २२ ममकनकमयात्पदात्स्पृष्टात्स्मातरलनस्विनोयगारवतयितिनिम्नत्स
ननिर्दयोःतपारविंडभिःसमुद्रस्यवतवामीभिःपदैःकियान्कमलादयःकमलायालक्ष्मीतदयःक

[illegible] १८

त्वद्दर्शनेन विश्वासितहृदयस्य मे वधः केवलं प्राणिवध इत्येव न किं तु विश्वस्तघातित्वमपीत्यर्थः धर्मपरा
यणैर्मुनिप्रभृतिभिर्विशिष्य प्राणिहिंसनाद्धिंसेषु च विश्वासभाजां शत्रूणामपि हिंसा निन्दिता किमुत म
हृदामुदासीनानां च १३२ स्थाने स्थाने युद्धदुर्मदा योद्धारः सन्ति तेषु हिंसारसो न स्पृश्यते प्रपूर्यत इत्यर्थः अनु
कम्प्याः कृपणा दीना भयार्त्ता एवापदि त्राणिक्रियमाणमीदृशं कुत्सितं विक्रममधिक् यद्वा स्थाने स्थाने रणोद्भटा
भटाः सन्त्येव न तथापि न तेषु न त्वेषु मादृशेषु हिंसारसस्तव पूर्यते अयं कृपणे शत्रुभीरौ पतत्त्रिणि विधीय

न केवलं प्राणिवधो वधो मम त्वदीक्षणाद्विश्वसितान्तरात्मनः। विगर्हितं ध
र्मधनैर्निबर्हणं विशिष्य विश्वासजुषां द्विषामपि १३२ पदे पदे सन्ति भटा रणो
द्भटा न तेषु हिंसारस एष पूर्यते धिगीदृशं ते नृपते कुविक्रमं कृपाश्रये यः कृ
पणे पतत्त्रिणि १३३ फलेन मूलेन च वारिभूरुहां मुनेरिवेत्थं मम यस्य वृत्त
यः त्वयाद्य तस्मिन्नपि दण्डधारिणा कथं न पत्या धरणी हृणीयते १३४

मानमीदृशं ते कुत्सितपराक्रमं धिगित्यर्थः १३३ वारिभूरुहां तरूणां वा रिभूरुहः पद्मिन्यादयस्तेषां
फलेन मूलेन च वृत्तिर्यस्य मम मुनेरिव हननयोग्या जीवनादिवृत्तिस्तस्मिन्मुनितुल्येऽपि मयि दण्डधारिणा त्वया पत्या पृथ्वी
धरणी यत्कथं न हृणीयते न लज्जते हृणीङ् लज्जायाम् १३४ मदर्थकैर्वाक्यपंचकैर्विनीदृशीति पाठे एव
मेवंविधैरित्यर्थः तेन्दपेसावित्रैर्वेलद्वपकपम् आत्मख्यापयोश्चित्रम् आत्मनश्चारित्रीयस्य जाते

नै.ष.
टी.अ.
२८
28

नैर्घृत्यजायते अपत्रपातिमहतीनहेलत्वमुदाहृतम् चित्रं चैवेलत्वं वक्रपाचनाभिः सहवर्त्मनेऽस्ति ना
हृशोकनाद्दयासमुद्रेनलहृदयकारुण्यरसनदीवाचोतिथीचकारप्रवेशयामास पतिव्रतामातुर्धव
नैराश्यर्थम् आत्मनिदेशलाभारोपणहेलत्वम् दीनोक्तिभिः कृपा १३४ जरातुरां तां तनुहस्तामाम
देकपुत्रां देवैकः पुत्रो यस्याः मातरपत्रिनाथाववष्टदेहसीनवप्रसक्तिः स्तनन्धयाय पत्नी देवस्याश्चिद्
देत्यर्थः पथजनस्वलत्नाणतपोगतिः पताहशमामदयन्तीदयन्तोदेवमाकरुणानरुणाम्त्रितनिवा
भातिप्रमकाङ्क्षः अन्वयन्निनिविधिपाहत्रामतत्र विशेषणम् १३५ तामार्तगलद्बाष्पाः कृपायुता

इतीरितैस्तं विरचय्य वाङ्मयैः सचित्रवैलक्ष्यकृपं नृपं खगः दयासमुद्रे स
तदाशयेऽतिथीचकार कारुण्यरसापगा गिरः १३५ मदेकपुत्रा जननी
जरातुरा नवप्रसूतिर्वरटा तपस्विनी गतिस्तयोरेष जनस्तमर्दयन्नहो विधे
त्वां करुणा रुणद्धि न १३६ मुहूर्तमात्रं भवनिन्दया दयासखाः सखायः स्रवद
श्रवो मम निवृत्तिमेष्यन्ति परं दुरुत्तरस्त्वयैव मातः सुतशोकसागरः १३७

मम सखायः संसारनिन्दया संसारः खलु नित्यो दुःखैकस्वरूप इति निन्दया निवृत्तिमेष्यन्ति दुःखान्निवा
र्तिं प्राप्स्यन्ति हे मातः पुत्रशोकसमुद्रः परं विचार्यमाणस्त्वयैव दुरुत्तरस्तरीतुमशक्यः १३७ मत्तामि
ममदर्थसन्देशमृणालमयस्य सन्देशमृणाले न तयोः लाभो वा लेशाः प्रियः कियद्दूर इति तयोः दैवेन सति
अश्रुकृदतः पतितः यशस्यं त्वामाप्तवत्कालो भोः प्रिये कीदृग्भविता १३८

मदर्थमिमं मदर्थं संदेशश्च मृणालं च संदेशमृणाले ताभ्यां मन्थरो मन्दो भारालसः। प्रियायाः शैत्यं शीतस्पर्शः भावः शो-
भनम् गुणवचनब्राह्मणादिभ्यः कर्मणि चेति ष्यञ्। मृदोर्भावो मृदुत्वं तयोः शिल्पी शिल्पं कर्म कलादिक-
मस्यास्तीति शिल्पी। ईदृशात् पाणिपङ्कजात् वल्लभया वियुक्तो भविष्यसीति ललाटन्तपनिष्ठुराक्षरा लि-
पिर्मयि विषये कथं निर्गता ललाटं तपन्तीति ललाटन्तपानि असूर्यललाटयोर्दृशितपोरिति खश्। ईदृ-
शानि निष्ठुराणि परुषाणि अक्षराणि यस्यां सा। नैदिता ईदृशशैत्यादिशिल्पी सन्नापि लिपिविनिर्माता युक्तः नापि

मदर्थसंदेशमृणालमन्थरः प्रियः कियद्दूर इति त्वयोदिते विलोकयन्त्या रुद-
तोऽथ पक्षिणः प्रिये स कीदृग्भविता तव क्षणः ३७ कथं विधातर्मयि पाणिपङ्क-
जात्तव प्रियाशैत्यमृदुत्वशिल्पिनः वियोक्ष्यसे वल्लभयेति निर्गता लिपिर्लला-
टन्तपनिष्ठुराक्षरा १३८ अपि स्वयूथ्यैरशनिक्षतोपमं ममाद्य वृत्तान्तमिमं व-
तोदिता मुखानि लोलाक्षि दिशामसंशयं दशापि शून्यानि विलोकयिष्यसि

ताहशमृदुत्वशिल्पी चेताहशकठिनाक्षरनिर्माता युक्त इत्यर्थः १३८ स्वयूथ्ये भवाः स्वयूथ्याः तैर्वज्रम-
हारवत्तुल्यमिमं वृत्तान्तं मयोदिता त्वमयि प्रिये लोलाक्षि दिशां दशापि मुखानि निःसंशयं शून्यानि वि-
लोकयिष्यसि १४० मोविविश्वासिमेव शोकेन विशीर्णवदनमानया, मनिमिषेनैव द्रुतःखेन विदो-
लितहृदयया नयापि ययाविपद्यते म्रियते तत्रहिद्रुतोऽपदं देवेन दत्तोऽस्मि दीर्घवहायया तथैव वं सौ-
ख्यदायीतिविस्मये इत्यमरः यत्नेनवयद्धातेचक्रमनाय समर्थाः शिष्यबोधकेपरामवोमत्तास्मु।

नै॰ च॰
टी॰ स॰
५॥
29

त्वात्कृतिः इत्यत्राहत्वनेनत्वरूपपत्रनाशनं आत्मापि पुत्रनामासीत्तिष्कृतेः ॥१४१॥ चिरेण बहुभिर्मनोरथैर्ल
ब्धा अविकासितनेत्रास्ते मम सुता बलवानपि विरहात्क्षुधापीडितास्तेषु नीडप्रान्तेषु विलुठ्य क्षणेन गतनाः
त्रा इत्यर्थः खवाङ्कल्पेद्वारिविधावरूतं गम्भीरस्तु ॥१४२॥ भो सुताः श्रुङ्कृतैर्विधाय कमाहूय कं प्रति वाकं
पनशीलानि मुखानि कृत्वा कथासु शिष्यध्वमिति स्तु शिक्षाथं मिमेन शकलेन रक्तिवाणामनपि संकोचनशस्त्रु मुकुनाः सका
समो स्तु रुचे विलविस्म तालिकेनेति निमीलनमित्रेके नवेति शिक्षयमिति शिक्षाविशारणेइत्यस्यकमेक ने

ममैव शोकेन विदीर्णवक्षसा त्वया विचित्राङ्गि विपद्यते यदि तदास्मि दैवेन हतो
ऽपि हा हतः स्फुटं यतस्ते शिशवः परासवः ॥१४२॥ तवापि हा हा विरहात्क्षुधाकु
लाः कुलायकूलेषु विलुठ्य तेषु ते चिरेण लब्धा बहुभिर्मनोरथैर्गताः क्षणेना
स्फुटितेक्षणा मम ॥१४३॥ सुताः कमाहूय चिराय चूङ्कृतैर्विधाय कम्प्राणि मुखानि
कं प्रति कथासु शिष्यध्वमिति प्रमीलय स्रुतस्य सेकाद्बुबुधुर्नृपाश्रुणः
॥१४३॥ इत्थममुं विलपन्तममुञ्चद्दीनदयालुतयावनिपालः रूपमदर्शि धृतोऽसि य
दर्थं गच्छ यथेच्छमथेत्यभिधाय ॥१४४॥

विरूपम १४३ नृपो दीनेषु दयालुतया करुणया विलपन्तमं हंसममोच किं कृत्वा यद्रूपदर्शनार्थं धृतोऽसि
तद्रूपं दृष्टम् अधुनेच्छया गच्छेत्यभिधाय यथेच्छं गच्छ तस्मात्कारणादिदानीं निरपराधस्य तव
मोचनं विवादो यथार्थकहननम् वकारवयं सयुक्ता मते गुणुगाकिनम् कथितदोषकेनाम हन्ममेकादशा

सहस्रोरथ्यांगसदृशचंक्रमणव्याजेन नीराजनां जनयतां निजबन्धूनां पूर्वं शोकेन निर्गमिता स्फुरता
नानन्दबाष्परेणुगम्यमानमार्गाश्चक्रे अग्रे शोकाश्रुबिन्दवः पश्चादानन्दाश्रुबिन्दवश्च तेनाविवादिताने
तद्वनेयोगस्थैः सर्गान्तश्लोके नियमेनानन्दपदविन्यासादानन्दाङ्कं काव्यमिति ज्ञातव्यम् इयं वसन्ततिल
का उक्तं वसन्ततिलका तभजजगौ गाइति ॥ १४५॥ कविवरपंक्तिमुकुटभूषणहीरमणिः श्रीहीरनामा मा

आनन्दजाश्रुभिरनुस्रियमाणमार्गान् प्राक्शोकनिर्गमितनेत्रपयःप्रवाहान्।
चक्रे सचक्रनिभचंक्रमणच्छलेन नीराजना जनयतां निजबान्धवानाम्॥
श्रीहर्षं कविराजराजिमुकुटालंकारहीरः सुतं श्रीहीरः सुषुवे जितेन्द्रियचयं
मामल्लदेवी च यम् तच्चिन्तामणिमन्त्रचिन्तनफले शृंगारभंग्या महाकाव्ये चा
रुणि नैषधीयचरिते सर्गोऽयमादिर्गतः कविवरपंक्तिमुकुटभूषणहीरमणिः
श्रीहीरनामा मामल्लदेवी च जितेन्द्रिय समूहं यं सुतं श्रीहर्षनामानं जनयामास

तस्य श्रीहर्षस्य चिन्तामणिमन्त्रचिन्तनस्य फलभूते एतेन मधुरशृंगारशब्दनिर्माणेनाद्योतिता नैषधीयच
रिते वर्णनीय तनया यत्र तादृशे शृंगाररचनारम्ये महाकाव्ये यमाद्यः सर्गो गतः इदं शार्दूलविक्रीडितम्
सूर्याश्वैर्मसजस्ततास्सगुरवः शार्दूलविक्रीडितमिति ॥

नै० घ०
टी० प०
३१
30

अथानन्तरं जगत्या भुवो धीश्वरात् नलात् तस्मात् पुरुषोत्तमात् मुक्तिं मोचनं प्राप्य सद्द्विजः तं हर्षं लेभे यो हर्षो
वाचामपि न गोचरो वर्णयितुमशक्य इत्यर्थः अथ च जगति लोके धीश्वराज्जगन्नाथात्ततः पुरुषोत्तमा

येमास्तत त्रिलिंगमद्दितिपतिमनमोगायितोध्विः स्वयम्भूः पातिभूतैकसीमा
सुकविनरहर्दिनालमाये च माता ये विद्याश्चणयोगी कलयति कृपयानन्द
तोदीपिकायामाद्यः सर्गोऽतिमायाक्रविकलविजयी वारुणीराजितो भू
त् काश्मीरदेशासतिमतिमेकन्यवनवापिपवेक्राठकाण्ठेनानीतः प्रा
वन्यो नैषधाभिधः एतस्मिन्सर्गे सर्वे श्लोकाः १४४ इति नैषधीयचरिते
महाकाव्ये प्रथमः सर्गः ॥ ॐ ॐ श्रीशारदास्वरूपाय सरस्वत्यै नमः ॐ
ॐ नमः ॐ अधिगत्य जगत्यधीश्वरादथ मुक्तिं पुरुषोत्तमात्ततः वचसा
मपि गोचरो न यः स तमानन्दमविन्दत द्विजः १

द्विजो विप्रो हंसः मुक्तिं कैवल्यं प्राप्य समस्ति द्विजो ब्राह्मणस्तमानन्दं प्राप यो वचसामपि गोचरो न यतो वाचो नि
वर्तन्ते अप्राप्य मनसा सहेत्यादिश्रुतिप्रतिपाद्यपरब्रह्मस्वरूपमानन्दं
प्रापेत्यर्थो नवधृतिः १

सद्हंसः उत्फुल्लानि तन्त्रकहाणि हृत्पद्मानि यस्याः सोत्फुल्लतन्त्रकरा अतनूत्फुल्लतन्त्रकरात् उत्फुल्ल
तन्त्रकराकृता उत्फुल्लतन्त्रकरीकृता तां तमेव पुः नैकथा अनेकप्रकारं मधुनीता कम्पयत् तस्मा
सः तथाकृतस्य यं त्रुणानदं तन्नैनिःस्वनं तन्नत्वं यया सा पतती पतयोस्त्रिलोचपुटेन आलिखत् पतति
विनिति सप्तमयः तन्त्रकहेतो सत्वत्प्रमरः २ अथ सद्हंसः पविच्याशावसरपक्षमतरमवकलायामापि कीदृशः पा
तते: पतन्मलस्य अथिमथ्योर्ध्वगाजैत्वम् मथ्यश्रयिमथ्योरूर्ध्वगाजैचाथस्मिन् कर्मणि पतातेरूर्ध्वगामिनी।

अधुनीत त्वराः सनैकथा तनुमत्फुल्लतन्त्रकरीकृताम् कवयं त्रुणादन्त्रणान्
दिपलिखेच्चचुपुटेन पतती २ अथैमकृतमेन पततेरथिमथ्योर्ध्वगाजं मञ्जि।
गा सवलनदन्तणप्रवशिखिप्रियेऽनुतकाण्डयितमौलिवालयम् ३ सगरुडत
डोडुगैर्हान्कटकोटदशातः सतःक्व चित् तनुदत्तकाण्डुपाटितःप
टुचञ्चुपुटकोटिकुट्टनैः ४

जेत्वायथाभवति तथेत्यर्थः पकृतमेनाग्रिणाकाण्डयितशिरो
भागः ३ शरीरकाण्डूयनेपाटितः सद्हंसः गरुत्मः पत्तापवनडुर्गैः तेनग्रहीतमशक्यानेकडुतीत्व
यथाभवति तथादशतेः खादतः कचिद्देशेपत्तात्त्वलेमतः स्थितान्कीटान् चत्रचञ्चुपुटप्रान्त
कुट्टनैः अरयामास ४ तडागतीडजातेद्हंसैरूपत्यायहंसः शीघ्रंवेष्टितः अथास्य हंसस्य करय
हेणजाताहैकृताद्धिकाराक्रकिंतेशकासजातेषामितिशङ्कितः तदृस्यसंजातेतारकादिभ्यइतस
व अतनपवविकस्वरसर्वैःतेर्हंसैः तदड्डीयत यदा अथहंसगमनानन्तरंहंसस्यकरग्रहजनिताहके

नै॰ष॰
द्वि॰टी॰
३१

31

नोद्भूकितैः शंकाशीलैश्चैव विकस्वरस्वरैरुदडीयत नानुकृष्टाशङ्कानककरोदिरर्थः ॥ ५ ॥ सदेश्मः सरसः सकाशा नलस्य करे पुनर्ययौ कीदृशान्सरसः बहुशैवलक्ष्मतो बहूनि शैवलानि यस्यासौ बहुशैवला ईदृशी क्ष्माभूमिर्यस्मिंस्तद्बहुशैवलक्ष्मं तस्य भावस्तत्ता तां वहतः दधानात् कस्मादिव कोकनदभ्रमादिव कीदृशस्य नलस्य शिवे भक्तिर्यस्यासौ शैवः तस्य लक्ष्माणि चिह्नानि विभूतिभूषितत्वादीनि बहूनि शैवलक्ष्माणि यस्यासौ बहुशैवलक्ष्मा तस्य भावस्तत्ता तां वहतो दधानस्य कीदृशे करे धृतानि रक्ताब्जानि पद्मानि येन स धृतरक्ताब्जः मधुव्रतायितेन कोकनदस्यापि धृतरक्ताब्जसदृशवर्णमधुव्रतत्वं भवति यद्वा धृतरक्तः सशाखाः शाखाः अपरत्र धृतकालकारेण

प्रथमेन्यतडागनीडजैर्लघुपर्यङ्क्षिपतात्मशंकितैः उदडीयत वैकृतात्करात्
स्रजादस्य विकस्वरस्वरैः ॥ ५ ॥ बहुतो बहुशैवलक्ष्मतो धृतरक्ताब्जमधुव्रतेश्वरा
गः सनलस्य ययौ करे पुनः सरसः कोकनदभ्रमादिव ॥ ६ ॥ पतगश्चिरकाल
लालनादतिविश्रम्भमिवापितो नु सः अतुलं विदधे कुतूहलं भुजमेतस्य
जन्मदोभुजः ॥ ७ ॥

रक्ताब्जमधुव्रतायते कोकनदे धृतरक्तः सशाखाः वृन्तारोपितः प्रतामप्रमिद्धः तत्सदृशान्यलीनि येषां ते रक्ता मधुव्रतायते कोकनदे अर्थात्कोकनदस्य विशेषणे न साहात् केचित्तु सरसः सशाखः कोकस्य चक्रवाकस्य नदभ्रमात् नादभ्रान्तेः पुनरपि नलस्य करे ययौ इत्यपि योजयन्ति तदयुक्तमिव यतः करे चक्रवाकशाब्दभ्रान्तिर्नोक्ति शाहपदवद्दिनृत्य इति ॥ ६ ॥ सदेश्मश्चिरकाललालनादतिविश्वासमापितः सन्नेन सरा जोभुजे भजनन्तुपमकौतुकं चक्रे इवेति पाठे अतिविश्वासं प्रापित इवेत्यन्वयः ॥ ७ ॥

३१

दृश्यमानसंसेवायस्यास्याविष्टमानसः यस्तपवमनः सदेसः कौतुकाम्भनतरंगेषु निमज्जन् त्वयमा
नस मवलम्बितकर्णशष्कुलीकलशीकमवलम्बितकर्णशष्कुल्यावेवकलशेपायेननाद्दश
वचयन्नुवाचमनः शास्त्रश्रवणोत्सुकं कृर्वन्नुवाचेतिभावः अन्यापि द्विजनमज्जनदृश्यजनस्य कलशमव
लम्बनंदत्तेदि स्त्रीस्याकाचिन्करणाल्यादिविवत्तापवयेयदि यथावगीकृतीयदीवटीकलशीस्या
दि ८ यमिशास्त्रवदस्यपारगामिभिर्स्वैपैस्त्वादिभिर्स्वर्गयाननिद्यते यस्मात्स्वैपक्रियमणास्वर्गयाथंम
शास्त्रवदस्यवेदिभिर्मुनिभिर्निंद्यते एवंचसतिभोः स्मरसुन्दर मामत्यजइतियत् सनवदयायाउदये

त्वयमानसमाविष्टमानसः सन्निमज्जन्कुतुकाम्बुनोर्मिषु अवलम्बितकर्णि
शष्कुलीकलशीकंवचयन्नवोचत ८ स्वर्गयानविगीयतेत्वयैवपिपा
मागमममर्मपारगैः स्मरसुन्दरमोपदेशजलत्ववधर्मः सदयोदयोज्ज्वलः।
९ अवलम्बकलाधिनोकृपामिजनुडुकुमपीडिनः स्वगान् अनवद्यत्व।
एान्द्रियनास्वर्गान्स्वर्गयाघायनभूभुजाय्यताम् ९

नोज्ज्वलोधर्मः यस्मात्सदयः सन् अयः शुभावहो विधिर्धर्मस्य धर्मस्यउपकविद्यमाणत्वात् तथादययाउ
ज्वलः भाविष्टं गारस्त्वक स्मरसुन्दरेतिसम्बोधनम् यस्मात्स्वेतिष्टथक्पदम् स्वर्गयाननिंद्यतेइति
यत् तद्धर्मस्यविज्ञानत्वमपिस्मरेत्यर्थः ९ अवलेवलरद्धितेसकलमश्नंतीत्यवलम्बकलाशिनः
तान्मीनान् निजनीडकुमारि नाशिनः पक्षिणः निर्मीयत्वणादिस्त्वकाश्वमस्वर्गान्नूतामारयतोराज्ञोमस्व

नै॰ष॰
द्वि॰टी॰
३२
32

गयापामायन सर्वस्मोकेम्स्गयादोषाभावेस्मस्तिममात्तमभियायात्रयुक्तिमपिप्रमाणायतिस्म १॰
तवयत्प्रियमवोदत्तदप्रियंप्रमाधमिक्कामि किंहृतताप्रियमप्रीपिततेकता श्रीश्रेकृतमात्मनेतिशेषः
तवोर्ध्वमेसेनापमस्तेजलमभिहष्यस्तयोयथाशमयति यद्वाशिने सूर्यः कृतेन तरोर्ध्वमेसन्तापनि।
शिवेदहा। अम्तमभिहष्ययथापनयति तथेत्यर्थः ११ अप्रार्थितमेवोपनतं हितं प्रियं परित्यक्तुं
तवापिनयुक्तं ईश्वदममामः करः करकल्पः अन्योजनोजनान्तरं करकल्पंजनान्तरं यस्तस्मात् शुचि

यदवादिषमप्रियंतवप्रियमाधायतदुत्तमंबुसित्तत् कृतमातपसंज्वरैस्त-
रोरभिहृष्यान्तमेवाम्बुमानिव ११ उपनम्रमयाचितंहितंपरिहर्तुंनतवापि
साम्प्रतम् करकल्पजनान्तराद्विधेः शुचितःप्राप्तिमुदग्रतिग्रहः १२
पतकेनमयाजगत्पतेरुपकृत्यनतवकिंप्रभूयते इतिवाम्मिनतन्त्यजातिमो
तदपिप्रत्युपकर्तुमर्हयः १३

तः शुद्धाद्विधेर्देवात् प्रतिग्रहः प्राप्यिहि प्रामःयतः यद्वाविधेर्देवस्य शुद्धात् करकल्पंजनान्तरं
तस्मात्प्रतिग्रहः प्राप्तीत्यन्वयः अहंराजाभवाहंशः कथंप्रतिग्रहीष्यामीतिमाशंकिष्टाः यद्धि
धिरेवजननमुखेनप्रमर्पयतीत्यर्थः १२ भूलोकेश्वरस्यतवोपकारायपक्षिणामयाकिंसमर्थेनभूय
ते अपितनमत्यभूयनत्यवइति यद्यपिजानामि तथापिमत्युपकारकर्तुमन्नयोमनःपीडाःमोनत्य
जंति कथमस्योपकारोमीत्यत्काएडाकृताःपीडाः असमर्थमपिमीरयन्तीत्यर्थः उपकर्तेशका

तेन वेति विचारोऽमपास्तं किं तदुपकर्तुः अन्तरुपकर्तव्यमेवेति विचिन्त्य स्तौत्याह अविरेति १३ अथवेति पूर्ववचा
नादेष उपकर्तुः कृतोपकारस्य आत्मौपयिकीमुपायगतवौपयिकम् उपायादुत्स्वाभेवेति ठक् स्वार्थे च आत्मा
उपायिकं यस्यां सा आत्मौपयिकी तामात्मा वितामात् .... मिति यावत् ईदृशीमुपक्रियामुपकारं शीघ्र
मेव कुर्यात् इत्थं सति सा उपक्रिया पृथुः रसज्ञा अथवा आल्पा स्ताइति विशेषमदत्वाल्पबल स्त्रोणविदुषां निर्वि
ग्यो नास्ति अविचारादिति जीवनस्य सतनरगतत्वादविलम्बेन कर्तव्यमिति द्योतयति उक्तमौपयिके लभ्यमित्य

अविराडुपकर्तरि यावेदथवात्मौपयिकीमुपक्रियाम् पृथुरिक्तमथ्याणऋत्तमा
नविशेषविदुषामिव ग्रहः १४ भवितानविचारचारुचेतदपिद्मभिदस्तुदीरि
तम् खगवाग्विषयमित्यतोपि किं न मुदे यास्यति कोरगौरिव १५ सजयत्यरि
सार्थसार्थकीकृतनामा किल भीमभूपतिः यमवाप्य विदर्भभूः प्रभुं हससिंधाम
पिशाक्रभर्तृकाम् १६

मरः १४ विचारे क्रियमाणे रम्यं यद्यपि न भविता न भविष्यति तथापीदं मद्वचनमाकर्णनीयम् इत्यपति
तोवा ग्विषयतोपि हेतोः शुकवचनमिव मुदे किं न यास्यति अपितु तोषयिष्यत्येव १५ अरिसार्थे सार्थकीकृतना
मधेयः स भीमभूपतिः जयति किलेति प्रसिद्धौ बिभेति अस्मादिति भीमः भीमादयोऽपादाने इति निपातितः
विदर्भदेशाः तं भूपं भीमं प्रभुं प्राप्य शक्रभर्तृकां द्यां स्वर्गमपि हसन्ति भीमस्त्रैलोक्यात्तेन भीतिदः शक्रस्तु शा
न्तशोविभ्यो भीतोपि इन्द्र इति हासहेतुः १६ स भीमनृपः अमनाक् अनल्पं प्रसन्नाद्दमनानामकान्मुनेः वा

वसस्तपोधनात् तनयां वरमाप देवात्मतेवरइतिनियनपुलिंगता कीदृशी दिष्टानां कालानां विष्टपा
नां लोकानां चत्रितये कालत्रये लोकत्रये चेत्यर्थः न अन्येन सदृक् अनन्यसदृक् अनुपम इत्यर्थः ईदृशा गुणा
णोदयो यस्याः सा तां लोकत्रये कालत्रये च नास्याः सदृशी विद्यत इति भावः १७ लोकत्रयसुन्दरीणामसौ
दर्पं निम्निनमुदन्तनुश्रिया शरीरकान्त्या दमयन्ती खण्डयन्ती असौ भीमसुता यतउदियाय ततो दमयन्ती
ति संज्ञां दधौ नाम दधे ननुश्रिया कान्तिलेशेनापि दमयन्ती नापि प्रतीतिः १८ परं विचार्यमाणगुणसमूहा

दमनादमनाक्प्रसेदुषस्तनयां तथ्यगिरस्तपोधनात् वरमाप स दिष्टविष्टप
त्रितयानन्यसदृग्गुणोदयाम् १७ भुवनत्रयसुभ्रुवामसौ दमयन्ती कमनी
यतामदम् उदियाय यतस्तनुश्रिया दमयन्तीति ततोऽभिधां दधौ १८ श्रियमे
व परां धराधिपाद्गुणसिन्धोरुदितामवेहि ताम् वपुषा वपुषां विधोः कलाम
रुचूडानिलयां न वेद कः १९ विजयप्रकराजयन्ति ते विदुषीमर्थिनि सा विभ
र्तियान् पशुनाप्यपुरस्कृतेन तत्तुलनामिच्छति चामरेण कः २०

श्रीमतो राज्ञः उत्पन्नां तां दमयन्तीं लक्ष्मीमेव जानीहि अथवा वपुषो देशकालव्यवधानेन सत्यपि हरमुकुट
स्थितामिन्दोः कलां को न वेद व्यवहितापि यं के न न ज्ञायते अपितु सर्वैरेव ज्ञायते तत्सुन्यासः चन्द्रकलारूपतावा
च्यते १९ तेनाष्टशाखिक्रमप्रकाराः केशप्रकरा जयन्ति यान्विदुषी सा भैमी मस्तके बिभर्ति धारयति
पशुनापि अपुरस्कृतेन तत्तुलनामिच्छति चामरेण कः [illegible] तः पृष्ठतः कृतेन च चामरेण ते

शां केशानां त्वं नलनोक इकृति न कोपि केशास्तव प्राप्तिनयानयाशिरसिधृताः चामरैस्तु पशुनापि
पृष्ठतः कृतम् पुच्छस्य पृष्ठललितात् अतस्त्वं नलनोकः कथयेदित्यर्थः पुरस्कृतः पूजिते चापि
पुरोगतः कृते १९ अस्याभैम्या अन्तु ननेत्रप्रियाजितयोः अतएव भयाज्जायमानतन्नीकृयोः स्वनेत्रा
योः त्रिरेणोकण्डूयवाजेनमृगाः सान्तु नामास्यासे जनयन्ति तन्त्रीप्रमीलामानसामभयोगस्वरादिः
तस्मान्मृगव २० भो राजन् लोकयुगमपि लोकस्त्वं भुवनेजनेजनहृदयमपि मातृकुलपितृकुले वेम
र्थः कृतिगामितयामसिद्धतयावातिभाती पदस्पदोक्तर्षेणभासते इत्यर्थः यद्वा लोकहृदये स्वलोक

स्वहृशो नेत्रे नयन्ति मान्त्रनोत्वकण्डूयनकैतवान्मृगाः जितयोः हृदय
न्ममीलयोस्तदवैदलणशोभयाभयात २१ अपि लोकयुगं दृशावपि
श्रुतदृष्टरमणीगुणा अपि कृतिगामितया दमस्वसुरतिभाते स्तनयो

पत्नावरूपे दमस्वसुः कृतिगामि यापते २२ नयादमयन्तीवानीश्रवणेन अतिभाते इत्यर्थः तथा भै
म्या दृशावपि नेत्रे अपि कृतिगामितया कर्णान्तगामितया स्तदेवं विशाले इति वाग्मी वर्णया अतिभाते भा
सते नयाभैम्याः श्रुतदृष्टा ललनाणा श्रुत्वा श्रुताः दृष्टाश्च रमणीनां स्त्रीणां कथिता गुणा अपि कृतिगा
मितयासामुद्रिकशास्त्रप्रसिद्धिं मर्नयावेदप्रसिद्धतयावा स्तनयोः अतिभाते भासते कृतिः श्रोत्रे तया
स्तायेवानीयांयुक्तकर्मणी अतिस्पृङ्गादीभावितस्माज्ज्ञानाः कर्तृत्विकमत्यतिहारे इत्यात्मनेपदम्
अन्यसम्बन्धितोक्रियामन्यः करोति चत्कर्मव्यतिहारः अन्योन्यक्रियाकरणं वा एकवचनेहि

नै.ष.
टी.द्वि.
१४

34

वचनेन बहुवचनेन चक्षुषी इति भाति तेऽस्यैव बहुरूपमभवति नैवैकवचनेन लोकप्रसिद्धां कर्तॄद्विवचनेन दृशौ कान्त्यौ व
हुवचनेन गुणाः कर्मारः पृषतीमञ्जनशलाकामस्पृशती मध्यमाहिचनं तस्यामस्या नेत्रे नलिनं मा
लिनं कुर्वाणे अञ्जनाञ्चिते सती खञ्जने सौन्दर्यगर्वदरिद्रं विविदधाते यद्वा नलिनं मलिनं विवृण्वती तथा
पृषत्ती दर्शिणीमस्पृशती अवजानाने इत्यर्थः निःस्वस्तु दुर्विधो दीनो दरिद्रो दुर्गतोपि चेत्यमरः २३ अस्या
अस्या रदनच्छदमधरं वदद्भिर्ध्यानमधरबिम्ब इत्येतत्पदं बिम्बनामकं फलं यस्मादनेनच्छादयते दीन

नलिनं मलिनं विवृण्वती पृषतीमस्पृशती तदीक्षणे। अपि खञ्जनमञ्जनाञ्चिते
विदधाते रुचिगर्वदुर्विधम्। अधरं किल बिम्बनामकं फलमस्मादिति भव्यमन्व
यम्। लभतेऽधरबिम्बमित्यदः पदमस्या रदनच्छदं वदत्॥ २४॥ न समासमिवेङ्गमा
एखलदमयन्तीवयनायवेदसा कृतमध्यबिलं विलोक्यते धृतगम्भीरखनीखनी
नीलिमा २५

मितिकृत्वा भव्यमन्वयं लभते अधरं बि स्वफलमस्मादित्यधरबिम्बमिति नत्वधरएव बिम्ब
मिति युक्तमितिभावः रदनच्छदं वदितिपाठे वदस्थैर्यवदत्तरदनच्छदेभियेयेवदतास्थिरीभवदित्यर्थः
जरवः पठितेपि स्यादयन्त्वादपि चाधरः आभ्यामितिपाठे रदनच्छदो वददितिपाठः च्छदशाहस्थपुल्लिंग
ता २४ अमी वदनायमेमीमुखंवनिर्मातेक्रियार्थोपपदेत्यादिना चतुर्थी ब्रह्मणा हतमामिवच्छवि
स्वकृतमध्यबिलं कृतेमध्येबिलंयुस्यातत यत्र सोरगहीनत्तत्रबिलं जातमित्यर्थः धृतोगम्भीरखन्याग
म्भीरच्छिद्रे खस्यावियनोनीलिमायनतत इदृशोविलोक्यते सारथहजातच्छिद्रान्तर्गतव्योमसुनीलिमा

इत्यपि नतर्यकालंकार इतिभावः २५

घृतलोकनमेवगोमयाचनंयत्रतम आलेपनंपिष्टोदकं अहीपाणाइतिलोकप्रसिद्धं तेनखेतं नेनेव
स्वेतमितिच चंद्रमेवभैमीमुखनीराजनशरावेषुक्रमेवप्रलापमयंति तस्मान्मुखस्यचंद्रशरावेगोवनीय
जनायुक्तेनर्थः शरावोवर्धमानकः २६ नमनमशोभाविधयेपरीतणा स्वधमाकिमीयनिजलदिग्नेनपरी
तायांक्रियमाणायां भैमीमुखोन्मेकलकमलमभाजिभमनं भर्गेःक्रमेकनेविविणाः भजेश्वविणीमता
नासिकलोपः अतएवाद्यापिपराजयाविभ्रजलोमंजनेनाक्तमेवननभवति जलदिग्ध्येयउन्मज्जतिस्मपरा

घृतलोकनगोमयावनेवि...... मालेपनपाण्डुरेविधिः भ्रमयत्सचिनेवि
दर्भजालननीराजनवर्धमानकम् २६ स्वधमाविधयेपरीतणेनिविलेप
भ्रमभाजितन्मखान अथलापितमंगलतणासलिलान्मजनमुजतिस्म
ह २७ यनुधीरतिपंचबाणयोरुदितेविभजयायतद्रुवौ नलिकेननडुल्व
नासिकेनवयिनालीकविमुक्तिकामयोः २८

जितः यस्मनग्रएवतिष्ठतिसजयतीतिशास्त्रलोकप्रसिद्धिः २७ रतिकामयोश्चापोविभजयायभैमीभ्रुवौमे
नाबुत्पैनौतकाकाउत्पन्नावेवेत्यर्थः नयविषये नलयंत्रेणमोक्तव्यःशरोनालीकः नहिमुक्तिकामयोःन
योनलिकेनतस्याभैम्याउत्तनासिके नाम्नारन्द्रभेदाद्द्विवचनं काकानलिकेएवेत्यर्थः वितर्केवाने अ
यीतिवापदभंगः अयीतिसम्बोधनं नलिकेनतनुउत्तनासिकेइतिसम्बन्धः यद्वायतस्याभैम्याभ्रुवौविभ
जयायसमर्थे इतिशेषः अतःअलीकंमिथ्यानालीकंसत्यंनयिसत्यविमुक्तिकामयोःनयोर्नलिकेननि

र्थिकनामत्वपक्षेऽर्थः अयं वार्थः किं बहुना दध्याह्वा वाक् त्वाम्प्रति नादरणीयः २८ सा भूप सा भैमी तव के
वलं सदृशी कीदृशी जलदुर्गस्थमृणालजयनेति जलदुर्गस्थमृणालजितौ तादृशौ भुजौ यस्याः सा
अपि वा कथं समञ्जस्ये मित्रं सूर्यं सुहृदं च जुषन्तीति मित्रजुषां तेषां कमलानां श्रियो लक्ष्मीः करलील
या हस्तसौन्दर्येण ग्रहणशीला गृहयालुः स्पृहिगृहिपतिदयिनिद्रातन्द्राश्रद्धाभ्य आलुचिति आलुच् सूत्रा
न्महपिसूत्रः अत एव सामायोगेऽयमर्थः २९ शिशुता बाल्यं तदुत्तरं यौवनं ते वयसी सुदृशि भैम्यां स्वाभिविधिं

सदृशीं तव शूर सा परं जलदुर्गस्थमृणालजिद्भुजा अपि मित्रजुषां सरोरुहां गृहयालुः करलीलया श्रियः २९ वयसी शिशुतातदुत्तरे सुदृशि स्वाभिविधिं विधित्सुनी विधिनापि न रोमरेखया कृतसीमे प्रविभज्य रज्यतः अपि तद्वपुषि प्रसर्पतोर्गमिते कान्तिझरैरगाधताम् स्मरयौवनयोः खलु द्वयोः प्लवकुम्भौ भवतः कुचावुभौ ३१

निजाभिव्याप्तिं विधातुमिच्छुनी उभे लावण्या रोमरेखया प्रविभज्य कृतसीमनी अपि न रज्यतः न सन्तुष्यतः आक्र
मितमेवाभिलषत इत्यर्थः कृशिकुचोः प्राच्यां पर्यन्ते पदं च ३० कान्तिझरैरगाधतां प्रापिते भैमीवपु
षि प्लवमानयोः स्मरतारुण्ययोर्द्वयोरपि उभौ प्लवकुम्भौ प्लवनार्थं कलशौ भवतः खलु ३१ घटे चक्रभ्रम
कादिना कथमन्यगुणोद्भवोऽपि ते सनिजस्य घटस्य देहे बहुता हारा ज्ञातः किं तु अन्यत्र समवायिकार
णगतात् गुणात् कार्ये गुणोत्पत्तिः अत्र तु स्वनिमित्तकारणाद् दण्डादपि गुणोत्पत्तिराशंक्यते कार्ये घटे चक्र

३५

भ्रमकारिताकथमित्यनयाह यतोहेतोः सयत्तस्यापदमयत्याउच्चकुचौभवन् उच्चकुचतापतिपद्या
मानः प्रभाप्रवाहचक्रवाकभ्रान्तिं करोति दण्डोपि चक्रस्य भ्रमणं करोति इति न दृष्टवैकारिता भ्रमकारी दं
डेन चक्रं भ्रमयति इति दण्डश्चक्रभ्रमकारी भवति ततो च गुणसाम्याच्चक्रभ्रमकारिताभवतः तत्र चक्र
शब्दस्य भ्रमशब्दस्य चान्वयव्यवसायं कलनाकविः सहकारिकारणभूतस्य दण्डस्य समवायि चक्रभ्रमकारित
गुणो कार्यभूते कलशे सम्भावयन्नाह कलशे कलशवर्तीम गुणो निजहेतुदण्डजः किमु भवतीत्यन्व
यः निजो हेतुर्निमित्तकारणं यो दण्डस्ततो जातः प्राप्तः किमु भवतीति सम्भावना सगुणः कुतः आह सक
लशः सतदुच्चकुचौ भवन् दमयन्त्याः उच्चकुचरूपः सम्पद्यमानः प्रभाझरैव कान्तिप्रवाहे चक्रभ्रमं यत्करोति

कलशे निजहेतुदण्डजः किमु चक्रभ्रमकारितागुणः सतदुच्चकुचौ भवा
न्प्रभाझरचक्रभ्रममातनोति यत् ३२

तिचक्रं घटादि निष्पादनाय तु च क्रमश्च कवाकः यतो दण्डस्य कारणभूतस्य कार्यभूते कलशे चक्रभ्रमका
रितस्यैकान्त कविः सम्भावयति कारणगुणा हि कार्यं दृश्यन्ते ननु का कारणस्य दण्डस्य चक्रभ्रमकारितागुणः
कलशे निजहेतुदण्डजो भवति तात्रैवत्तत्तत्त्वानीतिविस्तुरस्य व्यापारमनाह तस्य दण्डस्य कर्तृत्वमारोप्यते तदा द
ण्डस्य चक्रभ्रमकारिताभवतीत्युक्तिः केचित्तु व्याचक्षते दमयन्त्यास्तनरूपः सम्पद्यमानः सकलशः
कान्तिप्रवाहचक्रवाकभ्रान्तिं यत्करोति तत्र चक्रभ्रमकारितागुणः कलशे निजो हेतुः निमित्तकारणं
यो दण्डस्ततो जातः किमु भवति अन्यत्र समवायिकारणस्य गुणाः कार्यं किमु भवतीति सम्भावना
अस्या व्याख्याया चक्रभ्रमं यदातनोति तत्र चक्रभ्रमकारितागुण इति चक्रभ्रमस्य विषये क्वान्तो न कम्

नै॰ प॰
द्वि॰ टी॰
३९

36

प्रसंगः पूर्वव्याख्यायांतु विषयभेदान्नदोषः चक्रभ्रमकारिताशब्दस्य दारु विषयः चक्रभ्रममात्रतो न्यत्र
कलपाः वल्लेसुखटीकायां कलशश्चेदं चक्रभ्रमकारिता गुणः किमुत्तकारणाज्जातः कलशस्य निजहेतो
र्यो दारुस्तस्मिन्वा भ्रमकारिता कलशस्य सुकिं गुणास्तत्र संक्रान्तः दारुनदि चक्रं भ्राम्यते इति भ्रमकारितागु
णास्तत्र यद्यपि समवायिकारणगुणाद्धि कार्यगुणमारभन्ते तथाप्यत्र सदृकारिकारणगुणास्तत्र कलशेच
क्रभ्रमकारितास्तीति वोध्यं तादर्प्यायितमाह सतनुश्चक्रं चेत्यादि सकलशस्तस्याउश्चक्रे वीक्ष्यवन्माक

भजते खलु षण्मुखं शिखी चिकुरैर्निर्मितबर्हगर्हणः अपि जम्भरिपुं दमस्व
सुर्जितकुम्भः कुचशोभयेभराट् ३२

रवक्रभ्रमे दीप्यमवादेश्चक्रवाकभ्रमेमोहं कारयति यतः कान्तिकृतेव चक्रवाका विवतक्तचाविन्यर्थः
तदेवं समवायिकारणगुणाद्धि कार्यं भवन्ति दारुस्तु निमित्तकारणमतस्तद्गुणो न तत्र युक्तः अतएवा
वितर्कः कुचाख्यान्तु रूपेदितेन एव चक्रेगणवृक्रवाकेचक्रं सैन्यरथांगयोरिति विश्वः भ्रमोम्बुनिर्ग
मे भ्रान्तौ कुंदाख्यशिल्पयन्त्रके इति च विश्वः ३२ भैमण्याश्चिकुरैः कृतकलापतिरस्कारः केकी षण्मुखं
कार्त्तिकेयं सेवते खलु किंच एतावणास्याः कुचशोभया जितकुम्भस्थलः खलु शाक्रं सेवते उक्तता

योऽखलशङ्खः ३३ नतेमध्येयस्य नतनमध्ये च तत्स्पृष्टं च नतनमध्ये स्पृष्टं तस्य भावस्तस्मात् तथा स्फुरदो
गुह्यपदं यस्यास्तेन मुष्टिना च ततस्त्वस्माना अंगुलयश्च वलयांगुलितस्य मध्ये तस्मान्निर्मिताः यास्तिस्रो वलयः
ताभिर्भ्राजते शोभते इतीदृशं तस्याभिमया उदरं ब्रह्मणा कृतम् अस्यार्थोऽभिनये एकगम्यः ३४ कोऽपिक्व

उदरेण तनमध्यमस्पृहता स्फुरदङ्गुह्यपदेन मुष्टिना वलयाङ्गुलिमध्यनिर्मि
तत्रिवलिभ्राजिकाङ्के तदेवमसत्समः ३४ उदरं परिमाति मुष्टिना कृता
कोऽपि कोऽपि दमसत्समः किमु धृततन्वलयाङ्गुलीवयवलिभिर्भातिमा
हेमकोटिभिः ३५

तकीजनः यस्याः कोऽपि ब्रह्मादिकृतनकोऽपि सर्वेभ्यः उदरं मुष्टिना परिमाति यतो हेतोस्तदुदरं हेममेखलाभिः
हिताभिस्तिसृभिर्वलिभिः कृत्वा धृततन्वलयाङ्गुलीव धृतास्तस्य मुष्टेस्तत्तांगुलयो यत्तन्मात् दशभिः
वभाति ३५

नै.च.
द्वि.टी.
३७

37

ब्रह्मा रविरथ्यस्य निर्मीयमाणाभ्यासेन सुष्ठु वर्त्तुलं च नत्सोभैम्या नितम्बं करोतीति नाहं शोभ्रह्माप्येककेन चक्रेण
चरणशीलेन मानसार्थेन रथेन निर्मितामिमां किमु ३६ सा सुन्दरी भैमी परिणाहिना विशालेन ऊरुयुगेन
केवलं धनदापत्यस्य नलकूबरस्य तपःफलरूपाणि फलानि वक्षसा यस्याः तां

सुभ्रुवर्त्तुलनतनितम्बकक्षिहिरसंहननशिलाशिलया विधिरेककव
कचारिणीं किमु निर्मितवानिमामथ वाथ ३६ तरुरूरुयुगेन सुन्दरी
किमु रम्भां परिणाहिना परम् तरुणीमपि जिष्णुरेव तां धनदापत्यतपः
फलस्तनीम् ३७

हृदूरुयो रम्भां कदलीं जिष्णुः किमु अपि तु धनदापत्यस्य नलकूबरस्य तपःफलरूपौ स्तनौ यस्याः
तां तरुणीमपि रम्भां जिष्णुरेव रम्भाकदलीसादृश्याच्च उभयमपि जिष्णुरेवेत्यर्थः नलोकाकाये
निरूढे तपस्विति प्रसादाद्वा ग्रहणादिर्वत्र योगयष्टी
निषेधे द्वितीया ३७॥

यपच्चेरविमेवयेवणतस्थामेमाच्चरणात्रमेवपदेस्थानमथिकारेचवणाद्रूपत्वमितियावत् नदवापतः विधि
चपत्रदमपतीदेसामिछुतनेकमलेमाणकृतः शहानिश्चयेनसंदेमकीकृतः सदृदंमामर्थावनेनेतेइतिमदेसे
मदेमेएवमदेमकेअमदेमकेसदेमकेकृतः सदेमकीकृतः अथचदेमकामर्थात्तुद्भवामर्थासदवनेने
इतिमदेमके अदेमकेमदेमकेकृतः संदेमकीकृतः कृत इतिलह्रप्रथमद्विवचनेवाकृतः शहयेतेम
देमकीकृतत्वेनार्थः विमवयापद्मयोः पदनप्राप्तिः विधिमेवादनेनदेमयोस्संदेमकीकरणसामर्थ्यं

अथुनीतत्वमःमजलजेरविमेवयेवयेपदमेतत्पडतामवापतः ध्रुवमेमकृता।
संदेमकीकृतेस्तेविधियपत्रदमपती ॥ ३८ ॥ श्रीनगुणमरमर्थविकथनमममाथि
दिविनार्थवलदिपम् मलजेगातिमेत्तमंजुलादमयेतीपदनास्निजन्मनि
॥ ३९ ॥ मरसीःपोविष्णुलितेमयागामिकर्मीकतनेकनीहृता अतिस्थितमनाय।
साहशोस्मकमर्मसशयगावधोमेरी ॥ ४ ॥

मितिभावः श्रीनाथिगुणानिसर्वासिसविनश्चयेननत् ममाथिनामुकुलीभावेनध्यानेनवागमितमकलनि
शाकेपुरुमेमीपद्माभियेजन्मानि मेमीवरणारूपमजन्मप्राप्येमर्थः मंजुलाश्रेष्ठागतिगुणपलोकप्राप्तिर
मंगमनवकथनेनतमामोन्त्रश्रीनाथगुणानांसवसांसवितंवकथायेननत् श्रीतगुणमरमर्थविकथमितिवाय
इकम् नतत्रयतिनोयातियत्रयातिवक्रक्रताः अक्षिन्पदेनेनइतिकाकुः ॥ ३९ ॥ मरसीःमहानिश्चयासि
द्धेष्टगामिःगमनेयक शिवोयात्तनिर्देशवक्तव्योनस्यकर्माणगामिकर्माणिअगामिकर्माणिगामिकर्मा।

नै·ष· णिक्कतानामिकर्मीकृताः नपकेनैकेनममासः तेचतेनी हतश्चैतेकनीहृताः नामिकर्मीकृतानैकनीह
टी·प्र· तायेनपर्यटितानेकजनपदेनेत्यर्थः नृपजनपदोद्देशुविषयोऽनुपवर्णनेनम् ईदृशिनेमयामदमतोः संशयः
३८ श्रत्तिनालीतिसंशयः तस्यगोचरम् उदयोयास्यास्तस्मादयोरित्यर्थः नामिकोद्देशेऽपृजेयादन्नकलसंगास्य
तिर्जीषु साभमीदृशोवतिष्ठिनं माषितानाहृष्टेत्यर्थः ४ः स्वर्गेस्थापियौवतोः युवतिसमूहैरस्मदृनाधीतवतीमि
38 मांनिश्चित्यमरहीभ्योप्याधिकानिश्चितेत्यर्थः अस्यापतिर्विधातुराशयेविनेकोवावमतीत्यहमविंतयम् ४१ इमम्

अवधृत्यदिवोपियौवतैर्नसहाधीतवतीमिमामहम् कतमस्तुविधातुराशये
पतिरस्यावसतीतिचिन्तयम् अनुरूपमिमंनिरूपयन्नपिसर्वेष्वपिपूर्वपक्षताम्।
युवसुव्यपनेतुमक्षमस्त्वयिसिद्धान्तयियंमवशायम् अनयातवरूपसीमयाकृ
तसंस्कारविबोधनस्यमे चिरमप्यवलोकितापिमास्मृतिमारूढवतीशुचिस्मि
ता ४३ त्वयिवीरविराजतेपरंदमयन्तीकिलकिंचितेकिल तरुणीस्तनपदवी
प्यतेमणिहारावलिरामणीयकम् ४४

स्याअनुरूपंपतिंविचारयन्सर्वेष्वपिस्वस्तुपूर्वपक्षतोहरीकृत्रेमशक्तस्त्वयिविषयेसिद्धांतयियंनिश्चयन्नवि
श्चयंत्वेवशायम् सिद्धान्तावलम्बनेनदृष्टिसर्वपक्षमतिक्षेपोभवति अन्येतरुणाः पूर्वपक्षाः त्वंतुसिद्धांत।
स्थानमितिभावः तवानयारूपसीमयासौंदर्यातिशयेनकृतसंस्कारोद्बोधनस्यमेचिरमवलोकितापिस्म
तासामाभैमीअद्यस्मृतिपथंगतासदृशामदृचवितदर्शनाधिकेसंस्कारोद्बोधकारणमितिन्यायविदः ४३

भोवीवदमयन्माः किलकिंचित्तेहर्षाद्गुदितगीतादिव्यामिश्रं किलकिंचितम् अन्यत्रकोपात्स्कन्दर्षमीना
देःसंकरः किलकिंचितम् अमवत्रगुञ्छकृत्तणामकृदितेत्तणामहृपानः कोपोमदश्रहमित्तत्तणामाश्रुन्तनम्
व्यामिश्ररूपमिदंहर्षवर्षमहनमगुरुं जनैः स्फुतियैरो किलकिंचितेनतत् निश्चितंतनलयिविश्रयैकेवलंराज
तेनायकमणिायजङ्हावबलिस्मलतानरुणोऽलनपवशोभतानान्यत्र ४४ उवेदमत्रयमसूपतयाभेम्यावित
विफलंकिमिव अवकेशितोवन्थाम्बलमपञ्जमुमभिवनयाविनानकेवलंरूपमेवविफलंकिंतुइयंसन्दश्य

उवन्नूपमिदंतयाविनाविफलंपुष्पमिवावकेशिनः इयमन्दृथनाहथ्याव
तीस्ववनीमम्भवदत्यिकापिका ४५ अनयामत्रकाम्यमानयामहृयोगमस्त्वा
लोभोनतत्तनया यतमेहृतयानुयागमेजमुदेनेवनिशाकरवतिषा ४६ नदह
विदधतेनतथातथादृमयन्मास्मावियतवस्तवम् हृदयेनिहितस्तयाभवानपि
नेन्द्रेणयथापनीयते ४७

नाथवनीभूमिहथ्यानध्यासमम्भवदेनः पिकायणांस्मा ःदृशीस्त्ववनीअपिकानकापीत्यर्थः स्ववनीवृतेन
नाथवनीभूमिहथ्यानध्यासमम्भवदेनः पिकायणांमाःदृशीस्ववनीअपिकानकापीत्यर्थः ४५ अमवैः।
द्रपितिषफलमित्यर्थः वन्ध्योफलोवकेशीस्यादित्यमरः वनीतिगौरादित्वादल्पार्थेङीषु ४५ अमवैः।
काम्यमानयाप्रार्थ्यमानयायहामवैः काम्योम्यानोयम्पास्तनयानयाभेम्यामहृत्वयायोगोनत्सलभःमेव
समयेमेचाङ्क्षादितयाचेदृकान्त्यासहयोगानत्सलभः मेयसमयेमेवाङ्क्षादितयाश्चेदृकान्तासहृयोगो
नत्सुलभः कुमुदेनेव नलोकाववयतिमहीनिशेयेनयेतिन्दतीया ४६ नतुनीयोगमम्यमानत्ववायहाव्काव
णादहृमैम्याः समीपेतवस्तानेनतथातथाकर्वेयथातयाहृदयेनिहितोभवानिन्द्रेणापनीयतेवकुथा

अत्रत्वमयन्तीयोजनेन तव सम्मतिमनुज्ञां केवलमधिगन्तुं धिगिदं मम निवेदितं विज्ञप्तिकं साधवो हि
फलेन निष्पत्त्यैव स्वोपयोगितां कथयन्ति न तु वाचा ५८ द्विजाधिप हे नक्षत्रचन्द्रास्य निर्गतेन निर्मलेन वि
मृष्टाद्रूतं वचनादिदं वचोमृतं निपीयातृप्तेन तन्मनसा मनसा निर्मलतया तस्य पीतस्य वचोमृतस्य तुङ्गासमिव मित्रतामि
ष्टा मोऽसमसंजयोर्द्वयेनानित्यमैत्रीत्वानो भवति मनुडङ्गिरति इति युक्तमतान् ५९ भुजाग्रजन्मना कोक-

तव सम्मतिमत्र केवलामधिगन्तुं धिगिदं निवेदितम्। ब्रुवते हि फलेन साधवो न तु कण्ठेन निजोपयोगिताम्॥ ५८
तदिदं विशदं वचोमृतं परिपीयाभ्युदितं द्विजाधिप। अतिनिर्मलतां विनिर्ममे मनतुङ्गास्मिव मित्रतामितम्॥ ५९
परिमृज्य भुजाग्रजन्मना पतगं कोकनदेन नैषधः। मृदु तस्य मुदेऽकिरद्गिरः प्रियवादामृतकूपकण्ठजाः॥ ६०
न तुलाविषये तवाकृतिर्न वचोवर्त्मनि ते सुशीलता। त्वदुदाहरणाकृतौ गुणा इति सामुद्रिकसारमुद्रणा॥ ६१

नदेन करकमलेन स्पर्शः। हंसं परिमृज्य मनलः प्रियवादापवामृतानि तेषां कूपरूपो यः कण्ठः त
स्माज्जाता वाचः कलहंसमधुरमदो मृदु यथा भवति तथा अकिरत् उवाचेत्यर्थः ६० तव सर्वं निसमाहृ
त्य गोचरा न नोपमातुं शक्यत इत्यर्थः। तव सुशीलता सुस्वभावता च वचोवर्त्मनि न वर्णयितुं शक्यत इत्यर्थः।
शीले स्वभावे सहृत्व आकृतौ गुणा इति यत्राकृतिस्तत्र गुणा वसन्ति इति सामुद्रिकसारमुद्रणा तदुदा
हरणा भवति सामुद्रिकं समुद्रणा रचितं शास्त्रं तस्यायं सारः। सत्यं नियन्त्रणा कोटीकरणं मुद्रा इति यावत्।

सातत्र्दादृशेण त्वमेवोदाहरणं निदर्शनं यस्यास्त्वया कृतिरवाप्ति गुणानामपि मतीत्यर्थः ५१ ननु भोः त्व त्तनुः शरीरं केवलं स्ववर्णमयी न किं तु तावकी वाग् अपि तथा स्ववर्णमयी किं शोभना वर्णाः प्राशुभ्रा येति तथा न केवलं मन वलत्व पश्यिसकाशे पतल्पातिवापदैः पतति गङ्गेतीति पतत्पाती तस्य भाव स्तत्त्वा मा न किं तत्त्वनवलम्मे असद्गेयमाहशोपि माप त्पातिता अनुकूलं वर्त्तिनं किं तु उभयत्रापि अप्रमेयवसानम् ५२ अपि न सन्त्यापतापतामयाति घोरेणमाववान्हिम सारगुक्तोभवानेवमहत्तामः यति तोहि इत्तरोइयान्मकोति

ननु वर्णमयी तनुः परे न तु किं वाग् अपि तावकी तथा न परे परिपश्यद् अपि पतिता नव लभ्वे किं तु मादृशोऽपि मा ५२ भृश तापभृतां मया भवान् महदामादितघोरमार वान् यतिनामितरस्मतोपुनर्गुणवत्सन्निधिरेव सन्निधिः ५३ शान्तशः स्तुति मातैवमाविजगान्महामहौषधि मम अमुनातवभाषितेन तत्त्वदृशोवाधिता नामवेमिताम् ५४

धिर्भवति सतांपुनर्गुणवतां सन्निधिरेव सन्निधिः सन् चासौ निधिः समीचीनो निधिः सन्निधिः चिरलब्धस्तेषु। त्वेकारी जातामीत्यर्थः ५३ त्रिजगतः मोहेमस्तु अपणवशीकरणोवा महौषधिः मामेमीमम स्फाति शा नशः सोमवतवामनाकथनेनत्वनैत्रेणावदृशोजात नवेति माकुशोरमानं नभिज्ञसतिर्यग्जातेरपीत्यर्थः ५४ त्वदृशोवाधितनत्त्वमुपपादयति सुहृदामित्रेण सुहृदयेन चानाविलयथाभवति तथा अखिलं वस्तु वपश्यतोविदुषांसमीपेपि नसत्त्वमासादितिणि सासादात्पश्यतीतिसादितिणि सासाहृदिसेक्तायामितीन्

नै॰ध॰
टी॰स॰
२:
40

स्त्वेहेमपरमाणवादौ माद्विणी तनोनरवासमासः ईदृशी अदिलणीमुखवालणाकृतिरवे स्वग्राहग्रहणलता
णफलाभावात् स्वहृन्त्वहृदयं चेतीदमेव नेत्रद्वयं देशकालादिव्यवहितस्यापि ग्राहकत्वात् नत्रेत्वगु
त्वोलेकाव्यव अतस्त्वयास्वहृदा नेत्रेणानां समग्रहृत्संज्ञानेत्यर्थः चित्रकूटेयमेत्तोपिद्धुमात्रापवि
क्कदे अलेचपरिमाणोमामात्रकान्तेरवधारणा अत्रावधारणमात्रशाहः ५५ अमितमधुरूपाभेमीक
थामम जनैः श्रवणातिथीकृतमतीअधैर्यधारिणोममम दनाग्निदीपने भोः हंसथाय्याभवेत् स्वक

अविरलं विलसामनाविलं स्वहृदा च हृदा च पश्यतो मविधीपितस्त्वमसा
तिणीवचनालेकृतिमात्रमधिणी ५५ अमितं मधु तत्कथा मम श्रवणप्राघु
णकीकृतां जनैः मदनानलबोधने भवेत् खग धाय्या धिगधैर्यधारिणः ५६
विषमो मलयाहिमण्डली विषफूत्कारमयो मयोदितः खगकालकलत्रदि
ग्भवः पवनस्तद्विरहानलेधमः ५७

सामोयनीयाय्या धाय्यास्यादग्निसमिन्धिनी अतोमांधिगित्यर्थः यस्मादधैर्यधारिणः पुरुषान् धिगिति
इत्यथान्वयः यत्त्वं वचवशाद् अमितमधुरूपाया आपिकथाया अग्निदीपनत्वेनानधैर्यधारिणो धिगित्यर्थः
अधैर्यमेवात्र गर्ह्याहेतुः ५६ भोः हंस कालस्य यमस्य कलत्रं दिक् दक्षिणादिक् तत्र जातः पवनस्तस्या
मेष्या विरहानेनः काष्ठभूतेन मया मलयस्य शैलस्यादीनां सर्पाणां मण्डल्याः विषफूत्कारविकारो विष
मो दंसहहृदितः तत्क्रितः नायं दक्षिणः पवनः किंतु विषमो मलयशैलफणिफूत्कार इति तत्किं तरस्यर्थः

स॰

स्मृत्काराद्दिवह्निसम्पर्कात्काष्ठप्रज्वलनं हेतुः मलं यातेति मलय इति दोषवन्नाति शायोद्योद्यते का-
लककलङ्केति कूरत्वं योज्यते वनकाले निपाटेवतेति खेदे खेदानुकम्पासन्तोषविस्मयामन्त्रणेषु च ५७ भोः
देवसम्भोवेदः प्रतिमासं यतः स्वर्यं प्राप्नोति ततो नो रविसंगमामीव्रतेरेः येर्ययद्धारिभिः करैः किमुत वेद्गामम
दाहाय जात इति शेषः संगच्छतीति सकर्मकत्वात्मो गम्यच्छोत्यादिनानात्मनेपदम् ५८ यदि का-
मवाणाक्रान्तमानि वज्रेन वज्रस्पान भवति यदी सर्थः कामवाणानो वज्रस्पतापक्षमा मोचनास्ति ।

प्रतिमासमसौ निशापतिः खगसंगच्छति यद्दिनाधिपम् किमुतीव्रतनैस्ततः
करैर्मम थाहाय मयेर्यतस्करैः ५८ क्रमामानि यदि स्मरेषवोन नवज्ञविष
वल्लिजानि ततः हृदयं यदनस्मुतनम्भीममयश्यातितरामतीतपत् नदिहा
नवयोनिमज्जतो ममकन्दर्पशरव्यायिनीरयो भवपतोश्ववावलम्बनं विधिना
कामिकसम्पतसनिधिः ६०

हि विषवल्लिजानि क्रमामानि यतो हेतोरमी इषवः मम हृदयमस्मृज्झन् यतस्मानि नरामतापयन् ।
किमेतिलिटव्ययवादासरमूच्चप्रकर्षेत्स्याम्मत्ययः वत्सेषु वदीकायां सम्भृज्जनम्स्विति पाढः इषुशब्दस्या
भयलिंगतात्स्त्रीलिंगनिर्देशात् बज्जतेर्लङ्यपाक्रियते ५९ तस्मादि दानवयोः कामशः निमित्तम
नः पीडासमुद्रोमज्जतो ममदैवेन अकस्मात् जातः आकस्मिकः स्पृष्ठासनिधिर्यस्ये दृशात्त्वयातश्वपव
हत्तामिवावलम्बनं भवयानयात्रे शिशोपमिषतः इत्सवः अथवेयेनास्मत्कर्तृकाभवतः प्रेरणात्मा

कार्ये कुर्वति प्रेरणं पिष्टं कथं न पिनष्टि पिष्टपेषणमिव व्यर्थमित्यर्थः कुतः यस्मात् सतां साधूनां परा-
र्थता परोपकारो विना प्रेरणं निसर्गत एव स्वत एव प्रवर्तते न तु प्रेरणापेक्षात् इत्यर्थः यथा सतां ग्रहणानां ज्ञानानां यथार्थ-
ता प्रामाण्यं स्वत एव ज्ञानं स्वत एव प्रमाणमिति मीमांसकाः बौद्धमतानुसारेण ज्ञानानामयथार्थताप-
तो यथेत्यर्थः ९१ तव मार्गे शिवं भूयात् पुनर्वेगेन समागमनमस्तु अयि हंस साधय गच्छ सिद्धिगतो।
चौरादिकः स्थितेरपारलौकिके ऽर्थे ऽस्कारस्थानम् तथाप्सितं साधय साधय साधयेत्सिद्धं साधयनिष्पादय

अथवा भवतः प्रवर्तना न कथं पिष्टमियं पिनष्टि नः स्वत एव सतां परार्थता
ग्रहणानां हि यथा यथार्थता तव वर्त्मनि वर्ततां शिवं पुनरस्तु त्वरितं समाग-
मः अयि साधय साधयेप्सितं स्मरणीयाः समये वयं वयः ९२ इति तं स विसृज्य
धैर्यवान्नृपतिः सूनृतवाग्बृहस्पतिः अविशद्वनवेश्म विस्मितः श्रुतिलग्नैः
कलहंसशंसितैः ९३

भोः वयः पक्षिन् समये कार्यकाले वयं स्मर्तव्याः समये समयस्याप्तिक्रियाकाले कालसंकेते न यो वापि स्वकार्या-
र्थमेव स्मरणीयाः पुनः स्मरणीया इति यदाह ततः सन्देशस्य वक्तुम् सुलभया स्वार्थमिवान्याभीष्टमपि कर्म ।
विसर्जनात् तदर्थं आत्मनि विशेषप्रतिपादनाय वा ९२ प्रियं सत्यं च सूनृतं सूनृतवाग्बृहस्पति
स्तं हंसमिति तेन क्रमेण विसृज्य धैर्यवान् श्रुतिलग्नैः कलहंसस्य वचोभिः कलैर्मधुरैः हंसवचोभि
र्विस्मितो वनवेश्म वने कृतं क्रीडामन्दिरं विवेश ९३

अथ सह्हे मल्लदेवदिने भैमीदर्शिनेः स फलेकर्त्ते श्रममण्डलालेकयाम्भूतं कण्डिनना मकंनयंयर्योमण्डना
मिवाचरत् मण्डनायितम् अण्डजाताः अण्डजः पक्षी अवलोकने विनिवद्धवचने योनः शुण्येयातनाय ९४
सकलहंसः पथिकप्रार्थितो सिद्धिं शंसतीनितान्तशैञ्जलस्थितं लोचनगोचरं कलशं अथ मे गमनाय मम पवु
पथिकलयतिस्मपुष्पनिस्स्वानुकूलशकुनतयाथ्यतीदितमर्थः ९५ महंसः शकुनादि दृष्टिनेकया आकाशे
आस्मिधरे सनालसमकवगमननमास्मायसन्तः क्रोडावनेरमालोआम्ने सगगने फलेददर्श अथो महतिकाले

अथ श्रीमन्मुक्तावलोकनेन स फलकर्तेमहल्लदेवसः स्तितिमण्डलमण्डनाय
तेनयावेङ्कारितमण्डनोयथो अथ मे पथिलोचनातिथिं पथिकप्रार्थितासिद्धि
शंसिनम् कलशं जलसमस्थ तेपुरः कलहंसः कनयीव भूवमः ९५ अवलो
क्यादिहत्तयानवदेगमाश्चर्यमालसागतम् सविलासवनीवनेभुजः फल
मैतिहृष्टमालसगातम् ९६ नभसः कलमेरुपाञ्चितं जलदैः भूवितवद्युपमंडो
सददर्शपनगाश्रवोविटपकनतरवलपनगाम् ९७

दृंगहनतरन्या आश्चर्यरमः यथा आश्चर्यकारी रसोऽनुरागस्तेनेनमेजवमितार्थः फलदर्शनेन मशक्तं भवतीति य
दुक्तं कल्याणगोभिविशेषवदपि फलकम्पममितिनादि ९६ नभसि आकाशे सोऽहंसोऽन गोपर्वतं ददर्श कीदृशं गगनमण्डक
लमेः कविशानवर्षैः मेघैः सेवितम् भूवयः नवदलवाष्पयमृगाः पन्नगाः सर्पाश्च यत्र तत् नवदलमृगम
गादनः स्तमवः विटपैः शाखिभिः कृतनतराः अत्यन्त किंनाः तत्पन्नीचतरवाय यत्र तम् कृतशारवाशिदः

त्वपः तरुत्वपनगादिभिः विशिष्टपर्वतनदर्शनम् सम्भावितीन्द्वादिकृतविघ्नस्वनाय यथाश्रुति
नराः अनेन तव कुलाः त्वत्पायत्ननम् अनेन सम्भावितविघ्नतिरस्कारस्तूचितः ९७ तरुणीचालितपव
सलः तरुणम्बधामनेन तद्वदः तरुणीविलासविनतिक्कमप्रदः सहसा आलोककौम्भादहस्तप्रभाद्भा
तृकौतुकयेनेदृशाः सन्तयाम्आलोकयन्ते स्मालोककाः ावल ९८ अथ पतत्लोकानादृशान्
सामयायहा आलोकविलोकना आलोके प्रकाशदर्शनं सामयावेगान्त्रत्समकौतिपच्छाशदीरका

सयत्नोपस्रुतपन्नतिः तरुणीतरुणम्न्धीयनद्धविभावनः वितनीकृतनिष्कुला
कृदः तरुणमालोककदत्वकौतुकः ९८ तवदीपिति थाच्याख्याङ्कतयालोक
विलोकनामसौ कृद्देहसकपतिवालसत्कसपाशाखानिभेनसत्तले ९९
विनमद्भिरधःस्थितैः खगैः कृटितिश्येपननिपातशङ्किभिः सनिर्वेदहशोक
योपरि स्पदफाकारितपत्रपद्धतिः १००

निश्चलयायावा कनापाषाणशिलासन्निभे वियति स्वर्णपत्रेक पक्षिविशेषा भत्ततदर्शने भूमिगतानां पति
तांश्येपनाशंकया जातनिर्वेदाविवासाद ९९ सदाजवेनिपातितः तेन फाकारविना फाकारेरोत्पाली
नि फाकाविणीनादृशीकृता फाकारितापत्रपद्धतिः सदाजवेनिपातितः तेन फाकारविना पत्रपद्ध
तिर्येन स स्पदफाकारितपत्रपद्धतिः इति पाठे फाकारिणी पत्रपद्धतिर्यस्येति विग्रहः सह सोभुविस्थि
तैः खगैः पक्षयादृशापरि दृष्टः कीदृशाः श्येपनिपातशङ्किभिः अत एव कृटिति विनमद्भिः १००

यन्नगच्छन्नरणगतोऽस्मात शत्रुमत्ययः इतोययाऽमसौ हंसः पृथुनावेशेन कृतं शीघ्रमथोहक्त्वाथो
येनहं हृषात्मन् जनेनदृष्टशो कीदृशोनतस्याहंसमप्रक्षायातक्षायांप्रविदष्ट्वातन्त्वणादेवव्योमतिदिव
वदस्वनेत्रेणाभूमोक्षायाहृष्ट्वायावहंमुपशुपतितादेवतनोवज्रहंगतवानित्यर्थः ७१ गतिवशेनप्र
मदेनोत्कककांतिर्यस्यहृशीनामुनाहंसेनक्वविदपिमार्गे उस्थितवाणोद्गुणाहतात्वाचाकृतयत्रता
हृशावरे नशाश्रिये मगोत्रेभ्यस्सजातकृतेनान्ववादिनान्तदितम् मगोत्रैस्सहसवादानकृतेश्य
नवनेपाथिशिश्रियेपुनाकोविदष्णुस्तवद्भवाकृतम् नमगोत्रजमन्ववादि
वागतिवेगमस्तरवद्भवाकृतम् अथभीमभुजेनपालितानगरीमेरुवैमायया
जिता पत्तगम्यजगामहृक्वथंदूरवेशैलायमस्तोयराजिता दर्शितेमतियत्रहे
न्वनाहृतिहासाहृवैराजिरेभुवः स्फटिकोपलविग्रहाहट्टाः शशभृद्भित्त्यने
कभित्तयः ७४
र्थः समानेगोत्रेयस्यसमगोत्रः ज्योतिर्जनपदेत्यादिनासमानशब्दस्यसभावः पलाप्लीकुट्टमयामा :
ममानेगोत्रेयस्यसमगोत्रः ज्योतिर्जनपदेत्यादिनासमानशब्दस्यसभावः ... केलसशैलसहशब्दमेघःशोभिता
७३ यत्रांजुयतीतियत्रोजित् नेनभीमनृपभुजेनपालितानगरीनाकेलसशैलसहशब्दमेघःशोभिता
रम्यासाम्बरीजगाडिनाख्याहृसमपृष्टक्वथंमाप हरशैलोपिभीमस्यहृरस्यभुजेनपालिताभवतीतिया
नीतिकः ७३ यत्रनगर्याशशिशाकलवत्कलेकहीनाभित्तयोयत्रतेस्फटिकशिलामयागृहाहृ
जिरराज्यदीमोफणाशसमानामित्येताभासलोपोकइवहयितमर्थाद्गीमत्स्यप्रतिसंततानि
नरः महमाशतिवाम्रियायामुवोरानिहासाः इवमम्भागमसमयेनदर्शितानीवरनिर्व्यतिरिक्तसमय

हीणान्तर्जिताह्रासाः अनुचिता इत्यनेन विहसा इत्युक्तम् भिन्नेशकलत्वेऽपि वा इत्यमरः ७४ नृपेति य
त्रपुरि नृपमन्दिरस्थनीलमणिकान्तिव्याजेन तमः वासरेऽपि शरणार्थं प्रववास गृहेषु वासं चक्रे शरणं किमर्थं भास्वतो रविरविभीतः अप्य
पसर्जनस्याविवक्षितत्वात्समासः आत्मशरणाय नेतिवा अहिना मृत्यादिना भीत्या निपातः स्ववासीत्य
तिवत् कीदृशं तमः अस्तेरसदाहतिर्यस्य तत् असदाहति अत एव मुदयत्तमम् असदाहतिं वततत् उद
यत्तममवनतम् उदयत्तममिति भिन्नपदं वा उदयत्यस्तमेव नकदाचित् निवर्तत इत्यर्थः ७५ सितादीप्रादी
पनशीलायेमणयस्तैः निर्मितेद्रमत्तीप्रकाशमानेऽहासम्वक्के वा अकरोदमी सदा समीपे द्यावापृथिव्यौ यस्य

नृपनीलमणीगृहत्विषामुपधेर्यत्र भयेन भास्वतः शरणप्रववास वासरे
ऽप्यसदाहस्मुदयत्तमं तमः ७५ सितदीप्रमणिप्रकल्पिते यदगारे हसदङ्करो
दसि निखिलान्निशि पूर्णिमातिथीनुपतस्थेऽतिथिरेकिकातिथिः ७६

तत् हसयेऽकरोयत्तस्मिन्यस्याः इत्येतद्धे जातावेकवचनम् निशिपक्षा पूर्णिमाः सर्वाणि पूर्णिमाश्च इ
त्यपूर्णिमितिमीत इति पूर्णिमातिथिरतिथिस्मिन् यावकस्तित्रिविलोमितिथत्वापि सर्वासपिताविशुद्धपू
र्णिमेव जातास्तितमणिप्रभापटलेनेत्यर्थः उपतस्थे इति उपाद्देवपूजासङ्गतकरणमित्रकरणपथिष्विति
वक्तव्यमिति सङ्गतकरणे आत्मनेपदम् एकैव किकातिथिरतिथिरिति विरोधाभासः वाच्यावेवागता
तिथिः स्त्र्याद्युत्वाद्परिहृत्यः तदाद्याक्लिष्यद्वयोः उपतस्थेरोयच्छेरोपमाचेति दिविधमोपश्लेषकसु
पृथक् सहयोगोऽप्यस्ति नयोरोयमाविति विरोधपमीति पराणाः ७६

अत्र शुरि स्वदतीनां जनस्य सेजनीनां पितैः कुंकुमैः कुकीकनमयावापिकासकलयापिरादृनभ्रसमाद
ग्रहिलीवमानिनी अत्र शरिस्वदतीनां जनस्य सेजने कवमपत्नीभूतस्वदतीजनसम्भोगन्यस्तैः प्रियांगके
कुमैः कलुषीकृतस्वदयाग्रहिलाआग्रहवतीकामिनीवयथेऽस्यात्रसीतिग्रहिलालोमादिपामादि
पिच्छादिभ्यःशनेलचः शोभनादन्ताग्रस्याःस्यास्वदतीस्त्रियांसंज्ञायामितिदन्तादेशः पद्ममात्के
शामन्नित्यादिनानिशाशब्दस्यनिशिन्यादेशः कषायोवस्त्रभेदस्याकोपलोहित्यमोवभेआशयःस्या

स्वदतीजनसेजनार्पितैर्नवकुङ्कुमौघैरकषायितयाशया ननिशाविलया
पिवापिकाभ्रसमादग्रहिलीवमानिनी ७७ नतानीरववायययानिशि
श्रितवभ्रावलियोगपट्टया मणिवेश्मनयेष्वमिर्मलोकिमपिज्योतिरवा
ह्मिजपने ७८ विललासजलाशयादिकेऽयनघोरतुविम्बितेवया निबो
कपटस्फुटस्फुरन्मतिविम्बाननवलम्बितामृति ७९

दभिप्रायमानस्याधारयोदपि कश्मीरजेनवकुङ्कुमेनामित्यमरः ७७ निशिनतानि निःशब्दयाश्रितोवभ्रावलिरेव
योगपट्टं यया नर्यां पुर्यां मणिवेश्मसु आगतमणिवेश्ममयेनिर्मलेकिमपिवक्तुमशक्यमवाह्ममन्तरेवा
ह्मेशकेवाईदृशंज्योतिरिज्योतेस्माप्यतेस्म योगिनाचतताणिनिशाशब्देनश्रितयोगपट्टेनेचनिशितिर्मल
मान्तरमवोमनस्मगोचरंज्ञालयरमान्मरूपंज्योतिवायतेतयजद्वैनामूर्जामितगातकवणेदानेषु ७८ यापुरी
कश्मिंश्चित्तडागादेश्मतिविम्बितायोस्वर्गःदेवभ्रुभेयन्त्रतडागादेकेचनकश्चित्त्वदेशमतिविम्बिते

नै.च.
द्वि.
५५
44

न्वयः कीदृशेन तद्योगाय्येरपरिखवैकपदेत्याजल्लेन स्फुटं स्फुरन्त्याः विम्बेनानवलम्बितमस्तु यस्मिं।
लादृशेयायावत्निस्यानेभानिविम्बितानावत्निजलेन दृश्यते स्फुलिलोकप्रसिद्ध ७९। यस्यां ग्रेगटदृष्टं पथावला।
प्रेलानांपताकावस्त्राणामचलादशायप्रान्तेर्ध्वजदोः कृतायालाडनाञ्चकाशमध्ये गच्छन्तस्तयोः स्वप
श्चिमाणां भवति अरुणाय विश्रमं सुखावस्थानेऽनतरन् स्वयमेवारुणस्य कशाकार्यं करोतीत्यर्थः दोलि।
तालिगनेरवाविनिवज्जनी आह अतनोदितिपाठे चलचेलाञ्चलदोः कृतां ताडनाय यामृष्टपीठ वीश्रा
न्तायथविश्रममाचनोदित्यन्वयः ८० यावरीप्राखिलसमलिस्थले अरुन्तजाना यस्याप्रखिलया पुरी अरुन्तजनेन

व्रजतेयथियत्र हारावली वलचेलाञ्चलदाडग्रयष्टनाः यान्तनमरुणाय विश्रमं
ददतेदोलिहयालिकालनाम ८० दितिगर्भभयत्रासनालयेऽतलमध्यापि
विसृष्टिणोपृथक् जगतां किलयावलिलाद्भुत जनिमां विनिजविद्धुयाविभिः ८१

न्वयः कैकृतादितिगर्भेऽर्थायामन्त्वेचयप्रालयायटदाले: कृताकीदृशं तलेमध्यमुपविचरूपयेनीनि
तलमध्यापविसृष्टीणि एवं वितानां जगतां पृथक्शयानिजविद्ध्याविभिः सापेः सारभूते पातालघटदेष
नियत्यायधायटदृष्टभवत्भोज्यलेत्वचोच्छपयावीनि सगर्भटकेषु निययायधायटदृष्टभवत्भोज्यले त्वच्चे
तमौक्तिकादीनि श्वेतं चपृथक्पृथग्जगात्मविद्ध्याविभिः पातालभूलोकस्वर्गाणां सारभूतैर्नानाविधप्रकारैर
पिरदैः कृतासमस्ताद्भुतासीदित्यर्थः तलमध्यबिजगतां पाताले मध्यमेऽपि मर्त्ये तपविसृष्टिस्वर्गः पाताल
विष्ट्रशोभम मर्त्यविद्धे प्रकाशादिस्वर्गीमिद्धं मर्त्यमौक्त्यादि ८१ यत्रशशिविराजन्नदृष्टामिडमौलिता
मिडमौलौ पिवेरागभोगयस्तस्यभावस्तलनाम इडमौलौ पिरासियस्तस्यभावस्तानानाचकस्थ

नरकच्छल ऋगतो पात्राभेत्यादिना कच्छादेशः कच्छकथान्तर्वाकथ्यतेनग्रामेण कीदृशमम्बुदेनी
लकण्ठतर्पान्यभागो यस्य अम्बुदवन्नीलः कण्ठोग्रीवायस्येतिच नम्रभावस्तत्ता तादृशत् अतिनि
र्मलेस्वथयोज्ज्वलमतिनिर्मलवस्तुथावथज्ज्वलेचवेष्टनयानम् स्वभावेनपीम्हन्तेस्तुहो दृशस्यदितिभृत्मादि
रोभवति दितिनिन्दन्यर्वनोमन्दिरं यस्मिनिवा ८२ वहुनिरूपाणाकृत्तयः सौंदर्यागिवायासांनावकुरूपा
कास्मताः सालभञ्जिकाश्चस्तम्भादिषुनिर्मितालिखितावापुत्रिकाः सालभञ्जिकाः तासामुखचंद्रेषु
वेदनान्तम्भाविनाः कलेकरूपाः वेकवादृशिणायस्मानगर्याश्चनेककानांसौधानांकन्यागास्वस्थापितेदृ

दृश्यदम्बुदनीलकण्ठतनावहृदन्तकच्छयोज्ज्वलेवपुः कथमप्कच्छमनाम
यत्रनन्दितिभृत्मन्दिरमिन्दुमौलिताम् ८२ वहुरूपकसालभञ्जिका
मुखचन्द्रेषुकलंकवैकृतः यदनेककसौधकन्यकागृहदीधिभिः जगतीक
नाश्च ८३ वलिसद्मदिवंसतम्भवात्तुपरिस्फारहृदिवापिनादः अथगाथा
कृतायथैवसाविपर्येनाजनिभूर्विश्वसुधा ८४

दीधिभिः सितैः कुलगतीकृतनाभदितनाश्चवलत्यतेइत्यर्थः ८३ सन्यवाक्तनादरोवलेः सद्मदिवंपातालं
भूपस्वर्गादिवापिस्वर्गादप्युपर्यन्कर्वतीमुपरिष्ठाद्यादृश अथभुवोभूयसाह्लतयायथापूर्वाविपरीतासा
वलिसद्मद्यौरथनाकृतनाजाताभूतलेवलिसद्मद्योजातेत्यर्थः स्वर्गविजयिवलिसद्मजयेनासाः स्वर्ग
विजयतमप्युक्तमेव ८४ प्रतिदृष्ठपथेप्रतिदृष्ठपथेतस्मिन् त्वगीयासमम्भोर्वकुलमितिविभक्तेवल

नै॰ष॰
द्वि॰टी॰
४४
45

म् पथिकानामाह्वानं ददातीति पथिकाह्वानदं चतत्सक्तुनी सौरभं च तस्मिन् निमित्तसप्तमी घर्घ। शब्दी पिनष्टि तत्रीत्यवत्त सौरभे इति माढे सौरभैर्दूरतः मिथः घरट्टात् घरट्टो गोधूमादिपेषणपाषाणः। स्मा जातात् यत्संनगरपी मुत्थितात्कलहात् जातो यर्घरस्वरः प्रतिपद्यशब्दोऽधुनापि मेघानतजाति मेघापथि कान्तीहूयन्ति सक्तुपरिमलैः परिपद्येणेऽस्य घरट्टाजीवयति तेन विरोधान्मेघानां घरट्टानां च नित्यं कि लकलहो जायते तेन जातो घर्घरस्वरोऽधुनापि मेघानाम् मुखतीत्यर्थः ८५ कनकस्य वरणः प्रकारः स ए वामराद्रिः कान्तसमीपादुत्थं मागतां मानिनी वक्रुप्रमाणवतीम् न त्याज्ञीणामीर्ष्या कृतः कोपो।

प्रतिहट्टपथे घरट्टजात्पथिकाह्वानदसक्तुसौरभैः कलहान्न घनान्यदुत्थिता दधुनाप्युज्झति घर्घरस्वरः ८५ वरणः कनकस्य मानिनी दिवमङ्कादमरा द्रिमागताम् यदनल्पकवाटपल्लवैः परिरभ्यानुनयन्नुवास याम् ८६ अन लैः परिविश्रमस्य या ज्वलदर्कोपललब्धजन्मभिः उदयं लयमन्तरा रवेः नव

हदाणपूर्वपदाख्यताम् ८७ प्राकार इव हेमेरुः कोपाद्दाग मानोन्यां समीपे ति नि प्रियेकनकस्य ... दिवा नामिवदिवं याः पूर्वीपु रिरभ्याश्लिष्यानुनयन्निवुवसतिस्मेत्युत्प्रेक्षा इत्यर्थः समागम्यमानेन्नादमराद्रिः दिवा मवाद्रिः दिवमिव दिवमिति रूपकद्वयम् नहूनीचयाऽवरीमवदिवस्वर्गपरिरभ्या आलिंग्य परितः आवेष्ट्य आत्रनयेन्दु मादयन्नुवास अस्थात् गिरेरागमिनेनैतद्यन बहुलैरिति घने विशालैस्तत्कवाटैः पत्रपत्त्रैः श्यानुनयन्निवासेतिवा पाठः प्राकारो वरणः सालः इत्यमरः ८८ यापुरीरविरुदयं मस्तमय यस्यमत थाञ्जनुनयनिवासेतिवापाठः

मन्दराउदयास्तमययोर्मध्ये इत्यर्थः अन्तरान्तरेणायुक्ते द्वितीया ज्वलन्त्यर्यकान्त शिलाप्राकारसम्भूते
रात्रिभिः पविवेशपवनो व्याप्तिमाणवाणाग्रीवपरव्याघ्रगणपतस्थाभावल्लमानां ददेवा णपूर्थाः पराघतो
वा परावायग्रमानहस्तमाग्न्यागम्याग्रीयमग्रियम् ८७ बद्धवः कम्बवः शंखमणयश्च यत्र सः वराटिकाणा
कपर्दिकाणां च गणाना सटनं स्खलनं नाजननां कराप वकर्कटाः कुलीरा लेखामुक्तरः सन्दर्दो यत्र सः
नक्रटइतिपाठे कर्कटैः कक्रटश्चार्थः तथा हिमवालुकयाकर्पूरेणाकृता निर्मलासिकता यत्र सप्रापणा
पवार्णवः पटधिकं दध्मानशब्दमकरोत् समुद्रोपि कपर्दिकागणानेनाटनो हिमकाः कुलीरा यत्र यनमाने

बद्धकम्बुमणिवराटिकागणानाटनाकरकर्कटाकरः हिमवालुकयाच्छ
वालुकः पट्टदध्मानयदापगार्णवः ८८ यत्र गाधयत्टाठकठ हिमत्तवदने
पल्लवत्विलापया मुमुचेन पतिव्रतो विनीम्रति चन्द्रोदयमभ्रगंगया ८९

प्रेङ्खसेतः सितात्रे हिमवालुकायाःकुलीरः कर्कटकश्च णमरः ८८ यस्याः पुटाग्रगाधयत्ठनामदात
पविगटद्वान्तेषु कुठिमा निबद्धाभुवः कुठन निर्हेमा कुठिमा कुठकेदने भावेयट् भावप्रत्यया न्तादन्ना
दिभुनिजकृतः पाकिमादिवत् कुठिमो स्त्री निबद्धाभूर्बद्धशाला शिरोगटहोमित्यमरः तेषु स्वयन्ती
येइन्द्रपाला श्चन्द्रकान्तास्तेषु न्तर्दिला सम्हद्धा आपो यस्याः स्तया द्रवकूरवः पथ्यामनदार्त्यस्मप्यः ते
न्द्रमामासमस्तीति त्वद्विलाः नदी दिभ्यश्चलस्य ईदृशपाकाशगंगायाप्रतिचन्द्रोदयं प्रतिव्रतायाविनी
नमुमुचे प्रतिचन्द्रोदयसमुद्रायथ्यावर्धनेनयानतपन्तीगंगापिचन्द्रकान्तगलदुदकसम्पःकाद्दर्थन्ते ता

नै॰ष॰
द्वि॰टी॰
५९
46

ष्याऽत्यर्थीं गंगापि चन्द्रकान्तमणिजलदकसम्पर्कात् वर्धते आर्त्ते आर्ते मुदिते हृष्टा प्रोषिते मलिना कृशा मृते
म्रियेत या पत्यौ सा स्त्री ज्ञेया पतिव्रतेत्यादि पतिव्रतालक्षणम् ८९ आपणो निषद्यायां विपणिः प
ण्यवीथिकेत्यमरः सायंसायमभिसायम् अभिरभागे इति वीप्सायां कर्मप्रवचनीयसंज्ञा अस्तंगतस्य
रवेः अप्रभा निराश्रयाः सत्यो यत्र पुरि पतिता विलेपनानां गन्धद्रव्याणां सा पण्यकाश्मीरजस्य कुङ्कु
मस्य पण्यवीथयः सत्यो बभौ नितिष्ठन्ति आदीप्तौ लट् पणितव्यं वस्तु पण्यम् अवश्यपण्यवर्या गर्ह्यपणि

रुचयोऽस्तमितस्य भास्वतः स्खलिता यत्र निरालयाः श्रियः। अभिसायमसुं वि
लेपनापणकाश्मीरजपण्यवीथयः ९० विततं वणिजापणे निखिलं पणितं
यत्र जनेन वीक्ष्यते मुनिनेव मृकण्डुसूनुना जगतीवस्तु पुरोदरे हरेः ९१
समवेश्य मणीनयेऽथ यत्र पणितं तल्पविलोभनेन मलीमसं निशाले पणितानां जनैरवेक्ष
वेदपि गुञ्जितं मलिमलीमसम् ९२

तव्यानिरोधे ... निपातितः पृथिवी ... खलोपमा ... छायायाम् ९० यत्र पुरि वणिजा विक्री
तमापणे विस्तीर्णमखिलं जगती वस्तु जनेन वीक्ष्यते पुरा हरेरुदरे मार्कण्डेयपुत्रेण मुनिना मार्कण्डेय
नेव ९१ यस्याः पुर्या आपणान्तः स्थितैः मूलैरुपलक्षितं निश्चलं मलिनं मरकतकान्तिभिः समन्ततः पण्याना
वहन्ताविराणि जनैरवेक्षणार्थं जन्तुमपि ... नावैनजानात् भ्रमरज्ञापक ... भावाद्वत्तेऽपि जनानार
वनितादृप्तताद्रूपसाम्यात् भ्रमरगानाभिः मकरध्वजेन ज्ञातवान् भ्रमरेण ज्ञातवानित्यर्थः ९२

सकलेचनत्दह्नः सकलाह्नः राजाह्नः सवित्पष्टवृ सकलाहज्वलेननादिनञ्झमायन्त्रेतेनरविकान्तम
येनमेन्तनावन्तवन्यनेकनाशीशिरन्तोतिशिरान्तकोलोकानाचरणोपुरादिमेनोधुनोति यावन्मा
तिपानयोल्लह नोष्णवाधुनोतिनाधुनोदित्यर्थः ९३ इंदुवर्षिमजातेनजलेननलस्वभाववञ्चीनले
चन्द्रकान्तमयेमार्गेकलितीर्णाग्रिमोपिश्रीमनतपतिस्म ९४ याखेरीपरिखावलयत्याजेनकुण्डलिना
ग्रापितापणिनाशेषेणभाषितनाभाष्यफक्किकाभाष्यग्रन्थइवविषमा परेषांशत्रूणांशेषग्रन्थतिविज्ञा

रविकान्तमयेनमेन्तनासकलाहज्वलनादिनोष्मणा शिशिरेतिशिशिरा
न्तकोष्णवाचरणोयन्त्रधुनातिनोहिमम् ९३ विधुदीदितिजेनयन्नयोपय
सानेघयशीलशीनतम् शशिकान्तमयेनपागमकलितीर्णस्तपतिस्म
नातपः ९४ परिखावलयकुलेनयानपरेषांग्रहणस्यगोचरः फणिभा
षितभाष्यफक्किकाविषमाकुण्डलिनामयापिता ९५

नोचग्रहणस्योपादनस्यवोपनस्यचगोचरोनाभवत् सर्वत्रवरडचिनाबुध्यमानाभाष्यग्रन्थाः कुण्डलीकृ
ताः अनेनकुण्डलिग्रन्थाइतिलोकप्रसिद्धिः ९५ मुखेचपानाचपदेशाग्रदिणावनन्तुखेपाणिपदा
दिमाणपगतादुर्दैकवज्ञावः नत्रकमलेननिर्मिता ग्रन्थेषुगेषुचम्पकेरचितानामाभमीयत्रशुविः सरस्
जाः कुसुममालयाः श्रियेस्वयमेवार्पितजरटेद्व ग्रांपूर्वीदयातेलुदिस्याग्रोविभ्रतीनम् आटादेतो

नै॰ध॰
टि॰टी॰
८७
47

स्य विद्रुमाणाः स्थानमेव पदम् ॥५६॥ नितम्बकुचभारगुरुतया कामामवलम्ब्य विहितमन्दगमा ध्रुवमप्स
रेकमितमप्सरःशतमप्सरसः पवनं विनिश्चयेन तस्याभेमाः मावीजनः सतोया पुरीमध्यासता ध्रुति
भून् अथिपंशीस्या सौकर्मेतिकर्मसंज्ञा नशब्दस्यान्तस्य स्यपूर्वनिपातेः कर्मण्यज शब्दस्य पूर्वनिपातो गो
रवविषये आथिक्यनाभ्यर्हितत्वात् ॥५७॥ चित्रमयी आश्चर्यमयी या पुरी स्थिरतामर्यादया शालन्तीति
स्थितिशालिनः समस्तवर्णा ब्राह्मणादयो यस्यां सा तस्याभावस्तत्ता तां कथं न विवृते अथ वा चित्रमयी
आलेख्यमयी वा पुरी स्थिरतामर्यादया शालन्तीति स्थितिशालिनः समस्तवर्णाः श्वेतादयो यस्यां सा

मुखपाणिपादादिषु पंकजैरविनाशेषु परेषु वा पर्कैः स्वयमार्थितयत्र
भीमजा स्मरपूजाकुसुमः स्वजः श्रियम् ॥५६॥ जघनस्तनभारगौरवाद्वि
यदालम्ब्य विहितमन्दगमाः ध्रुवमप्सरसो वतीर्य या शतमध्यासत तत्र सौ
जनः ॥५७॥ स्थितिशालिसमस्तवर्णतां न कथं चित्रमयी बिभर्तु या स्व
रभेदमुपेतवाक्कथं कलितानल्पमुखारवा नवा ॥५८॥

तस्यभावस्तत्ता तां कथं न बिभर्तु वर्णा हि जादयः शुक्लादयस्तेनावर्णा भवादये आलेख्योऽथ य्योच्चित्रम
चित्रमकृत मस्यां चित्रमयी तन्मकृतवचने मयट् या च पुरी स्वरभेदं स्वरवर्णानुरकविरगादिशाहाता
भेदं कथं नोपेता कीदृशी कलितानल्पानां लोकमुखानामारवः शब्दो यस्यां सा यद्वा कलितानल्प
मुखस्य ब्राह्मणः चतुर्मुखस्यारवो वेदध्वनिर्यस्यामीदृशी पुरी स्वरभेदं स्वर्गाणां भेदं कथं नोपेत्य अथ वा

नल्पानि सुखानि प्रकारा येषां तानि नल्पसुखा वस्त्रादिभेदेन बहुप्रकाराः अस्य शोहैन मानादि निरस्यते न
स्याश्रयत्वानि स्थानदेवाः कलिता स्युते नल्पसुखा ता असताल्लानि गच्छतीति कलितानल्पसुखास्वानवा
नूतनतया उद्दीप्तास्तेषां भेदकथमुपेत स्वर्गभिन्नेवेत्यर्थः यतः इयं नवास्वर्गश्रिव नन्नतो जीर्णप्रायस्तत
ष्ठः ९८ पद्मरागमय्या यस्याः दृढादिनमभिवाप्यसमीपे श्रामवताल्लपेणानत्नपिपासाः सन्तः स्वकान्त्याक
त्वारुण्याय पताकया चेद्दृबद्धया लिलिहुः यद्वारुण्यास्वङ्घैव पताकया चेद् लिलिहु रित्यन्वयः यद्वास

स्वरुचारुण्याय पताकयादिनमर्कैर्गासमीपेषीत्यमः लिलिहुत्वङ्गयास्तथा
कदाचिन्निशि माणिक्यमयाय यदालयाः ९९ लिलिहुस्वचापताकयानिशि
जिह्वानिभयास्वयाकरम् भृशमनन्यकैः पिपासुरयन्त्ययमस्थामलपद्म
रागजम् ९ अस्तनसुतिलत्यपीतया मिलितं यद्दलमी पताकया वलया
यितशेषशायिनः सविनामादितपीनवाससः १०

स्मिग्धाचतेशतिस्वरूक् तयास्वङ्चारुण्यापताकयाजिह्वानिभयास्वयाकरम् तत्पयामाणिक्यशाहः
पद्मरागे हृदः मणिशाहः स्फटिकेव ९९ निर्मलपद्मरागनिर्मितं राजमन्दिरं कर्हि स्वयाकरे लिलि
हेमूर्वेण्णागतार्थः ९ पीतवल्भयायस्मानगर्याबलभ्यामुपरिगृहेपताकयामिलितं वेद्दलत्मीतुक
लेकावलयीभूतशेषशायिनो विस्नाः सविनमादितः तत्सदृशेव भूवेत्यर्थः पताकायाः पीतमकी

नै॰ष॰
द्वि॰टी॰
४८

48

वनवलक्षीजातन्यायेनाकाशगालिकत्वेन द्वाविंशत्याह्वा ॥ ९९ ॥ यस्याः पुर्याः सौधेषु वेश्मसु पताकापंक्तिर्वल्लरीवाभूर्ध्वे
गाधिसुतेन विश्वामित्रेण सामिघटितावनिर्मिता मुक्तापंक्तिमेवाकिनीनु वातान्दोलैराकाशविक्रीडकौ
तुकेन गाधिसुतेन प्रश्रोतकमीनां वेदानां पाठेन पूतास्य: पवित्राभ्यासरसनाभ्य: प्रकटीभूतेषु भूरिषु स्तो
त्रेषु जिल्लानामनलसानां स्खलनाभावात्स्खलनाभावविविच सुखावासुरवानितेषामायत्तेन विद्येता नूतना
कनिर्माणक्रीडायस्तेन जिल्लत्वकुटिलेलसे विप्रवाक्यनोविघ्नतः सामित्वेवजन्गुप्तेन बलिशाहोल

अभ्रान्तनक्षत्रपाठपूतरसनाविष्कृतभूरिस्तवा जिल्लवस्खलनप्रखेदविवि-
चित्रितनवस्वर्गक्रियाकेलिना पूर्वं गाधिसुतेन सामिघटिता मुक्ता नु मन्दा-
किनी यत्प्रासाददुकूलवल्लिरनिलान्दोलैरखेलद्दिवि ॥ यद्वातिवि
मलनीलवेश्मरश्मिभ्रमिताः शुचिसौधवस्त्रवल्लिः सकलमतशाम्ना-
स्वसुः शिशुत्वमदिवसतमाकलनेवलाल्लुठती ॥

नायापरस्परसंयोगवर्तते ओविताप्रसङ्गदुकूलवाल्ली: पताकारूपेव शान्तलविक्रीडितम् ॥ यस्याः
पुर्याः प्रतिविमलानां नीलमणीनां वेश्मानि तेषां रश्मिभिः भ्रमरीकृताभासायस्या: प्रपासीकृतकान्ति
त्वर्थः सानाट्टशो विमलसौधवस्त्राणि पतानां पंक्ति: तत्सम्यक्समीपस्थोभागे तन्मंगानलेचलाल्लुठन्तीम
नीयमुनायाः शिशुत्वमलभत वालायमुनेवाशोभतेत्यर्थः प्राप्तिताप्राचीयम अग्नुङ्गेनपुराणवेदनीयका

यस्यां नगर्यां कामिनी निजविनोदहर्म्यस्य शिखरवासस्य प्रियक्रीडासौधस्य कटके मध्यप्रदेशे आतिथ्यग्र
ह्रायातिथिसत्कारग्रहणाय कटकप्राप्तमयेइति यत् तन्मेघकं जलदमारुह्य मार्गे रसालाद्ध्वर्थाद्धावनरसा
मेघवेगेन यान्ती निमेषयतोदेशमाप अतः सा कामिनी विमानैः कलितव्योमयामित्वादृशोपमवसप
वस्त्रादश्ववन् आकाशगमनेनिमेषसद्भिर्नवासयोभावेहेतुः शार्दूलविक्रीडितम् ९८ यस्याः क्री
डाशैले मरकतमणीनां शिखराङ्कते मणिकिरणाङ्कुशैर्मेखलाग्रे दूर्ध्वकटाहृकर्षेण आघ्रातः प्रतियात

स्वप्राणेश्वरमन्मथस्य कटकातिथ्यग्रहायोन्मुकं पाथोदं निजकेलिसौ
धशिखरादारुह्य कामिनी सालादप्यरसौ विमानकलितव्योमानपि
वासवधन्यप्रापनिमेषमधुनरसायानीरसादध्वनि ९८ वैदूर्यकेलिशैले
मरकतशिखराङ्करस्थितैर्यत्र दर्भैर्मेखलाग्रेयातमधनस्पदजमदनयाक्रीड
नवाङ्कुरवैः कस्यानानानुगायादिविहरस्तरमेवास्यदेशं गताग्रेयक्री
डाप्रमथानध्रतस्तत्कृतमूविश्रान्तस्वज्रम्भतेस्म ९९
स्त्रेनभरनः स्पदजो वेगज्ञानामदोयेषाने मेखलाग्रेयातभमनस्पदजमदोत्तेषांभावस्तत्तया अतएवक्रियाह्
नयाद्भुतमवाङ्कुरवेनयैतिद्भुताभूतावाङ्कुरवेना अन्योपिपरप्रतिघातेनगलितस्वलज्जावनमुखाभवति त
थैवमणिकिरणाङ्कुशानिजवेगमदाङ्कुशलाग्रेभेदनायाङ्कृतास्तस्माग्निहत्याङ्कुरितवेगालज्जयेवाधोमु
खाः सन्तो निहतानारतिभावः अतएवादिविश्लेषेऽज्ञानगायाऽज्ञानेवपरीत्येनाथः पूर्वमनुर्ध्वपादाचरणाङ्कः।

नै·च·
द्वि·टी·
४९
49

नीत्युना: नगानन्या: तन्नाने वैदेव गाव स्रवंतीति स्फते: कस्या: कामधेनोन्वा विप्रदेशेन गतानोर्थे रिनार्थ:
द्देष्टा: किरणन्नु पेदर्भे: कृतायस्या नगर्यो शाखासम्पदातव्रतस्य कृतनिवृत्तेव प्रवृत्तमानेस्य यस्या नगा
र्याइतिकल्पेसम्बन्धो वा इयं स्त्रग्धरा प्रोक्तायानां त्रयेण त्रिमुनियतियुतास्त्रग्धराकीर्तितेयम् १·५ चे
द्रकान्तिमसम्यकोदात्मनो निष्यंदपूर्णै: शशिदृषदुपक्लृप्तै: तालवाल स्तरूणाम् तनिजप्रस्रवाद्देनूपू
र्णैश्चन्द्रकान्तशिलानिर्मितैस्तरूणामालवालैर्विफलितजलसेकव्यापारगौरवं यस्या ह शोनप्रमी।

विधुकरपरिरम्भादात्मनि:ष्यन्दपूर्णै: शशिदृषदुपक्लृप्तैरालवालैस्तरू
णाम् विफलितजलसेकप्रक्रियागौरवाणि व्यरचि सदृशनविनन्तत्रभैमीव
नेन १·६ अथ कनकपतत्रस्तत्र तां राजपुत्रीं सदसि सदृशभासा विस्फुर
न्तीं सखीनाम् नडुपरिषदि मध्यस्थायि शीतांशुलेखानुकरणपटुला
क्ष्मीमक्षिलक्ष्मीचकार १·७

वनेनतत्रनगर्यास्तहेसोहृ तवितः कृत: आलवालस्रवण
प्रयासस्त्वन्द्रकान्तैरेव क्रियत इति भाव: इयं मालिनी नगणद्वयमेकं मकारेणान्वितं तत: यगणद्वय
मिश्रं च मालिनी हन्त मुच्यते १·८ अथ स्वर्णपत्र: सहंसस्तत्र वने सदृशकान्तीनां सखीनां सदसि विस्फु
रन्ती दीप्यमाना राजपुत्री भैमीमुडुपरिषदि ताराणां मध्यस्थायिनी या शीतांशुलेखा तस्या अनुकार
णपटुलक्ष्मीर्यस्यास्तां समासान्तविधेरनित्यत्वात्काबभाव: यद्वापटुश्चासौ लक्ष्मीश्चेति विग्रह: ल

४९

ष्मीचेत्यर्थः नाभीहृषीमदिलक्ष्मीचकार अलोलसमदिलक्ष्मम् अनल्पलक्ष्मीमदिलक्ष्मीं च
कार १७ भ्रमणवेगविक्षिप्तस्वर्णकान्तिकविहङ्गवनवासयोग्यं देशमथ वान्विष्यतापर्यालोचयतात्
मगतौ विवादिरश्वपर्वः पर्यालोचनेनैवमिति तेन हंसीनादसीयोमुष्या अयमदसीयत्वमेभीमस्य विमन्विप्सु
त्वेचं इदेविविलम्बमानस्तत्तुल्यपरिवेशमुर्वाध्येमण्डलेन भ्रमणमकृतेत्यर्थः अवतरतः प्रतिनिभमण्डलगाति
क्रियास्वभावः शशिशहंसोरव्याहन्यर्थः १७ वनभुविमसखीभिस्सहचरितक्रीडेभेमीप्रह्लदपर्वन्नमा

भ्रमणरयविकीर्णस्वर्णभासा क्रमेण क्वचन पतयालुं देशमन्विष्यताथः श्वा
त्वविधुमदसीयेमविलम्बमानः शशिपरिचितिविद्याध्येमण्डलत्वेन तेन
१८ अनुभवति विधावीथ्यैसाच्यूतनाचीमुताभिमसहसहचरीभिर्नस्वबलानेद
मुच्चैः इति मतिरुदयासीत्त्विषाणः प्रह्लदेभेमीविपिनभुविमसखीभिस्तार्थमा
बद्धलीलाम् १९

नम्रपतितणपवंश्वक्षिकृतयता किमिति मामसिक्षाशचीयूतनाचीसुर्वेशपानत्यमुखाभिः सहचरीभिः सदेहमे
व नन्दनवनसुखमनर्थनानुभवतिनानुभवेत्येवेत्यर्थः अत्रप्रह्लदाणकर्मादेशः उदयेयतमतिः अनोभिन्न
कर्तृकनाकामत्यपरिश्रितः यद्वाप्रह्लदपवन्तमानम्येत्यथात्तवेणसमन्त्यः कश्चिदाहुः हंससमतिर्भे
मीप्रह्लदात्तु भूयोदितेत्येककर्तृकत्वमिति तदयुक्तम् प्रह्लदाणसमतिहेतुत्वेनसत्याप्रह्लदाणस्यायुक्तत्वात्

नै॰ ष॰
द्वि॰ टी॰
प॰
50

युक्तं वैनत निपात्मात्तु भवत्सूपायामेतन्मनेनाहमित्ति भेदेन भेमीमेत्तत्साणं सम्यं नतेरपार्थि नोदय स्वेनेकः क
त्विकत्वसम्भवात् ११० द्वैतीयीकतयामितोयमगमत्तस्य प्रबन्धे महाकाव्ये चारुणि नैषधीयचरि
ते सर्गो निसर्गोज्ज्वलः द्वयोः पूरणो द्वितीयः द्वितीय एव द्वैतीयीकः भीमादेकाणत्त्वर्थे वक्ष्यमाणः तस्य भा
वस्तत्ता तयामितो गणितः प्रबध्यते इति प्रबन्धः तस्मिन्नैषधीयेनलसम्बन्धि चरितं वर्णिमानतेना

श्रीहर्षं कविराजराजिमुकुटालंकारहीरः सुतं श्रीहीरः सुषुवे जितेन्द्रिय
चयं मामल्लदेवी च यम् १ यो ग्रासस्तत्त्रिलिंगादिविनिपतितमतनाराधितोऽब्धिः
स्वयम्भूः पातिब्रात्येकसीमा सकविनरहितानालमायेयमाना यो विद्याव
णपयोगी कलयति कृपया तत्कृतौ दीपिकायाम् सर्गः सोऽयं द्वितीयः प्रथि
तगुणगणगणः श्रीकृष्णरामो राजिनोभूत् २ इति नैषधीयचरिते महाकाव्ये द्वि
तीयसर्गः ॥२॥ ॐ श्रीगुरुदेवेन्नमः ॐ प्रकुंचिताभ्यामथपक्षतिभ्यां नभो
विभागात्तरसावतीर्य निवेशदेशोततधूतपक्षः पपात भूमावुपभैमि हंसः
यत्नतस्मिन् शेषं व्याख्यानम् ११ निवेशन्तस्मिन्निति निवेशः नीडदेशो देशो विस्तारितो कास्मिनेव पदो
येन स हंसो भैम्याः समीपे तपभैमि पपातावृतस्य किं कृत्वा कृतसंकोचाभ्यां पक्षतिमूलाभ्यामाकाशदे
शात्सत्वरमवतीर्य अवतारणमात्रमेनपतनं चोपवेशनं चेति पातकृत्या शंकानास्ति पक्षतिभ्यामिति

इति द्वितीयसर्गसमाप्तः २

पत्रपुटमाडितायाः स्थितेः सकाशान्नलापतनमसमयेयमाकस्मिकोविनष्टेतोपनतः शाह ३ अस्य चारोदभूवा
अकस्मिकनाशात्मनेयदम् अन्येषुवत्सुषुअस्माहृतया तस्याभेस्याअन्तःकरणोचितेन्द्राक्कीत्र्येसमस्तमधुनि
निश्चकार २ विदन्वाणामीश्वरोवेदभः तसेस्त्रश्वनाशे तस्य स्तुतानस्याः सर्वोनेत्राणि विमुक्तास्तेषां तेषां वि
षयाणां नतुगीतकथालापानां ग्रहण ग्रहणात्यै ऽस्मानीदृशानि सन्ति निरूपाख्यरूपंवर्णयितमशक्यरूपं हेम
याऽपुः विमुक्तास्तेषां तेषां विषयाणां शब्दस्पर्शादीनां ग्रहणज्ञानानि येल्ला नियोगिनो चेतांसि निरूपाख्यरूपव

आकस्मिकः पत्रपुटाहतायाः स्थितेर्लतायाः स्वननतस्य चारः हावान्वविना
नतदृष्ट्याः सुतनयाः समस्तान्यन्तः करणंचकार २ नेत्राणि वैदर्भसुतनासावि
नाविमुक्तनन्नहि विषयग्रहाणि प्रापुस्तमेकोनिरूपाख्यरूपब्रह्मलिवचेतांसि
यतव्रतानाम् ३ हेमोत्तनोसमिद्धितेवनन्नभनोमनोहारिविदर्भिकायाम् गृ
हीतकामादविनाशयेनयत्नाद सौ निश्चलतां जगाहे ४

णायितमशक्यरूपं परब्रह्मज्ञानमेकमहितीयं तेहेमेयथापापुः ३ स्वशरीरेसन्निहिते वरतनुसमालमस्योभेमीद
विनाशकमेन अदर्शनाक्रमेणवा शायेनकेनापियत्नाहृत्ते कामात्मा निश्चलतां प्रापः अस्मिन्पलीतनावि
तिसामीप्यसप्तमी वदेशादः स्वप्रत्येतेइतिवत् यथापुनीश्विरमहर्षिः स्थितिकायातनोरुद्रयथवसन्निहितेस
न्निहितेवर्तमानेहंसेपरमात्मानमादविनादवताशयेनाभिगावेनागृहीतकामाज्ञातनिष्कुर्यतात्सम

नै॰ प्र॰
०र॰टी॰
५२

५१

अयं हंसो भैम्याः मो मार्यो निश्चलतादिलतां कपटहंसेवेष्टाभिर्ज्ञाना विपिनगतेनोदयतनं किंवात्म
जनपरिपतनं शीलं भैमी कुवमुञ्चयत्नलघुनयानिष्फलं चकार पानकमितिलक्षयतेत्यादि नो कर्त्रि ५
एवं तेन हंसेन विफलीकृतं भैम्या गृहे णा योगानि श्रिन्त्य परस्परादन हस्ततालं यथा भवति तथा सखीभिस्त
कालमलमहस्यतः स चासौ कालश्चेति तत्तम अनेन सयोगी हि तीया परस्परामिति कर्मव्यतिहारे सर्वनाम्नो
ह्विमवतः इति वक्तव्यम् समासवच्च बहुलमिति हि भावः स्त्रीनपुंसकयोरुत्तरपदस्य वाम्भावो वक्तव्यः

नामिति गीतेरप्यनु माय मायामयेन भैम्या वियत्तलपात तन्पाणिमात्मोपरियाः
तकेतमोघविततेन ललनिलाघवेन ५ व्यर्थीकृतेन पतत्रिरथेन तेन तथा वसा।
यव्यवसायमस्याः परस्परामर्पितहस्ततालं तत्कालमालीभिरहस्यतालम्
६ तस्मादनीयः करतालिकानादनादितानीमवनीभिरेषः यान्वेति मातु।
लतिमसमभवसाक्त्रेत्यपालम्बितयालिवर्गः ७

करतालिकानां दाना शब्दनादितानी भवनी भिरेषहंसतस्मादनीयः सम्भ्रमकाकुः यात्रावसरे मामत्वेति सामे
लमेवतुल्याति क्रायत्तहृष्टो मत्यार्थानीयं मतिकोपः इति सम्प्रदानसंज्ञा इति तयो भैम्या सखीवर्गश्च पाल
म्बितपालकः तत्पूर्वालभे विभाषाविप्रलम्भ लोलितिबुभि रूपमेनत ७ सखीनादमसितेन धृतालका पाशा
न्याबद्धवद्भवेक्षामा यणमायावनमध्युस्थावा भैमी हंसस्पृक्तेगापामलज्जयाहृष्यासतीपश्चाल
गतिश्चा यथास्त्वयं सम्भ्रमवेगगतैः पुंसक्राया हंसस्य रवेः करणामसपशीक्षामाकल्पा मर्दीतेन्मन्दी ला

५२

वेनेश्च लक्ष्म्याग्राह्यासक्तीनमैवपश्चाल्लग्नानितथेत्यर्थः ८ यद्विश्लेषेनक्कदाहंसोहंसः सन्न्यासीव हंसाभिख्या
ख्वीनवयात्रानशक्ता इतिनाभिः सखीभिन्हसमानाभेमीवभाषे भाविप्रियावेदकोभविष्यक्कुमलत्वकाःश
हक्कलेनपुनर्भीविभक्तिज्ञापकश्चेषहंसोनैवाशकुनीभवेत् इष्टानिसूचकेशकुनम् नशकुनमशकुनम्
ततःस्थिः अत्रयत्नीमन्न्यासीत्र्यर्थोवानभवेत् किंतुपक्षेवेत्यर्थः ९ हंसस्यवगतिर्यस्यदमा शोभनाहंता
यस्याःसाहंदती वियत्सदत्नस्यदत्वइतिवर्तमानेस्त्रियासंज्ञायामितिदत्रादेशः तस्याः पदैः पदस्थायाः चलत

धृतात्यकोपाहंसतीसखीनोक्त्यायवभाषत्नमभिप्रयात् श्यामाथहंसस्य
करात्तवामेन्मदात्तलक्ष्मालग्नातिस्त्रपश्चात् ८ शक्तानहंसाभिमुखीपुर
त्रियायेतितनाभिरुक्तलहंसमाना साहंसनैवाशकुनीभवेन्मे भाविप्रियावे
दकपक्षहंसः ९ हंसोपमोहंसगतेः सदैतापरःप्रकृष्टात्कृतवल्लवभासे वेल
त्यहेतोगीतिमेनदीयामग्रेतुकत्योपहंसनिवोध्यैः १०

त्तस्यापववेलरूपाजननायमेमीसख्यान्विनीगतिमग्रेतुकन्योश्चेरूपहंसनिवसदंसोवभासे अपिशद्वोमे
मीक्रियथाद्हंसक्रियायाश्चसमस्वयमाह १० भावोग्रहणाभिप्रायोस्याअस्तीतिभाविनीभेमी भाविन्यैश्चे
मेचरणन्यासितंहंसेकरप्राप्येनिश्चयेनयथाजानीतेनथासखीलेचलनानेनहंसेनत्वंवायिनाकृष्टोगो
लताम्भाकृष्टा ११

नै. च.
टी.
५२
52

कोपेन निवारितसखीजनां छायाकान्तिः शरीरच्छायावरेव द्वितीयायस्यास्ताम् एकाकिनीमित्यर्थः मा
गत्य प्राप्तादित्येवमाह ईदृशीं तां भैमीं यदा ज्ञातवान् तदा भैमीं दीपवित्तुमिव लेकर्ता गीत सदृशी मातृषीवा यथा स्वा
दी दृशोः शुकवत्कमाक्षे १२ अथैनं समित्किय हू स्वेयावडूपेषिविक्रमम् किमर्थं मा पदिश्चाम्यसि त्लिप्त्वासि किमि
धामितिवा पादे स्थैर्येनिष्कारणमेव किंचित्स्पष्टमीत्यर्थः देवालेनि विडवनयं स्थौः पदपत्न्यालेभीरपि किंतु

पदे पदे भाविनि भाविनीतं यथा करप्राप्यमवैति नूनम् तथा सखेलं चला
नालतानां स्वप्रतार्य नैनां चक्रमे कौतुकामी ११ कृष्णानिषिद्धालिजनां यदैनां
छायाद्वितीयां कलयांचकार तदा श्रमाम्भः कणभूषितांगीं स कीरवन्मा
नुषवागवादीत् १२ अयेकियद्यावदुपैषि दूरं व्यर्थं परिश्राम्यसिवा किमर्थं
उदेति ते भीरपि किं तु बाले विलोकयन्त्या न घना वनाली १३ वृथार्पयन्तीम
पथे पदं त्वां मरुल्ललत्पल्लवपाणिकम्पैः आलीव पश्य प्रतिषेधतीयं कपो
तहुंकारगिरा वनाली १४

तीदेति १३ वृथाप्रस्थाने पदं ददानां त्वामियं वनपंक्तिर्वातान्दोलितपल्लवकरकम्पैः कपोतानां हुंकार
वचसा च सखीव निषेधयतीति पश्य किरेति पाठे करोति विदूषयतीति क्रिया इत्युपयत्नासी किरः कः कपो
तहुंकारस्य किरा १४ वहुधायमेकागतिर्यस्यास्मा वह्वेयैवेकागतिर्यस्याः इति वा ईदृश्या भवत्या का शासवा

रीकथंकारमहंधार्यः अनेनस्मरणसंख्यावयसायौवनेनापिनवशिशुत्वंवाल्यंचापलंनखण्डितम् अथ
काकुः अहोयौवनेमत्तोपिशिशुत्वानपगमादाश्चर्यं कथंकारमिति अन्यथैवंकथमित्यर्थस्सिद्धामयोगा
श्चेदितिगणसूत्र १५ वलवाहनभूतहंसवंशस्यपक्षाणिपत्त्रिणः स्मः साहाय्यकदानाभेषापक्षाणीपतत्रूपाव
यंस्मः इत्यर्थः वंशस्येतिवालकुलानपक्षाणीत्याह अस्मादृशाप्रियवचनस्मात्मतानिस्वर्लोकजनेनत्वइतरैर्दु
र्लभानि मातुर्धीनततकिमर्थमदर्थीक्लिप्यसीतिभावः १६ मदाकिनीस्वर्णपद्मिनीनानालादालम्बरणा

धार्यैः कथंकारमहंभवन्ताविपद्विहारीवहथैकगत्या अहोशिशुत्वंनववाल्ये
नेनस्मरणसंख्यावयसाघनेन १५ सहस्तवपक्षासनपक्षहंसवंशस्यपक्षाणिप
तत्रिणःस्म अस्मादृशांवादृनमाम्नतानिस्वर्लोकलोकेतरदुर्लभानि १६
स्वर्गापगाहेममृणालिनीनांनालामृणालाग्रभुजोभजामः अन्नानुरूपां
तनुरूपऋद्धिंकार्यंनिदानाद्धिगुणानधीते १७

लाग्राणिदंभुंजतेइतिनालामृणालाग्रभुजः नालानालमथास्त्रियामित्यमरकोशेपकः पाठः केचिन्ना
लोनालमथास्त्रियामितिद्वितीयपाठंमन्यमानाः नलसम्बन्धिनोनालावयमितिव्याचक्षते ईदृशावयम
घमानानयोग्यशरीरमौन्नत्यंमन्नाहिमावृमः रूपऋद्धिमितिरूपनिकरइति प्रकृतिभावः कार्यदिकार
णानुरूपान्गुणान्लभन्ते समवायिकारणगुणैः खलुगतागुणाआरभ्यन्ते अस्माकमपिकार्यंशरीरगुण

नै॰च॰
त्रा॰टी॰
पत्र
53

भूतास्त्वणिकोतिः कारणाद्देमसत्पणालगुणोगारश्चेतिभावः तत्रागमेदेहे प्रसोतितिथात्तरिति निषधानामी
स्वदेशोनिषधेषु विदितोवा नैषधः तस्मिन्स्वरूपत्वविदितइत्यणा तत्समवैयिनैषधीयंहंसाङ्कः हंसइति निवा
णोसमस्तुहमन्वत १८ कदाचिद्धलत्पाणोभ्रमणीविलासीलोकेषु भ्रमणकौतुकेसमदन्तनेभ्यास्कन्धल
ज्जोपिस्थोदेह्येभ्यः स्कन्धेस्वविश्रान्तिमदोनेषुश्रान्तेषु तत्रावमदनमयदीघम् तदाप्रभृतिविश्रुमानोविश्रमा
यस्मिन्कर्मणि अविश्रमंयथाभवतितथाविसर्गगच्छतीतिविसर्गः यश्रान्तेजगदटनशीलोस्मीत्यर्थः

यातस्त्रिदशादिहनैषधीयंलीलासरः सेवितमागतेषु हंसेषु हंसेष्वहमेक
एवभ्रमामिभूलोकविलोकनोत्कः १९ वियेः कदाचिद्भ्रमणीविलासश्रा
मान्तेभ्यः समदन्तनेभ्यः स्कन्धस्यविश्रान्तिमदोनदादिश्राम्यामिनाविश्रम
विसर्गणापि १९ बन्धायदिव्येनतिरश्चिकश्चित्पाशादिनासादितपौरुषः स्यात्
न एकं विनामादृशितन्नरस्यस्वभोगभाग्यं पविरलोदयस्य २०

ईदृशोपिनश्रान्तोभवामि १९ दिव्येसादृशितिर्यग्जातौकश्चित्पाशादिनागुरुप्रश्रयेखेवन्धनेबन्धनाया
यिगतशक्तिकोनस्यात् विरलोदयस्यविरलजन्मनोविरलश्रेयसोवानरस्येकंतन्मसदृशस्वभोगभाग्यं
विना पाशादिबन्धनायैनैत्यन्वयः स्वभोगभाग्यमेवबध्नातिनपाशादीत्यर्थः अथचविगतोवेकोयस्या
सौविरः लस्यलकारस्योदयोलाउदयः विरलोदयोयस्यनरस्यनरशब्दस्यरेफस्यस्थानेलकारसन्निवेशा
त्तेनलस्येतिभवति तस्यनलस्यैकंस्वभोगभाग्यंविनेत्यर्थः २० नलस्यस्वभोगभाग्यमेवंजन्तरत्पतत्राह

इष्टेन यज्ञेन इष्ट्वा नवापीकूपनखननादिना वशपादेवादोहदसेकशक्तिर्विकासरणशके विकासरण
शक्तेर्हेतोः अथ दोहदम् इच्छाकालेप्यमरः भूलोकेपि नरस्य स्वर्भोगं सृजन्ति तथेष्टेनाभिलषितेन
पूर्तेन खननेन वशपा अर्थीनाहृताः दोहदसेकशक्तेर्गर्भीयानोषधि निर्दोषसामर्थ्यादकालेभवं कोर
कंप्रकटयन्ति अत्रापि नरस्येति स्मिसूम् पुष्पं कृतिपापात्तथा वाप्यादवनायतनानि च अन्नप्रदानमारो
मः पूर्तमित्यभिधीयते अग्निहोत्रं जपस्तपस्तं वेदानेपरिपालनम् आतिथ्यं वैश्वदेवं च इष्टमित्यभिधीयते २१

इष्टेन पूर्तेन नलस्य वाच्याः स्वर्भोगमत्रापि सृजन्त्यमर्त्याः महीरुहा दोह
दसेकशक्तेराकालिकं कोरकमुद्गिरन्ति २१ स्ववर्णशैलादवतीर्य भू
लोकस्ववाहिनीवारिकणावकीर्णाः तेवीजयामः स्मरकेलिकाले पदेन नृप
वामरवहंसपंक्तेः २२ क्रियेत चेत्साधुविभक्तिचिन्ता व्यक्तिस्तदा सा प्रथमाभि
धेया या स्वौजसं साधयितुं विलासैस्तावन्नमानामपदं बहु स्यात् २३

पीताम्बरे गोवागात्स्वर्गादू विन्दुकावर्षिते स्थामैवं वहंसखं साहृश्यं येस्तेः अमेवे देवैर्वहंसखं प्रीतिर्यद्रुते विनिवे
हृशेः पदेस्तेन नलस्य रतक्रीडासमये वीजयामः अमरवहंसपंक्तेः तिव्याख्याने वीजयामश्चेति च शाहंसस्तवन्तः
देवा अपि स्वर्भोगं सृजन्ति वयमपि वीजयामः इति पूर्वश्लोकेन सम्बन्धः इति समर्थयति अयं जाती नापारावता
दीनामिवंहंसानामपि स्मृतियानेत्युक्तमेव २२ साधूनां सज्जनानां विभक्तिर्विभजनं तत्र चिन्ता क्रियते नैवं तदा
मानलव्यक्तिः पूर्वमभिधेया कथनीया या स्वौजसं निजतेजसां विलासैर्व्यापारैर्वहूनामपदं तमनेनामः सन

नै॰ष॰
३॰टी॰
५४
54

विद्यन्ते येषां ते अनामः शाश्वत्केषां स्थानं साधयितुं तावत्स्वकालेन शक्यः स्यात् यावत्तावत्स्वसाका
लेवर्धमानेवयारतः अथवसाधुआनुपूर्व्येण विभक्तीनां प्रथमादीनां चिन्ता क्रियेत चेत् तदा साध्य
क्रियज्यते प्रातिपदिकार्थनीयेति व्यक्तिविभक्तिः प्रथमेत्याभिधेया याम्यौजस्मात्स्वौजसाम् इति
प्रत्ययानां विलासैः प्रक्रियाव्यापारैर्वक्तुं नाम प्रातिपदिकपदं स्वमिदं तत्तया पदत्वेन प्रसादयितुं नि
ष्पादयितुं तावन्तं मासादिति विधानैः यासौजस्मामिति पाठे आसस्मत्स्वसौजसामिति तल्लपस्तेषु ऊः सि
औजसम् इति द्वितीयोर्थः एतत्कलापकानुसारेण २३ सयज्वात्तुविधि नेष्टवान् स्वनिजो क्तानिष स

राजा सयज्वा विबुधव्रजत्रातकनाथ राज्यं परमेयवराज्यम् भुंक्ते श्रितश्रोत्रि
यमान्यकृतश्रीः सर्वतर्हाशेषमशेषमेतम् २४ दारिद्र्यदारिद्विदिताघवर्ध
मोघमेयव्रतमर्थिसार्थे सन्तर्षमिष्टानितमिष्टदेवनाथान्विकेनामन
लोकनाथम् २५

राजा अर्थवयज्ञे आज्यसामेनवे अधनि मार्गीयद्राज्यं तत्सामेनचसर्वजनोपभोग्यत्वात्
तपमेयवेति पाठे तत्साहश्येन वेत्स्वत्वेन राज्यं विबुधव्रजत्रातकनादेवसमूहाय विदत्समूहायचदयेक्रा
नादेयेत्राचेति त्राप्रत्ययः श्रितश्रोत्रियेन्यो देयो कमाश्रीर्येन स श्रितश्रोत्रियमान्यकृतश्रीः देयेत्राचेत्यत्रच
कारान्सातिप्रत्ययः सोकनिर्देशापेक्षया सर्वमाज्यशेषम् यज्ञहुतेभुक्ते अन्ये राज्यमशेषमस्तेभुक्ते
अहो यत्सर्वं भुज्यते तदशेषम् यत्परमात्मक्षेपमिति लोकप्रसिद्धि अत्रविपरीतामित्याश्चर्यं राज्यं विबु
धव्रजत्रातकनेति श्रितश्रोत्रियमान्यकृतश्रीरित नयोः पानकृतपविद्यारे प्रयतनीयम् २६ दारिद्र्ययारयन्ती

तिदारिद्र्यदारीणि इत्यसमस्तहृद्वर्षाणीति। कृत्वा याचकहृदे भवन्त्यमेव त्वं तथा सत्ते भूलोकनाथमि
च्छायागेः सन्तोषितादेवाय न तं सन्तुष्टेन लोके याचकजनानामिष्टान्यभिमतानि नुयाचन्ते अपि तु स
र्वेऽपि यजेक्कमनत्ययः इष्टशब्दः अथ च दारिद्र्यतीणकजलप्रवाहवर्षैः कृत्वा वर्षाभावे सस्यादिक्षयाद्दि
भवतीति अर्थिसार्थ अमोघमेव त्वमिष्टा अभिलषितादेवाय सत्ते लोकनाथमिन्द्रमिह सन्तुष्टे सति
केवाशिष्मिनाशियादन्ते इत्यर्थान्तरध्वनिः इन्द्रेण शक्रेणायनेजलस्य यते २५ अस्मत्किल अस्मदिति पंचा
मीवक्त्रवचनम् अस्मत्सकाशान्नलस्यानुपमाभोकान्तिविवेकगुणोऽन्ते कृत्वारम्भात त्वं नलेगुरुत्वमा

अस्मत्किल श्रोत्रसुधां विधाय रम्भा चिरं भामनुलां नलस्य तत्रानुरक्ता तम
नाप्य भेजे तन्नामगन्धान्नलकूवरं सा २६ स्वर्लोकमस्माभिरितः प्रयाते के
लेषु तज्ज्ञानगुणान्निपीय हाहेति गायन्यदशोचि तेन नाम्नैव हाहा हरि

नीतेन नलमहत्त्वागतस्य नल गायनोऽभूत् २७ सा नाम्ना लेशान्नेलेत्यत्र रहस्यमस्त्यन्यान्मारम्भान
लकूवरं कुबेरतनयं प्राप किलेत्यस्मै नाम्नाम् लेशोऽपि गन्धः सम्बन्धेगुरु संकटयोन्तयोरितिमरः ग
न्धो गन्धक आमोदे गर्वे लेशोऽमदनयोरिति विश्वः २६ केलेषु क्रीडासु हृतस्य नलस्य वृत्तिगुणानां श्रवणा
तो भूलोकात्स्वर्गलोकं स्वर्गं प्रयातेऽस्माभि पीहाहेति यदशोचि गायन्निव गायनो हाहेति स्माभियेनो
शोचि शोचितं इत्यर्थः तेनैवाभिधानेन तेनैव हेतुना वा हाहेति गायनो हाहाऽभूत् हाहा इति प्रसिद्धो गा
न इत्यर्थः यद्वक्त्रम् हाहाहूहूश्चैव माधागन्धर्वो इति तद्गुणाः शचीगोपीसरस्वतीलक्ष्मीरम्भाका

नै॰ च॰
चं॰ टी॰
५५
55

एतावन्तीमाद्दश्लोकचतुष्टयेन स्मरागमित्यादि तावत्सहितः शक्रस्तस्य नलस्यौदार्यं स्मरव्यवत्रा नमासा
सहितनेत्रमालः सल्लन्नमयेपवशशपावावंवाममुवदन्ते पुलकं भावयनीनाद्रादीत् शशपाःनला
विषयेस्मरागावरसमाहिकभावावेणाचाइतिकंचित् अद्भुतौदार्यश्रवणारसावेशाद्रोमांचोदयलक्षणे
नेशक्रस्य स्मरागावरसशंकास्यादिति तदर्शननाशाम्यते इतिवर्यंमस्मः अत्रोचितःपवासहृदये शीघ्रः
गौदार्यवर्णनेस्मरागारभावोदयकथनमित्यपि विन्नाम २८ ईस्थरे शिवबलाश्चेता हरनोनलगुणोत्तो स्मरावे

स्मराजसरालसद्दावभावेद्दृमुख्यन्नकृल्लोमपुलोमजायाः पुरापिनत्वा
लोकतलौकिपालः प्रमोदवाष्पाहतनेत्रमालः २८ सापीस्थरेस्मारितं
तद्गुणौघान्यसग्रावनेह्वनेवशाम्भुः अभूदपांगुलिकद्वकणीकदा
नकण्डूयनकैतवेन २९

निस्मृति अर्धशम्भोरर्धशाम्भः अर्धंनपुंसकमितिसमासः पुंस्युवोवंसमेशाकेश्यमदः प्रसिद्धास्थापार्वी
त्यपिकण्डूयनव्याजेनांगुल्यापिहितकर्णीकदानाभूत् अपितुसर्वदैव स्मृता श्रुतोऽवित्यास्मनीलमि
त्युभयमपिसम्पादनीयम् २९ यमिकरयोनर्थलगमामस्कोभवत्विधानामौनस्यव्याजेनवाणीवाचेनिद
हैनियमयति नवक्तीमर्थीःतवितमेतदस्यमौनम् युतःमेवंधास्तस्यनलस्यकादृमालिंगस्थितोवाणी
तथारसस्यस्मरागादेस्त्रमांवक्तोभेपलतागुरुक्तेनवद यनोवदजडः तद्धिसर्वदावदाप्ययुननिद्धा
विविधयमनिभरोवेयाद्यमन्यथावावाचेवक्तमीहेनयाविधानापनादृशीवाचंवक्तुमजानानोमौनी

व्याजेनेनियमयतित्यर्थः अथचविधानायमिकारणोर्थ्लग्नमौनकृश्मनावाचंयमीनयानियमयतिय
मप्रवणोहिपत्नीतथानियमयति यथापरपुरुषेषुनाभिलाषंकुर्यात् तथाविधानापीत्यर्थः परंतवेद
जडः सनलस्यकरणेमालिम्बरसस्यरतिरसस्यान्तर्भावक्रान्तदिलचरितानांतावणानवेद तद्धिवेदजडोचत
रखेताः स्त्रीचरितेषुविदग्धोभवति रससेनिसरणागुणेत्यादिनाषष्ठीसमासनिषेधसामर्थ्यात्कर्मणिषष्ठी
पदेनात्कनीयापिभवति अत्रश्लेषणाभावन्यानलान्नुरागोवर्णितेतनस्मात्तादितिनानौचित्यदोषः ३० पति

श्रियालब्धालिंगनभूतभूतावनत्नतिः कापिपतिः प्रजायाः समस्तभूतात्म
तयानभूतेन नमस्ततेशीशीकलुषात्मनापि ३१ यिंकंविधेः पारिणामजातल
ज्ञेनिमानियः पर्वणिपूर्णिमेन्दुः मन्येसविज्ञः स्मरतनकाश्वश्रीः कृता
धर्मोत्सकुक्षवनराभिरामम् ३२

ब्रह्मयालब्धानलालिंगनजाताप्रनतत्नतिः कापिनजाता तत्रहेतुः तस्यालब्धाः भर्तुर्विष्णोः सर्वभूता
त्मरूपतयातत्पवताभूतत् अतस्तयानिमित्तपापलेशेनाभावि तलेपिस्वयंवर्तमानत्वात् तस्यापि विष्णुः
स्वरूपतादित्यर्थः ३१ बलणास्तमजातलज्ञनिर्मोतियः पर्वणिपूर्णिमेन्दुम् मन्येसविज्ञः स्मरतनत्ना
स्वश्रीः जैककवैषिक यः कदः पर्वणिपौर्णमास्यांपूर्णिमेन्दुः सृजति तत्समुखेसनीतिशेषः अथवा
सकलाकत्वेयाविज्ञतइतिमन्ये यः स्मरतनत्समुखेकान्तिः कृत्वेकापांतमिन्दुरूपशरासि ...तजास
तत्कृत्यगे ३२

नै॰च॰
३॰टी॰
५६
56

नोऽस्माकं मुखोऽप्येनं त्सपवजैत्रम् नलस्य मुखं श्रुत्वा लज्जाविधुरश्चन्द्रः कदाचित्सूर्ये निलीयते मावस्या-
याम् कदाचित्समुद्रे हृदयेऽस्मिन्पृथकदाचिदाकाशे भ्रमतो मेघस्य गर्भे द्योदिवाहे स्त्रियामत्रम् अत्रे मेघावा
विवाहे इत्यमरः ॥२३॥ दैत्यादि निःस्वः स्वधुजस्य गरुडस्य सेवकवर्गात्तु स्मात्कमलातिशायि नलमुखस्या-
नायस्य ज्ञाप्य संज्ञायाम् आदिश्यते यानलमुखं वस्तुता मुकुलीभवन्नाभिकमलेन पीनाक्षि श्रीणां दन्तद्विता-
द्वलक्ष्याः सकाशाद्वेतोर्वा विलज्जे लज्जावद्वितं भवति तथा लक्ष्मीविषये क्रीडति नलमुखं वस्तु निश्रवा-

निलीयते ह्रीविधुरः स्वजैत्रं श्रुत्वा विधुस्तस्य मुखं मुखान्नः सूर्ये समुद्रस्य क-
दापि पूर्वे कदाचिदभ्रभ्रमदभ्रगर्भे ॥२३॥ संज्ञाप्यनः स्वधुजभूत्सवर्गा दैत्यारि-
रेरपञ्चनलास्यनुन्नं न तस्तु च नाभिसरोजपीनाद्वातोर्विलज्जे रमनेरमाया
लेखाभिरास्यं गणनादिवास्य द्वात्रिंशता दन्तमयीभिरन्तः वत्तदशाष्टादश-
चात्र विद्याह्वयापि मन्त्रोऽनिशमास्यसेवया ॥२४॥

णानाभिपद्मस्य संकोचाद्वलक्ष्मीनारायणस्य वनस्य दर्शनात अद्भुमतिक्रान्तमत्पद्मम् अथमे-
वमुकुलीकरणोद्धेतुः स्तवः स्तोत्रं नुतिः स्तुतिः सौचुत्रिंशश्च द्वात्रिंशत् अष्टनसंख्यायामवद्भ्रीहि-
शीत्योर्नित्यात्वम् द्वात्रिंशता द्वात्रिंशत्संख्याकाभिः विंशत्याद्याः सदैकत्वे इति नियमेनैकवचनम् दश-
नरूपाभिर्लेखाभिः कृत्वा ब्रह्मस्यानलस्यानतरास्ये मुखं मन्यवत्तद्दशाष्टादशचविद्याह्वयापिमन्त्री-

तिगणनादिवगणनेकवेवशाशांस कर्मणिल्लुटलोपेपंचमीवक्तव्या तपानविषयंकिंचिदनुपातो
क्रियंतथा अपोद्तिनकियंचेतितृथापादानमुच्यते ग्राम[illegible]यातिचेनोसोमयाद्दियातनेनताडिन कृतो
भवान्कमेणेषामुदाहरणायोजनाः श्रियोनेवंदस्यनिर्वीद्यनसमस्मरातस्यनलस्यश्रियोशोभा समया
दोदट्ठाकामशक्रावपिनःस्मरामः वासेनसम्पल्लमयोश्चतस्मिन्नुद्धोनदभ्रःखल्लुशेषवुद्धो नासि
नलेदंमयोर्भूमिमहिस्त्रःतयोःसम्पक्किम्यत्याशेषवुद्धोफणीइजिनोवुद्धोनदभ्रोमनसापिनस

श्रियोनेवेनुस्यानिर्वीद्यतमपमस्मरामनैद्दावपिनमस्मरामः वासेनसम्पल्ल
मयोश्चतस्मिन्नुद्धोनदभ्रःखल्लुशेषवुद्धो ३६ विनापनद्येविनतातनन्देजा
ममोभगोरीदालणालद्लणायैः मनोभिरामोदनाणमभमाणेव्रनतिजितादि
कालमातदैषु ३७ सयाममूभमीषुभवत्तरीणामभैनदीमातृकतागनास्त्र
तद्दाणयावापवनाशनानाराजव्रजीयैरतभिःसुभिदलम् ३८

रामः। क्षितितांतोः त्तमाघुक्केदमः शक्केक्तितेविषु ३६ यतोविनागरूडेनेव्रद्दशैवीषुभिर्महन्म
मणोर्मनोभिरामनलस्याञ्चैः कनमादिनलंघिता अपितस्कवीपि ३७ वैरिणांपोणिनैनदीमा
॥७ तृकतावंर्षविनानदीजलेनैवयेषुसस्यानिष्पन्निस्तेदेशानदीमातृकाइत्युच्यंतम् यडुक्तम् दे
३.५१. शोनद्यम्बुद्धसम्नुसम्पन्नवीद्दिपालिनः स्यान्नदीमातृकोदेवमातृकश्चयथाक्रमम् नदी
५.३.

नै॰ष॰
तृ॰टी॰
५७
57

मानायासांतानदीमातृकाइति तासांभावस्तत्तानीप्रामास्वत्रणभूमिषुतस्यनलस्यबाणपरस्परापवा
पवनाशनाः सर्पास्तेषांराजसमूहसम्बन्धिभिः प्राणवायुभिः स्तुभितैर्भितैराणैःसमृद्धिर्भवति ना
स्यबाणाराजसमूहप्राणान्वत्र्यर्थमत्तयन्तीत्यर्थः अत्रषष्ठीविभक्तीत्यादिनाविभक्त्यर्थेसमासः गोष्ठा
द्युनिवहाद्रवजाः ४८ कण्डूरस्यास्तीतिकण्डूलः सिध्मादित्वात्लः तस्यभावंभजतानस्यनलस्यभु
जेनरणेषुयद्यशउत्पादितं तेनैवोर्य्यनस्ययशसः सम्बन्धिदिगापगाली कूलंकषत्वव्यसनेनदिशापवा

यशोयदस्याजनि संयुगेषु कण्डूलभावंभजताभुजेन हेतोर्गुणादेवदि
गापगालीकूलंकषत्वव्यसनेनदीयम् ५० यदित्रिलोकीगणनापरा
स्यात्तस्याःसमाप्तिर्यदिनायुषःस्यात् पारेपरार्धंगणितंयदिस्याद्गणेयनिः
शेषगुणोपिसस्यात् ५१

पगानद्यस्तासांपंक्तेः कूलंकषत्वस्यभावस्तत्तेनैवव्यसनेनहेतोः
कण्डूलभुजस्यगुणादेवयशसः दिक्कूलकण्डूयनगुणःकारणभूतभुजकण्डूयनगुणाद्भवा
नइत्यर्थः कूलंकषइतिसर्वकूलाभ्रकरीषेषुकषइतिखश् ५१ त्रिलोकीसर्वापियदिग
णनायांनानापर्यवतीस्यात् परार्धस्यपारे पारेपरार्धंयदिगणितंसंख्यास्यात् पारेमध्येषष्ठ्यावेतिसमा
सः तदासनलोगणेयागणयितुंशक्यानिःशेषगुणायस्यएतादृशोपिभवेत् गणानीयगणेयाः त
णादेगणनेयः ५१ तिरश्चामपितादीनामनिषिद्धादनयानस्यनलस्यान्नः पूर्वप्रविश्यपरस्पेषुग

तेषु गमनेष्वाधिकं विशेषं परमाणमथा अतिस्वल्पमावलम्बना अन्तःपुरस्त्रियो ध्यापयाम इत्यर्थः ५१
कार्ये कविः कर्मप्रवन्धादिकं नवयनाल्लेकेणाह्नाभिरम्हतयायाया अल्पूनाभिरम्भादिवशीकर
णादम्लकथाभिस्तासामन्तःपुरस्त्रीणामनन्दुहयमाननम्भ्समनुरेमञ्जयामः ५२ तत्रान्तःपुरे अतोपि
तिर्यक्कस्विन्निरस्त्रपत्वेनेनेन ५३ एकामात्रामथमानुरागपवविश्वासनिदेपनस्वादवाणिक्का

एवं वारितह्यासंतयातिरश्चामन्तःपुरेनस्यानिविश्यवान्तः एतेषुरमेष्वाधिकं
विशेषमध्यापयामः परमाणमथ्याः ५१ पीयूषयामनयमाभिरन्तस्ता
सोरसोदन्वतिमज्जयामः रम्भादिसीमापवह्नः कथाभिः काञ्चनका
वेल्लजनाटताभिः ५२ कामिनत्राभिनवः सवाह्या विश्वासुनिदेपव
णोक्तियेवा जिह्मेतियैव कृतापितिर्यक्कस्विन्निरस्त्रपतेनतेन ५३

भिनवाक्रिये कथायास्तुकामरनस्मै मयिनकथ्यतेइत्यर्थः तत्रहेतुः तिर्यक्कस्यादिः कृतोपिन
लज्जते कश्चिदपितिरश्चः सकाशान्नलज्जतेनेनकारणेनेत्यर्थः ५३ ब्रह्मणोवकुमुखेकथनेनम
हालिनस्यायोगश्चात्रस्यप्रवर्णनमृणीकर्णोदितयावान्नाहदियोगाडुपायेनतिरुणाभि सासत्या
पिवान्नान्यतैनेनिकिमुतासती नाशाद्यःमतिषेधे यद्वा प्रसन्त्यपिवान्ताः प्रशस्तापि हासेनमिथ्या

दिनाप्यवश्यं नैति किमुतामसतीत्यर्थः अन्येन कथितं केवलं हृदये वधारयामि नान्यं श्रावयामीति भावः।
अथ चाहं अनल्पबुद्धीभ्यः कृतयोगशास्त्रयोगैः समाधिना या विद्यास विद्यमानामपि हृदयेधारयामि
सान्वेनेति नामन्वानवैमीत्यर्थः अथ च वयोः स्विद्यमुपायान्नीवर्त्म्ये हृदि नियमयामि सा सत्यपि श्रुवाल्प
पन्नामदनानवावान्भस्त्वानिर्दिवैनेति सत्येव भवतीत्यर्थः वार्त्ता हृनैजनश्रुतौ वा मे फल्गुरा।
नारोगच त्रिष्टुप्छन्दसा नाम्न्ते सत्यसायो विद्यमानेन शास्त्रं तत्र हि नैव सत् ५४ नवाप्राप्यं संभोगेन।

वार्त्तापि नासत्यपि सान्वमेति योगादवश्ये हृदि योनि नित्ये विरिञ्चनानान
ननादधौतसमाधिशास्त्रश्रुतिपूर्णकर्णः ५४ नलाश्रयेण त्रिदिवो
पभोगं तवानवाप्यं लभतेवतान्या कुम्भहस्ती वैडूर्यपरिग्रहेण जेतान्विता त्र
वैडूर्यमसमञ्जिताः ५५ तत्रैष यानज्वलनयाडवापि शामि नवया समङ्कता
वा हि जन्म रसालवन्यामधुपानविद्धसौभाग्यमभाग्यसत्येव ५६

लाश्रयेणानवाप्यं लभते प्राप्स्यति वर्तखेदे वर्तमानसामीप्ये वर्तमानवद्वा प्राप्नोतीति वावकुम्भस्तलभनात
पाद्मिन्याडूहूतिंभैस्त्वा त्वमवामि उपरिग्रहेणाकुम्भदिनीव ५५ तत्तो हेतोरस्माद्दीरित भ्रियवचन
जातं मया त्वं नया नलेनापरिणीतनयाड्सं प्राप्यं कि मिव अथाभवसन्नयासहकारवल्लाभ्रमरसन्धा।
हे सौभाग्यमिव ५६ अथवा न स्यान्नलस्यैव हृत्सा किं तु यास्यासि ते नैव किं तु परिणीतनयामि किं न

निपाद्देनयाम्यसि किम् अपितयास्यस्येवेत्यर्थः केनवात्रलक्षणोमनः प्रविश्यदृष्टम् तावत्स्य
ममजानतपाणिग्रायामि त्रूपस्यास्यो भाग्यस्यत्रूपस्यभावस्यच योग्यमतिश्रयस्तत्राश्रयस्यासि यनोन
लक्षम्बन्ध्य योग्यपात्रेनतनयबत्रस्यदृष्टेस्यास्यसीत्यर्थः अलक्षणोपिमनः सामान्यतोवद्रम्पेन इत्याह्व
इवजन्याद्दृरांगीरिजयाहृद्वरिलक्ष्म्यायोजयतोविधेयोविपि परस्परंयोग्ययोः सम्बन्धायस्वारसिकः
स्वाभाविकः प्रयासः प्रतीतः प्रख्यातः विधिरपिद्दृरसीनयोग्यसम्बन्धायप्रयतमानोदृष्टः अ

त्वमेववायाम्यसि किं नु दृष्टे विधेः केन मनः प्रविश्य अजानतपाणिगृह
णासिनाबत्रूपस्वत्रूपातिशयास्पयस्य ८१ निशाशशाङ्कं शिवयागिरीशं
श्रियाहरिंयोजयतः प्रतीतः विधेरपिस्वारसिकः प्रयासः परस्परंयोग्यसमा
गमाय ८८ वेलातिगस्त्रैणगुणाब्धिवेलास्नयोग्ययोग्यासिनलेनवेण स
त्वप्रभूतेदमगुणेनमल्लीमालानलद्वीपशाककेशेन ८९

तोनलस्पतनवचसम्बन्धं कुर्यादित्यर्थः ८८ वेलामतिक्रान्तानीतिवेलातिगो मर्यादत्रत्यर्थः स्त्रीणाम
मीस्त्रैणागुणास्त्रैणगुणास्त्रेषुस्मात्यान मनोभवनादितिनात्र तेषामब्धिस्तत्स्यवेलाः प्रवाद्दृष्टा ईदृशीत्वेन
लाद्दनेनसम्बन्धयोग्यानामितस्थाहिकेमलामल्लीमालास्पतकर्कशेनकुशगुणेनकुशास्त्रयानस
त्वप्रभूते नग्रथ्यते दृभीग्रन्थे अब्ध्यम्बुविकृतौवेलाकालमर्यादयोरपि सेतोचवर्णोवेलान
दीवाद्दकयोश्चयेइत्यमरः ८९

नै॰ च॰
१॰ टी॰
५९
49

युग्यं वहतीत्युग्यः तद्वहतीति रथयुग्यमश्वं संगामितिय यत् नलस्य बाणेनोयाने रथे युग्यपादेन नलस्य योग्यो
ग्यो तीत्वा हर्षं विधिमपृच्छमेव अस्य बलस्य रथस्य वावक्रचक्रे चक्रसमूहे संक्रीडति शङ्कायमा
नेसति मया तन्नाम वर्णोऽत्र वक्रीपीता अभवन् तस्मिन्कथयति सतीत्युक्तात्स्त्विहम् संक्रीडतीति
समोक्रुज्जनेश्वति वक्रत्वमिति पशुदासान्तरस्मि पदितोऽक्रस्य चक्रिवक्रेश्वति केचित् तद्धा नस
म्यगा कीर्तनमित्यर्थः ५७ अथवा नि शुणान्तकनयाकी मामनी नवयसो विधेन नलादन्येन परस्या तो विधि।

विधिं वधूसृष्टिमपृच्छमेव तद्यानयुग्यो नलकेलियोग्यः त्वन्नामवर्णा इ
व कर्णपीता मयास्य संक्रीडति चक्रचक्रे ५७ अन्येन पत्या त्वयि योजितायां
विज्ञत्वकीर्त्तेर्गतजन्मनो वा जनापवादार्णवमुत्तरीतुं विधा विधातुः
कतमा तरीः स्यात् ५८ आस्तां तदप्रस्तुतचिन्तयालं मयासि तन्वि श्रमितातिवेलम्
सोऽहं तदागः परिमार्ष्टुकामस्तदीप्सितं किं विदधेऽभिधेहि ५९

योजितायां सत्यां जनकृतनिर्दोषसमुद्रे लंघितुं कतमा विधा प्रकारो विधातुर्व्यापारो वा तरीर्नौका
स्यात् न कापीत्यर्थः अयुक्तकारी विधिरिति निन्दा तरति प्लवते अनेनेति तरीः तरन्त्यनयेति वा आ
विन्दुमस्तु तन्वि तिरं विधानो ऽलवणोऽस्ति विदितमवः तरीश्च ५८ तन्नलवर्णनमास्ताम् अप्रस्तुत
विचारणयालम् भो तन्वि मया पर्यवबहु सम्भ्रम वार्त्ता वेदितासि अतिवेलम् शान्त्यर्थमिति मा त्वं ज्ञा।

द्धतिर्भरम् अतिक्रान्तावेलायस्मिन्कर्मणाणितिवा सोऽहंतमपराधंपरिमार्ष्टुंकामस्त्ववत्वांकिंकरो
मीतिकथय ५२ सहसस्मास्माभिर्मयाहृदयंमाधायेवभुक्त्वाउह्वाविकुः सन्निवृत्तमन्तस्तीमासीनं बापरि
भोगमश्नतिपरस्मैपदम् गभीरेगाधेद्रदेहृदये चावगाढप्रविष्टज्ञानाभिप्रायेचसतःकार्यप्रसंगंविधय
मवतरणंचहितंयस्मात्कथयन्ति ५२ भुवनतिरस्कृतेन्दुः मामेमी ईषल्लितंगेवतिरश्चीनम् विभाषा

इतीरयित्वाविरराममुग्रीमराजपुत्रीहृदयंधुमुन्वः हृदेगभीरेहृदिचावगाढे
शंसन्तिकार्यावतरंहिसन्तः ५३ किंचित्तिरश्चीनविलोलमौलिर्विचिन्त्य
वाचंमनसामुहूर्तम् पतत्रिणातंपृथिवीन्दुपुत्रीजगादवक्त्रेणातिरस्कृतेन्दु
५४ धिक्चापलेवत्सिमवत्सलत्वंयत्प्रेरणाद्वतरलीभवन्त्या समीरसंचादिव
नीरभरणामयानतरयत्यमुपद्रुतोसि ५५

श्वद्विक्तिया मितिवेग्रत्ययः विलोलोमौलिर्यस्याईदृशीसतीमनसामुहूर्तंविचिन्त्यपत्तिणंवा
चमवोचत ५४ वत्सस्यभावोवत्सिमावालत्वं तत्रवत्सलत्वंवत्सोस्यास्तीतिवत्सलः वत्सासान्तोनि
त्यवलितोलप्रत्ययः तस्यभावस्तत्वंस्नेहवत्वं चापलेचपलस्यभावश्चापलेतस्मिन्धिक्स्तावात्स
ल्येवत्सलत्वेधिक् यस्मात्सिमवत्सलत्वस्यप्रेरणात्तरलीभवन्त्यामयाउद्यस्पृवदासीनस्त्वमुपद्रुतो
सि व्याकुलीकृतोसि वायुसम्पर्काच्चचलीभवेत्जललहर्यानटस्यमतीवस्योयथोपद्रूयतेनतथेत्य
र्थः ५५

नै॰प॰
रं॰टी॰
६१
60

नमतिस्वच्छतया निर्दोषतया दर्शतां प्रयामि स यादर्शः सतां साधूनां दर्शनीयः खलु सापराधो।
मोऽप्य स्वच्छवेति पूजयति च तव आत्मनीदं मदीय मागाः प्रतिबिम्बितम् निदर्शने हि निष्ठा यस्मादादर्शे
प्रतिबिम्बिता भवति अथ च अतिनिर्मलतया दर्पणत्वं प्रयामि खलु दर्पणाः सतां विद्यमानानां दर्शनी
य इति दर्पणत्वे हेतुः देवं तव मध्यान्ह सापराधामा प्रस्वच्छवेत्यपि क्व वेति तव मध्ये इदं मागः प्रतिबिम्बि
तम् यस्माद्दर्पणे मुखादि प्रतिबिम्बति तथा मदीयापराधस्त्वयि प्रतिबिम्बितः न येव पूर्वे च यड केना
गाः परिमार्ष्टुकाम इति नेन तमादर्शतां प्रयामीत्यर्थः यद्वा आदर्शतां प्रयामि किं भूतो दर्शनीयोऽव

आदर्शतां स्वच्छतया प्रयामि सतां सतावन खलु दर्शनीयः आगाः प्रस्वच्छवेति मा
गमेमा यस्मात्मनीदं प्रतिबिम्बितं ते ५६ मतार्यमप्यावर्तितक्रमायामवात्मम
तामपात्मसौम्यतावत् दूसोऽपि देवा शतयामि वद्धः श्रीवत्सलक्ष्मेव हि मत्स्यमत्
ति ५७ मत्वीतिमादिन्स्यसिकां तदीत्या मुदेमद दर्णारापियातिशोनाम् निजा
स्तेलौचनमेचनाद्याप्यथकिमिदः स्वजतिमजानाम् ५८

स्यः सतां साधूनाम् ५६ क्रमार्यावालायामप्रक्रमप्यावर्तितावद्धाः मायोनवान्तामात्मसद्दनाम् दूरे
सोऽपि त्वं देवां शतयावत्सोऽसि मीन रूपधारी श्रीविष्णुरिव ५७ तां कां मत्वीति क्रान्तेमिच्छामि याप्रतमनेत्र
यात्स्वदर्शनमन्तोषमप्यतिक्रामत् चन्द्रानिजास्तेनेत्रे सेचनादन्यदपि किं किंकरोतिन किंचित् ५८
मनोयेमनोरथैकदापि दीपिनाङ्क्षति समनोरथः काष्ठमागंकथयात्मनोरथोऽस्दयवर्तिनाम।

नसाधुनः तेनमुक्तस्येकाल्पयथमागच्छति मनोरथास्तुमनसानमुक्तस्तत्कथंकाल्पपथंगन्तुंशक्नो
ति यथारथः श्वभ्रपतितः स्याद्वाहूर्ध्वमारोढुंनशक्नोति तथेतिभावः स्वकीयंमनोरथंवाचाकथंकथय
सितिभावः कथंचित्काल्पपथमेतु तथापिनैविलम्बितस्तमशक्यमित्याह कान्तामिति बालाकान्तामहि
जराजस्यचन्द्रस्यपाणिग्रहणाभिलाषमलज्जासतीकथयेत् दुष्प्रापवस्तुप्रार्थनाद्विलानामज्ञानां
वाशोभते नैवोढ्नामितिभावः अथचबालाकानाममीद्विजपतिन् राजपाणिग्रहेभिलाषमलज्जाम

मनस्तु यन्नोन्नतिजालयानं मनोरथः काल्पपथः कथं सः । कान्तामबालाद्विजरा
जपाणिग्रहाभिलाषं कथयेदलज्जाः ॥५१॥ वाचं तदीयां परिपीय मृद्वीं मृद्वी
कया तुल्यरसां स हंसः । तताज तोषं परपुष्टघुष्टे घृणां च वेणावणि तेनवितेन मे
दामेदानवमुद्दघुक्तान सोमसमाकेवितवाविदंसः नक्षेमिती किंचनमेशया
लगिरामुखाम्भोजमयपुयोज ॥६॥

तीकथयेत् ॥५१॥ मृद्वीकाद्राक्षा तया तुल्यरसां मृद्वीं तदीयां वाचं ऋत्वा स हंसः परपुष्टघुष्टे कोका
किलशब्देनोषंत्यजतिस्म वेणोःशब्देच घृणां जुगुप्सां करोतिस्म लज्जयालानदविताम्येयथा भवतितथो
क्तानसौभैमासमापितवचनायांसत्यमयंदंसस्तद्वने किंचित्स्यादितोमुखाम्भोजवाचायोजितो
वाच ॥ वाचेत्यर्थः ॥६॥ इत्युक्त्वा वैदर्भीमाकलयित्वामिक्षुवेतीर्थमनेनक्रमेणायमर्थमादरेणप्रत्याय
दक्षिणानिवापद अकस्माद्विशङ्केत्यर्थः तमर्थंकर्णाभ्यांश्रोतुमपि किंनार्यिदारीभवामि प्रार्त्तिमो

नै·ष·
सु·टी·
६१
61

वर्णाः सृष्टोऽविवस्वान्तरमिव अनन्तमोऽन्तमवः अनन्तश्चेतिवक्तव्यमितिडिमव अर्थेतिवर्त्तमानस्वामीणे
वर्त्तमानवर्त्तेऽप्रुतेलट् ६१ योऽर्थोमनोमार्गोपिविदितोनेसोऽर्थोभवन्त्ययदेतावन्मात्रगम्भीरतया किंचा
र्थ्याख्याते प्रयोजनत्वेनेकथ्यते वडक्रियतेइत्यर्थः अर्थवेदस्यात्मामार्थावक्तव्यः यत्रब्रह्मणोवेत
सोपिकिलान्यकारः यतोवाचोनिवर्त्तन्ते अप्राप्यमनसासहेतिश्रुतेः तदपिब्रह्मनिरलसे आप्यभ
वति किमुवक्तव्यमनसोगोचरः प्राप्येननवेति ६२ इप्राप्याणिमाचनदेस्थर्यचनस्याविवर्ते परि
णामोविवर्त्तस्तद्रूपे मयोयस्याः सानस्याः सम्बुद्धिः भोअनिहत्त्वमथेइत्यर्थः लोकेशस्वकला
कवेणवाक्केवविवुविधातेयमिर्थमात्मादरिणातमर्थे यातेऽस्तिमपामपि
नाथिकवेवर्णाश्रुतेवर्णाइवात्मिमःकिं ६२ अर्थोऽप्यतेला किंमियदवत्यावि
नैकपद्यामपिविघतेयः यत्रान्यकारःकिलवेतमोपिजिलतवेब्रह्मलनद्याप
वाप्यम् ६२ इशाणिमेस्थयेविवर्त्तमथेलोकेशलोकेशयलोकमथे नित्ये
वमथ्येवमस्पष्टानाभिज्ञनमज्ञतोपज्ञममाज्ञमज्ञम ६४ णोयेलोकेशाया लोकेश
येनइति लोकेशायाः शयवासवासिष्टकालादितिसप्तम्याअलुक् तेवत्तेलोकाश्चतेषामथ्येब्रह्मला
लोकनिवासिजनमथ्येइत्यर्थः अज्ञतिर्येवमपिमामीदृशमंचजानीहि कीदृशमस्पष्टाअसत्यंतोभि
जानातीतिमस्पष्टानभिज्ञईदृशीरसंख्याजिह्वायस्यासोमस्पष्टानभिज्ञाईदृशीरसज्ञाजिह्वायस्यासोमस्प
ष्टानभिज्ञादसज्ञनोपिज्ञासममाज्ञाकीर्तिर्यस्यतम् अयंसत्यभाषीत्यादिकीर्त्तिमन्तमित्यर्थः यद्वामस्

स्तानाभिज्ञानन्तीतिम्लेच्छानभिज्ञाल्लेषांवसंस्वादेजानानीतिम्लेच्छानभिज्ञत्वस्यजनस्तस्यभावस्तत्तामेवो
पत्तायघ्नानेयस्याः सानाहृष्टीसमस्तायस्यतेसन्यभाषिभिः सहसंगतापालत्वकीर्तिमित्यर्थः नपत्तोप
कमेतदीयादिव्यासायामितिनपुंसकत्वम् नपत्तोपक्रमान्तस्य तदादित्वप्रकाशनेकोपत्तकोपक्र
मादिकर्थीशरीरनामकमित्यमरः यद्वा नपत्तायतेस्तुपत्ता साचासौसमस्ताच पुंवत्कर्मधारयेत्या
दिनापुंवद्भावः म्लेच्छानभिज्ञत्वसमस्तनायानपत्तसमस्तायेतिविग्रहः नपत्तानामाद्यस्यादित्यमरः
६४ अस्माकेपुत्रैववर्णनानामसरस्वतीवाक्प्रतिवेशानीनांसन्निहितहंसीनांकृतीनांमध्येस्थितिस्मृतीना

मध्येकृतीनांप्रतिवेशिनीनांसरस्वतीवासवतीपुत्रैनः द्विधैववतामस्खलनी
युमहापथ्यानमन्संगैगुणेनबद्धा ६५ पर्यंकतापन्नसरस्वदेकालकापुरीम ९९
प्याभिलाषिविजिनम् उच्चापिवेदल्लनिनेप्रयातिनदण्यवेदिकवृशलेशयालेः

भोलज्ञयेवेयंवाक्येसंगैगुणेनबद्धाअहानायास्तनमार्गीनचलति मत्तोनवद्धोजनमाहयम् अहापथ्या
अहापथ्यः अलवाहननादर्थीनवेदताह्वासाः सरस्वताः कृतयोः प्रतिवेशिनोभवन्तिनास्मदर्थ
स्राप्रतिपादिकाइति तत्वेसंगैगुणायमपिसदर्थमेवब्रूतेइत्यर्थः यथाह्रीमतीनांप्रतिवेशिनीनांसंगो
पवायानमवलति तथ्येतिधृत्वाते ६५ पर्यंकतांयोगापटवं प्रामः सरमान्तपुझेकोमध्यपस्यालाम
पर्यंकतातिकटवन्तिमेवा इहशीलेकापुरीमप्यभिलाषितवर्षशिविनम् अभिलषतितिवेदित्यर्थः
नदपिवत्तलेकामपिस्वद्दतोस्थितानाजानीहि नपुंसकमनपुंसकेनेत्येकवद्भावोनपुंसकत्वच पुरी

नै॰च॰
३॰टी॰
६२
62

मध्यभिलाषेति द्वितीयाप्यर्थे सम्भावनायां सप्तम्येवा कर्मप्रवचनीयसंज्ञकेनाऽपि शब्देन योऽसौ
यद्वा त्वास्मिन् कुत्रापि चेद्दत्तनिमयासि अन्यत्र दुर्लभेऽपि चेदितदर्थः तदपि वल्लभं कामयिष्यसे वदा
ऽस्थिनो जानीहि यद्वा अभीतिष्ठ्यकादम् पुरीमभिपुरी मुद्दिश्य पलाशिलाषेण शीलमित्य
र्थः अत्राऽभेः कर्मप्रवचनीयत्वात्तद्युक्ते द्वितीया यद्वा गमिगम्यादिषु अभिलाषशब्दः तेन नृपा
मेगमीति वद् द्वितीया ९६ तेन द्रुतेनैव मुक्तामालाभिमीलज्जितासन्नद्धावबभाण ह्रीणेति तदुक्तं विद्ध

इतीरिता पत्त्ररथेन तेन ह्रीणा च हृष्टा च बभाण भैमी चेतो नलं कामयते मदीयं
नान्यत्र कुत्रापि च साभिलाषम् विचिन्त्य बालाजनशीलशैलम् लज्जानदीम
ज्जदनङ्गनागं आचष्ट विस्पष्टमभाषमाणामेनां स चक्राङ्कपतत्त्रशक्रः ९८

त्वत्राह्रीणेत्यनयाश्यामितिनिष्ठानत्वम् मदीयं चेतो नलं नन्दं कामयते अन्यत्र कुत्रापि वस्तुनि
न साभिलाषम्, चेतो नलं कामयते न गच्छति प्रेमवशान्नलमयनीति च नचान्यत्र कुत्रचिद्वस्तु
नि साभिलाषम् ९७ बालाजनस्य शीलमेव शैलोऽभ्युन्नतत्वात् नलज्जानद्यां मज्जननंगगज
वद्दृश्यते यस्मिन् पर्वते द्विनदी पुरस्तिनो मज्जन्ति तथात्रापि नादृशं विचार्य स हंसराजः प्रक
टमभाषमाणां तामुवाच हंसान्तरेषु नगरं स चक्राङ्गमानमीकम्: चक्राकारं मंगो हननादेशा
मिति चक्राङ्गाः ९८ त्वत्पाणिग्रहणस्पृहेति मम मनो नलं कामयते इति ...कवेस्त
व कान्तमवालेत्यादि चेतो नलं कामयते इत्यादि श्लोकद्वयार्थः श्लाकायशोमिषयेच स्वबुद्धि।

नामयानाम्नेषिकिम् नबुद्धं किं अपितबुद्ध एव बद्धं थे एव बद्धं थेप्रतिपादकोवचनसन्दर्भः स्नेषः ६४ स्नोक
द्वयार्थं जानामीतिसन्नम् किंतमस्नेतेनस्नेचलनेनितं कीर्तदृशः स्नोकद्वयार्थानभिज्ञएवभावीभवामि
अजानानएवभविष्यामीत्यर्थः यदास्थितोस्मीत्यर्थः हिरुस्माद्दृनोस्नेचलशीलेवालाहृदयेशरवेक्तनेस्म
रोपिकिंवित्स्वलितमायकोभवेत् हिहंतोदवेणाच्युतिशकाभयेनापरोद्ध्युलव्यप्रच्युतसायकः स्मरो
नद्वेषाणाणाग्रहणोस्मद्दृतिनलेभनः कामयेतममेति अस्नेषावितस्नेवकावेभव
त्याः स्नोकाद्वयार्थः स्मृयियामयाकिम् ६५ तस्नेतमः स्थैर्ययविपर्ययेतमस्नमाद्य
भावास्मितदृत्तएव लूदेपाद्दिवालाहृदि लोलशीलेदयापरोद्धेषुरपिस्मरः स्यात् ७०
मस्नीमद्देदुः खलुनेषयेन्दुः सत्कायनीयः कथमित्थमेव प्रयोजनेनैशयकेमेनी
हरप्रयोजनेनैवसमहितेन ७१ पितामियोगेनयदृच्छयावायुवानमन्येयदिवाह
तोपि तदस्थैमर्थितकातिः प्रतीतिः कीदृमयमानिषयेषस्य ७२
पिमादितिभावः ७० नैषयइन्दुरिवनैषयेन्दुः सार्वभौमः खलुततईदृमदेहस्नेचलेनकाणिगुह्णा
लक्षणप्रयोजनेनमहितेनप्रतिष्ठितेनननैवजनेननैवर्थमेवाविचार्यैवसकथेवोधनीयः यदाद्दथमेवेति
यथावालिशभावयात्वयास्मिहः सन्देहृजनकेरहृतोयितमस्त्याससार्वभौमोनतलोविचक्षणनमयास
नियास्निष्टववनेन्वोधयितकथयामः ७१ पितासदेशेनयदृच्छयावादैववशेनयदिवाणएवानेहा

नै॰प्र॰
टी॰
८३
63

णीये प्रवतमेव पद्यात्तु रेहेतः तत्कृते तर्थिकाश्रिणीमेमीतं सीकुर्वितियावमाने मयिनलस्य कीदृक्यनी
तिविश्वासः स्यात् मयामदर्थं सम्प्रार्थीतेनयाम्पूर्वं गृह्यते तद्भासकथंमां विस्मृतेदित्यर्थः ७२ शंकितेः समा
विनो विकारोन्यथाभावो यत्र तस्मिन्नस्मिन्नलयोजननलक्षणविषये नियातं स्थापितं त्वयापि तौ वाद्धमयिकि
ये अधिकारीकृतो भवामि इतोनलयोजनकार्यादन्यद्यन्याथयसेभोराजिपुत्रितत्सर्वं कृतं ७३ नास्ता
स्याहं समस्य वाचः कर्णप्रविष्टाइवानेगीकारात्कस्पितेन्दशिरमानिरस्य लज्जयावपि शिथिलीकृतात्तुवन्या

नयापि किं शंकितविक्रयेस्मिन्नधिक्रिये वा विषये नियातम् इतः पृथक्याथय
मन्तुयच्चत्कृतं तद्वीपतिपुत्रिसर्वं ७३ प्रवः प्रविष्टाइव नेक्षिवत्ता विधूयवेमत्यपा
तेन मन्मथोऽकंपेक्षियोपिमाधितानुरोधाप्नर्धारित्रीपुरुहूतपुत्री ७४ मदन्यदानं
प्रतिकल्पनायां वेदत्वदीयः दिनावदेवा निशापि सोमेतर कांतशंकामोंका
रमग्रसरस्सकुर्याः ७५

राजपुत्रीपुनरुवी प्रतिकूलनात्कर्णप्रविष्टानभवेतिगिरः अत
एवस्मयः प्रविष्टाइवेत्युक्तम् अन्योपि कश्चित्कर्णप्रविष्टं जलादिकं कम्पितेनमूर्ध्नाविधुनोतित्याविधूयत्यर्थः ७४ मत्कर्तृकं वत्कर्तृकं वान्यस्मै दानं प्रतियाकल्पनाविचार एषनावत्कल्पनानदीयेः दिव
दः सत्यभूत इत्यर्थः अस्यकल्पनावेदस्यरात्रेस्सन्त्वादन्यः कान्त इतिशंकामग्रेसरे प्रणवंकुर्याः प्रणवोपि
वेदानामग्रेसरोभवति रात्रेविन्दुर्यातिविक्रकांतशंकेवमदन्यदानशंकेत्यर्थः ७५

पद्मिनीमनोरागाहतेन रक्तीकृतेन सम्पर्कं भविता यैवयं तावत्कीमम मान्यया गाढग्रहणा शंकितां महीयोत्संतेम
हत्साहसिं तेसाद्दसकर्मोद्दा स्वयंयातिविक्रमे योपद्मिन्या रागाहतेन प्रतिविवादोयथा तु विनतत्याममान्य।
सेयाशंकान्तुक्तेनार्थः सहसावर्तितेइतिसाहसिकः ओजः सहोमहसावर्तितेठक् तस्यभावः कर्मवासाहसि
कम् १६ स्वेनात्मनैवानलेनलम्यतिति किं संश्रयिष्ये किलेतियत् तदेततयासाधुवार्तिकं परंतमुनानल
नविनास्वात्मनिप्रहर्तुंमृषागिरं पार्थकतेस्वेनैवानलमसिनिसंश्रयिष्येनतुत्वान्नृपतेरिति अ सत्यभाषिणीकर्तुं

मनोजितेमानसरागहेतेरतर्कसम्पर्कमतर्कयित्वा मदन्यया गाढग्रहशंकितेयं
महोमहीयस्तवसाहसिक्यं १६ साधुत्वयातर्कितमेतदेवं स्वेनानलेयत्किलसं
श्रयिष्ये विनामुनास्वात्मनितुप्रहर्तुंमृषागिरंत्वांनृपतेर्नकर्तुं १७ मुहिम
लभ्यंपुनर्गाढयस्त्वांमतर्कः सकिंतत्फलवाचिनस्त्वकः अशोकशंकाव्यभिचार
हेतुर्वाणानवेदीयदिमेतकेत १८

मनलेनत्वादन्येसंश्रयिष्ये किलेतिसज्ञावर्थेवार्मीसम्भाव्ययोः
किल १७ यः पुनस्तर्कस्त्वांमयावंचनीयंकथयतिसतर्कस्तत्फलवाविवंचनाफलकथने किंमूकः तयिवा
चितेमम किंफलंस्यात् यथावंचनांकथयति इयमांवंचयतीतिसूचयति सएवतथावंचनायाःफलं
किमितिनकथयति अशोकाशंकायेषांतेशोकाशोकाव्यभिचारहेतुर्वाज्ञानविपर्ययविप्रलिप्साविप्रल
म्भेवंचितमिल्काभ्रमकयोः यस्याःसा अशोकाशंकाव्यभिचारहेतुर्वाप्यदिनवेदाः तर्दिकेवेदाःसन्तुकेवं।

नै॰च॰
त्रृ॰टी॰
६४
64

भवेन्न व्यभिचारदेतन्नाभावादिदानीं प्रामाण्यम् सत्त्वमात्मप्रशंकाशंकाव्यभिचारदेतन्नाभावात्प्रमा
णमेवेत्यर्थः तदीयस्तर्कैः फलाप्रतिपत्तेर्लशैर्थिल्यात्प्रामाण्यम् व्यभिचारदेतन्नाभावात्सुहृदवते वेदत
त्वं प्रमाणमिति भावः ७८ पुनः पितृनियोगेन मादीनामप्यमाह तातः शरीरशेषां मां नलव्यतिरिक्ताय वद
दानः कृशानौ किं न जुहोति नलव्यतिरिक्ताय दानेन मां मारणेनोपदेशपणवेत्यर्थः ईशादिदेवतायै दीयमा
नेदृक्विधिध्यानैर्नोपलिप्यते तथायमपि तातो नलादन्यस्मै प्रयच्छन्नानावेव किं न जुहोति जुहोतु नाम
मतातः स्वतायाः शरीरस्याहं प्रभुर्भवति अथीशार्थे दयेषा कर्मणानि कर्मणि षष्ठी तथापि शरीरेण नलमात्मा

अनैषधायैव जुहोति तातः किं मां कृशानौ न शरीरशेषाम् ईष्टे तनूजन्मतनोः स
नूनं मत्स्वार्थे नाथ्युत्वं नलस्तथापि ७९ तदेकदासीत्वपदादुदग्रे मदीप्सिते साधु
विधित्सतां ते अहेतुनाकिंनलिनीविधत्से स्वथाकरेणापि स्वथाकरेण ८० तदेक
लब्धे हृदि मेऽस्ति लब्धं चिन्तानचिन्तामणिमप्यनर्घ्ये चित्ते ममैकः सकलत्रिलोकी
सारो निधिः पञ्चशरः स एव ८१

तेनिश्चयेन मम प्राणनाथो नल एव तथा स एवं निपात्य मत्प्राणनाथ
स्त्वमेव नलेऽयमर्थः ७९ इतः प्रभृति कार्याय मे दूतस्योत्तरमाह तदासावेकस्मात्तदेकः तस्य दासीत्वेन तस्य
दानत्वेनात्मकाशादथिके महाकृति तवत्तिनैवचिकीर्षितायदर्शने तत्साधुकार्यका तत्साधितमर्थः नलि
नीत्यर्थव्यतिरेकेणान्ताल येनापि वेदश्यणाकिं विधत्सेन कांश्चित् स्वथाकरेणान्येकेवन्त्रपाणिः अन्यत्र योगि
कायवपदेश्वमतिजाणास्थानमेतातिवर्त्तेषु ८० तस्मिन्नेवैकस्मिन्नलीलब्धे लोभवन्मदीयहृदये स्त।

त्वेविंतारत्नमपिश्रामेविंतानास्ति विनेर्थविषयेएकः सकलाकलायुतः समग्रस्यत्रिलोकस्यासारभूतः
सएवनलएवपद्मसुखेः कमलायाः पद्मनिधिप्रसुवेस्पनिधिः महापद्मस्यपद्मस्यशंखोमकरकौ
कच्छपो मुकुंदकुंदनीलाश्चखर्वश्चनिधयोनव ८१ श्रवणमननिदिध्यासनमितित्रिप्रकारेणब्रह्मोपा
सनम् तत्रदर्शयतिसनलःकृतोजनमुखादिदृत्तमोदाहृस्य निरन्तरबुद्धिश्रवादयथाभवतितथ्या
ध्यानस्य प्रथममननस्यनलस्यप्राप्तिप्राप्तिपरिव्यागाभावा तथैवदमलहृदयंशेषश्चास्ते एतद्दितयमवशिष्टेन
दधीनमित्यर्थः एकशेषइतिपाठे तवदमलहृदयमेकशेषस्तिष्ठति एकशेषसमासस्तत्पस्तिष्ठति एक

कृतस्पृहस्यहृतवित्तमोहाद्यातःसुनीवन्धिनवुद्धियावम् समायनत्वामिदत
व्ययोवाहृस्लेनवालेहृदयमवशेषः ८२ संचीयनामाश्रितपालनोत्थमन्यागवि
श्रागानजंचवृणाएम् निवार्यतामार्यहथाविशंकामद्देपिमुद्देयमयेभृशंका ८३

श्वासोशेषस्त्वेकशेषः एकशेषइएतयातिष्ठतीत्यर्थः इयोमेयोएकेनयाकर्मवामित्यर्थः किंविदये
भियदीत्यादिना श्राश्रिताएगीकृतस्य परिपालनजातंमत्यागदानजातंचवृणपसंचीयताम् कृपीकृ
तमुवरीकृतमंगीकृतमाश्रितम् प्रतिज्ञातंच प्रार्थनिष्फलाविकृदशंकात्यज्यताम् मद्देपिमंगलका
र्येपिवृणपश्राप्तिलनणीश्रयसिमामेपिवा अयेदंसत्पशंकेयंमुक्तामोनम् अत्रमोननोचितमित्यर्थः ८२
मोमियविज्ञामियाभिज्ञदयिनवेदिन वाटक्तिकुशालयावाविलेयप्रलम् नविलंगनेयायांवेलपः
विपयेकार्येविविधंवाग्पवामस्पभावंवक्तुंनमर्पिकृतालम् वामोवल्लभनीयोचाधावमोन्मूनकृत्ति

नै॰ ष॰
उ॰ टी॰
६५
65

तो अस्ताघ्रूनवचनानां वेलाविनोदायत्नत्स्माद्दूयते स्थितप्राश्रवस्तस्य भावस्तत्ता उक्त निर्वाहकर्मीत
त्रपदस्तु योगस्तदर्थ्यात्तत्तुल्यमाय शोभार्गान्स्खलितावलं मास्खलीत्यर्थः अलंखल्वोः प्रतिषेध
योगाचाक्ता ८४ भोः स्वप्राणमपि डः खिन्नानांमन्ताघ्राणार्थे प्रयच्छत्सोजीमूतवाहनादिभ्यः सकाशादी
दृशात्तत्प्रस्यवतेत्रयानकाक्रान्तिः मदीयानलत्रयानप्राणान्मम मदिन्मोः अथ च मदीयान्प्राणानेव मत्
मदित्सोः नलाभावेप्राणानिर्यातेति तेकदाकीर्तिर्यातोनाधर्मोयतः कारणाच्छ्रयति कीर्तिरपि प्रश्रयति।

अलं विलंब्य प्रियविघ्नयाचाः कृतापि काम्यं विविधं विधेयं यशः पथादाश्रवता
पदोऽर्थ्यात्तवलस्खलितात्तु वेलाक्लिलेवात ८४ स्वजीवमप्यात्ममुदे ददन्नल
वत्रपाणादृशवस्तुमुहेः मत्तमदीयान्यददत्तनदित्सोर्धर्मः कदाप्त्यातिकीर्तिर्या
तः ८५ दत्वात्मजीवं त्वयि जीवदेऽपि शुद्ध्यामि जीवादिकदेवकेन विधिद्धितस्मा
त्वद्गुणेषु शोधुमशुद्धदारिद्र्यमशुद्धमानाम ८६

धर्मोपि प्रश्रयतीत्यर्थः मदीयमपि मह्यं न ददासि स्वकीयं किं ददासीत्यर्थः ८५ जीवदायिनि त्वय्यात्मजी
वं दत्त्वापि शुद्धा भवामि जीवादिकेन लदायिनि तत्त्वयिकेन प्रकारेणशुद्ध्यामि नकेनापीत्यर्थः तत्तोद्धेतोर
शुद्धमपि निर्मेयं यद्दारिद्र्यप्रत्युपकारकरणाशक्त्यभावस्तदेव मशुद्धं त्वत्समरनुमानात्त्वद्गुणेषु त्वत्कृतोपकारे
ष्वशोधुमनिस्तरीतुं विधेहि यथा त्वमप्युपकारकर्तृं मशक्ता ऋणदासी भवामि तथा कुर्वित्यर्थः
८६ मत्प्राणामेव पाणे विक्रीयं वस्तु कीर्णेषु प्रियदानमत्तल्पेनेति शेषः प्रसमत्तमत्सदेगुणेपनार्द्धतिप्र

त्यदपि दीयतामित्यत आह अन्यदिति जीविताद‌न्यन्नास्ति येत्किंचित् ततर्हि पुण्यं पुण्यमस्तु पुण्यमपि विना
हेतीतित आह भोः प्राणनाथ दाता यदि पुण्यमपि दातमशक्नोमि यशोपि तावज्जातं प्रभवामि ८१ अथ
वास्मै जनेनन्यथावन्नमत्र ल्पेनापि हेकृतत्वनान्कृतोयमाह इममर्हतीतीत्याथनिकाः कपर्दिकोपकारमा
त्रेणापि कपर्दिकादानेनापि लभ्यास्ततः मज्जनात् प्राणैरेवमत्र ल्पैस्तैथनमान्मानं वास्म्यमभणन्तस्यानेव
कृतज्ञान्क्रीणन्ति प्राणान्दत्वापि क्रीणन्तीत्यर्थः ईश्वराकृतज्ञाश्च तिकामात्रेणापि नमानयन्ति सन्तः

क्रीणाम्यहं जीवितमेव पण्यमन्यन्न चेदस्ति तदस्तु पुण्यम् जीवेशदातर्यदि तेन।
दातुं यशोपि तावत्प्रभवामि गातुम् ८१ वराटिकोपक्रियया पि लभ्यान्येनाः कृत।
ज्ञानधवाद्रियन्ते प्राणैः पणैः स्वं निपुणो भणन्त क्रीणन्ति तानेव तदुर्हन्त सन्तः ८८
स भूभृदेषाद्यपि लोकपालास्तैर्मे तदेकाग्र्यधियः प्रसेदे न द्वीनरस्मात्कुटतेन यदा
स्वयं नदास्मिप्रतिभूममाभूः ८५

ल्पप्राणैरपि ग्रहणीत्यर्थः कृतज्ञाएवास्माकमास्तेति गणयन्तीत्यर्थः हन्तदर्शे तुकस्मात्सोवाक्यारम्भ
विषादयो पणोहुतादिष्टं क्रमहृदभृतोमत्र ल्पयतेपि च ८८ स राजाप्येषाव पि लोकपालाः तस्मिंल्लोकपा
लरूपेन लेपकाग्र्यविनायाप्रमापितेल्लोकपालैः प्रसेदे प्रसन्नैरभावि यतदितस्मादेवप्रसादवृत्तिविका
राकारणानद्विघटते स्वयमेतत्तमेवागतितस्पनलक्ष्यामोप्रतिभूममाभूर्विनियत यतदेवदेवदेवा।
तो लोकपालानामप्रसादाभावेन घटत इत्यर्थः प्रतिभूर्लग्नकाः प्रतिभुवः ८ ९

नै·च·
टी·
५५
66

कालेनाह्वीरागस्तु वा गार्वर्वर्गावसरवाविषु आत्मभुवा कामेन काण्डमेवानवसरसेवमयि समादितस्मरन
स्यवचनस्य युक्त्या वास्तु लेपकारणं भूतापि विः एतेभवान्मेन नलदायितं रूपं प्राप्य ह्रदस्येव न लेपकर्तृत्वं वि
ह्रस्वत्वाय निर्वापकत्वं किं न कर्त्ता अपि तु करिष्यत्येव अपि विरोधद्योतकः मयि कामकृतं वेशंस नयवो
त्पादितं कामकृतं तमस्तापं त्वमेव कृतः नयेवच प्रतीकारोपि कर्तव्य इति भावः अथच आत्मभुवा ब्रह्मणा
प्राग्काण्डे दण्डरहितमेव मयि निमित्ते स्रष्टस्य वीरणस्य नस्य मूलं भूतो मे नीरूपतां प्राप्य भवान्नलदत्वेन नल

अकाण्डमेवात्मभुवार्जितस्य भूतापि मूलं मयि वीरणस्य भवानमेकिं नलदत्व
मेति कर्मीह्रदस्येव न लेपकत्वम् ॥ अलं विलम्ब्य त्वरितं हि वेला कार्ये किल स्थैर्यस
हे विचारः गुरूपदेशं प्रतिभेव तीक्ष्णा प्रतीक्षते जातु न कालमार्तिः ॥५८॥ अभ्य
र्थनीयः स गतेन राजा राजानश्शुद्धान्तरगोमदर्थे प्रियास्य दातुं ग्रहबलान्ते
नोह्रितदोहयदन्यवधूनिषेधः ॥५९॥

दभावं प्राप्यापि ह्रदस्य चन्दनलेपकर्तृत्वं किं न कर्त्तासीत्यर्थः अत्रापि शह्कः समुच्चये सम्भावनाया वा स्या
त् स्याद्वीरणं वीरतृणं मूलं स्योपशीमास्त्रियाम् अभयेन नलदे सेव्यमस्य गालजलाशयम् ५८ विलम्ब्य आ
लम् अलं खल्लो प्रतिषेधयोः प्राचां क्लान्तरितं मयं समयः कालसमयवेलास्तत्वमत स्थैर्यसहे विलम्बसहि
स्मो कार्ये किल विचारो युक्तः न तत्कालकर्तव्ये तीक्ष्णा प्रतिभा गुरूपदेशं यथा निमित्तः पीडा कदापिका
लं न प्रतीक्षते अज्ञानवनवाहलेखवशालिनी प्रतिभा सता ५८ इतो गतेन नयान्तः शुद्धान्तः सराजा मदर्थे
नयाचनेयः प्रियस्य त्वदाभिलाषमर्थ्योहि दितानान्यस्त्री निषेधस्तदात स्मिन्स्मयेत दयेन सत्पुनरागस्त

प्रियायादादित्येन नैषधं कुर्यादित्यर्थः ५२ अन्तः पुरसम्भोगेनार्थेम न्तुष्टेन नेदं कार्यं न कथनीयम्
तथाहि मधुराणि मलवती शीतला वारियाता अर्थात्समायजनायनस्वदने अपामिति निःसरणगुणोत्था
दिनाम समासनिषेधसामर्थ्यान्नष्टीष्यते तस्मायेति कृत्यार्थानीयमानइति सम्प्रदानसंज्ञा यावन्तो या
दृगान्धिविति यान्यसेऽङ्कुमति महृदभिमाइनीतन्तवारः शीतलः शीतो हि मसमान्यलिंगकः ५३ दे
हंसकुलभूषण कोपन इषतुः स्मेन नलसहृदयमदर्थो वाचमयानश्राविणायाः स्थापनीयाः तथा

शुद्धान्तसम्भोगनितान्ततुष्टेन नैषधीकार्यमिदं निगाद्यम् अपांहि तृप्ताय नवा
रिधाराः स्वादुः सुगन्धिः स्वदते तुषारा ५३ तथा नियेयानगिरो मदर्थाः कथाक
त्रुमेहृदिनैषधस्य पिनेन हंसेन सनाभिनापि निकायते हंसकुलावतंस ५४
यथान्तसाहि मदर्थयाचा कार्या न कार्यान्तरमुग्धचित्ते तत्राथिनस्तानवबो
धनिद्रा विभर्त्यवज्ञाचरणस्य मुद्राम् ५५

हि पिनेन हविते रमनैंद्रिये शार्करापितिका भवति कडुस्मेइति एषदर्थकोऽध्यावः ५४ भूमीन्द्रने
लकार्यान्तरसक्तचित्ते सति मदर्थयाचा न कार्या तदार्थिन स्तवकृतेनानवबोधएवनिद्रा अनादरकरः
णस्य मुद्रां प्रीतिविभर्ति अनवबोधो जायते तेनानादरइव प्रतीयते इतिभावः तथैवेगं सहते इति तत्ता
माह वकुलग्रहणात्कुतसिमहइत्याविभस्यालोकेपि भाषायां नादिहृतिहविषायिकाविसङ्गिनि
पुक्ताविति सर्वपदेदीर्घः सर्वोपहारस्तोपसायर्म्याः एवविविताकिः ग्रहणात् नग्रहणात् ५५

नै॰ च॰
३ टी॰
६७

67

तस्मात्कारणात्प्रस्तावेऽधुनास्मिन्प्रजनिसमयमवसरं दृष्ट्वेदं विज्ञाप्यम् अत्यन्ते भवात्यन्तिकी आत्यन्ति
की चासौ च सिद्धिश्चात्यन्तिकासिद्धिः विलम्बिनी चासौ सिद्धिश्च विलम्बिनी सिद्धिः आत्यन्तिकासिद्धि
श्च विलम्बिसिद्धिश्च कार्यस्यानयोर्मध्ये कार्यस्यैतत्कार्यशुभा प्रतिभाति कथयेति शेषः ९६ एवमुक्तवता भै
म्या लज्जाप्रलापि यत्तस्मान्नौचिती केवलमस्माकं चेतसि प्रकाशतान् तस्या भैम्याः स्वदोषगोपनायां दोषमाहितो
स्मरस्साक्षी यः स्मरस्तामुन्मादयन्नेतद्वचनमवीवदत् बालाया लज्जापरित्यागेनेतादृशवचनमनुचितमिति

विज्ञेन विज्ञाप्यमिदं नरेन्द्रे तस्मान्मयास्मिन्समये निरीक्ष्य आत्यन्तिकासिद्धि
विलम्बिसिद्ध्योः कार्यस्य कार्यस्य शुभा विभाति ९६ इत्युक्तवत्या यदलोपि ल
ज्जा सानौचिती चेतसि नश्चकास्तु स्मरस्तु साक्षी न ददोषमुस्या यामुन्मादयन्नद
वीवदत्तामम् ९७ उमेन्तु मासाद्य हरः स्मरस्य ह्रावपसीमामुदमुद्धते तद्वापदे
स्यार्थितयास्सहनेन्दुनेह द्वितीयाविरहापहन्तम् ९८

सहृदयैन शंकनीयम् यतश्चयमनौचिती तत्वान्तप्रकाशकानामस्माकमेव न तु नवरसस्मितियां चेनन्दं तथा भैम्या
यदात्मरक्तोऽदोषाय तदैमाम वादीदित्यर्थः ९७ स्मरः पुनः किमर्थमवीवददित्यत आह हरः स्मरस्य ह्रा
वपि तन्मने दग्धुं रक्तस्तमेकामुकं च प्राप्यासीमामपरिमितां मुदं धार यतः एतदेव सन्देहं किं विवृणोति हरः
वीहरः शत्रुरसादितया स्मरस्तेन प्राप्यामुदं यन्नेमनुतुष्टोत्तायाम् यतः प्रस्तुतेन शत्रोः कामस्य शरस्तेन श्रमार्थः
द्वितीयस्मरस्त वियोगपीडयाहतेनमीडितमुत्कमैजनं प्राप्यानिश्चयेन मुदं यतेनेन्दुनमुत्तेत्तायाम् यतः

प्रस्तुतं शास्त्रोः कामस्य शासनत्वात्त इत्यर्थः द्वितीयः स्मरस्त्वद्वियोगपीडया हृतं पीडितं मर्म येन तेन जनेन प्राणानिश्चयेन
मुद्दधाने अत्रापि यस्य सार्थितं येन तिरस्कृत्येति इव वेशात्तु कारोहन्मनजनवेशः अतस्त्वं पीडितेन प्राप्नोमि सहृ
छातीत्यर्थः यद्वा अयं स्मरो यथा मितेन तेन मादनेन तथाहमपि मोहे इति हरस्य सुधो कामस्य तु हरप्रियं कोमुद्रा
न्तापेन समर्थो जात इति श्लोकद्वयेक वक्रोक्तिः ९० तेन प्रकारेणाभियात्री साधुवदन्तो नलवद्दृशां प्रमाणी मे
मीनिश्चित्य यथा नलन्त्वं तेन पालिणाविहस्य वेत्तु पुष्टस्य मीननेमुद्रणा नियमनं भूयो मुक्ताद्वाचेत्यर्थः मना
रणायमेमभिप्रायकथनाद्विहस्य नम विद्वायः पतगः पतेगत्मादिति खचर इति हलायुधः ९१ भो राजपुत्रि
तथाभियात्रीमथ राजपुत्री निर्णीय तां नैषधबद्धरागाम् अमोचि वैकृष्टमौनमुद्रा
विहायसा तेन विहस्य भूयः ९१ इदं यदि क्ष्मापतिपुत्रि तत्त्वं पश्यामि तन्मत्त्वविधेयः
प्रस्मिन् तानुग्रके त्वापयतान्त्वं चपवेष्टुं नैवाजनिया जनेयम् ९२ नत्वष्टवृष्टे
वर्हिरिन्द्रियाणाम् नस्यापवासत्रतिनो तपोभिः नामयलब्धामनतत्त्वमिभाजा त्वदे
वभूयं चरितार्थमस्तु क्षितीन्द्रविषये त्वत्कर्मे येन यत्पश्यामि कृत इत्यादि वा
इदं त्वदुक्तं वचो यदि सत्यं तन्नर्दिष्य
तयाप्यहं नाथ अपि राजसप्तेव योजनाद्वटना जनिता नलोपि तत्रिजाताऽनुराग इति भावः ९२ नयि विति
न्त एवानार्थे नापत्नी नास्तिनो वपोजनायटना जनिता नलोपि तत्रिजातानुराग इति भावः ९२ नयिविति
वेशिनवृष्टेन नलस्य तपो भित्तपावासत्रतवतो निजव्यापारेष्वमहतयइन्द्रियाणां तपो क्षिति विषयोपभोगाभावस्या
पर्यासः वहिरिन्द्रियाणां घ्राणादीनामप्यन्तावाप्राप्त्यन्तनत्वमिभाजा सन्नास्त्वदेवत्वं कृतार्थमस्तु अन्तनपाने
न हि देवानां देवत्वं इन्द्रियाणामपि देवत्वं कृतार्थमस्तु यथार्थं भवतु देवाः सत्त्वे येन प्राप्ताः देवमाख्याता इति
न्द्रियम् देवभूयमिति भवो भावे इति काश्यपः अन्तःकरणेन सर्वदा भवत्यव

नै.च.
इ.टी.
९८
68

ण्ामिति वहिर्विशेषणम् १०१ मच्चयदेवच्चावामन्तरादीनां यद्यन्यदेनाङ्कि यत्ने इत्यसूक्ष्मकेहेकशेषः आ
वर्ण्यं यन्त्रस्तिलत्पासीत् मदीयान्तर्निदेयापरे केवलमस्पानलस्यस्ताधस्त्रिङ्गानस्तननाध्यते अस्पदी
यानन्तुः सर्वापिदयोस्त्रस्त्यां कर्वेनिवान्तुः कामस्तस्मानलस्पनविहादेहतापयने १०२ क्रमेणदशाद
शादर्शयति विनेविभूषणेणलिपिंचित्रेदृपानामदर्शनानिनिमेषः सन्त्पोरहृशापिवनेचाम्बुभवादेस्निद्दन
मात्मचक्षुषोरागरक्तनामनुरागेचनयारचितमिवविधत्ते १०३ चित्रमयीनादादयादस्तनिमेषयाद्दा

तत्पावयोर्ऽस्ति निरभून्मदीयादन्यापरे सा स्तननाध्यनेपि इत्यभ्यसूयन्निव देहताप
नस्पानलस्त्वाङ्गविहाद्विधत्ते १०२ लिपिंदृशामिति विभूषणान्नान्नपः पिवन्मादृशानि
निमेषः चक्षुर्जैवरयितमात्मचक्षूरागाविधनेरचितन्नयेव १०३ पान्तुदृशाले
ख्यमयीन्तपस्पनामाद्वादस्तनिमीलयास्त ममेदमित्यक्षणानेत्रकनेमीते।
निमेषशङ्किद्यविवादः १०४

शापान्तन्नयस्पनेत्रेवन्नमानायाः भीतेनिमेषविङ्कित्यासदाक्षणाविषये ममेदमितिविवादेवर्तते इदम
क्षमजन्नममेदमिति चक्षुष्प्रीतिः एवनिमेषविङ्कितिच उभयघापि चक्षुष्प्रीत्यासनाद्देकणानिमेषा
भावेनचवाष्पोदयात् ङ्किदति विद्वित्थादित्यादद्दृशनिमेषाक्षयेन चक्षुष्प्रीतिरुक्ता १०४ हेभैमिवं वा
द्विगनापि वहिर्गनामनो हृदयेगता अतः अस्पानलस्यकथागन्याकेनचरित्रेणप्राणापितामाणाव
दाचविनवनीनास्तिप्राणाअपिवाद्विगनारूद्दताश्वनासिकयानासाङ्कावेण आस्पस्यगन्याच्चस्त्वेवा

हृतेनचमभवन्ति प्राणावायवो दिक्षा दशाङ्गुलावधि वह्निर्निस्सरन्ति पुनरन्तः प्रविशन्तीति च अथवा देहो
मितं वह्निर्ज्ञानापि हृदयेगता मनोऽस्य नलस्य कयागत्वा गोणामुखोपायावा प्राणायिता नासिकायाना
सा क्षेत्र द्वैयेण आस्य गत्वा मुखे क्षेत्र द्वैयेण च प्राणायिता सीतिवा एतस्य नलस्य मनो भवेत्स्य केवहा निर्जीवतो
पायोयस्य तत् यद्वा भवत्या मेकास्मुखो हान्निर्येण नदी हृदा जातमितियत् तत्र तस्मिन्नर्थे मा कं चिन्तक
न्द्रि आश्चर्यैक कर्म वैपरीत्यानवान का मतिन प्राप्नोति यतो यत्र प्राणास्तत्र चित्तमिति शास्त्रकाराः तेच
प्राणा नूपायमनस्त्वायि चित्तमिति नाश्चर्यमित्यर्थः इति चिन्तासंगः १५ नदीया नलस्य स्वन्तिनी संका
त्वेहृन्नताभेमि वह्निर्गतापि प्राणायिता नासिकयास्य गत्वा न चित्रमाकामति तत्र
चित्तमेतन्मनो यदन्वेदेकहानिः १५ अजस्रमारोहसि हृदीयां सैक ल्यसोपा
नततिं नदीयाम् स्वासान्नवर्षिभ्यधिकं पुनर्यः ज्ञानान्तवत्स्यश्रयनाम वाप्य १६
हृत्तस्य यन्मेत्रयनेहृत्स्वानस्य क मामेत्रयनेमुखे यत् तहै दिशाप्रमुखमित्रवेद
लायव सोपानानि तेषां नतिमस्य सरैख्या विनीसा खेलतन्मुखेस्य १७ नदीर्या मारोहसि सना
नः पुनः स्वासानधिकं वर्षतीतियत् तहर्षणेन वध्यानानन्मयतो प्राप्य एकतानं च स्वासानान्तस्मिन्सेजा
नश्वर्थः अतिचिन्तासंगः सैक ल्यस्य १८ तस्य नलस्य हृदयं नासैकोतेनेमेत्रयनेआकारयनेतियत् तद्
दयामन्त्रणैक मसुखे कान्टे व्यक्त सकटसामन्त्रयतेकथयति यद्वा तस्य हृदेकोते नायहेत्रमेत्रयनेते
हृवः कर्मसु खे कन्टे आमन्त्रयति कथयतीतियत् सानन्तमुखस्य नलहृदयविपोः स्वस्य हृदावन्द्

नै॰प॰
२॰टी॰
६५

णयन्तो यौवनस्योचितौ किमु वेल्लितिवापादः सर्वं स्मादर्शयमैनीचस्याभिज्ञं चेद्भिज्ञकामस्तैवैरिनयास्त्वैवेि
नानस्यहृदयस्यहृत्संप्रकाशयतीत्यर्थः इति संकल्पः १७ रात्रौ शय्यामध्यास्यस्थितस्यनस्यनलस्यभो
अज्ञाने सुप्तत्वावेशमानसं निमज्जयन्ती आलिङ्गय चुम्बति यानिद्राङ्कनावानचालिङ्गयलोचने चुम्बति
मुकुलीकरोतीतिनिलेव सानिद्राधुनानावाविनिद्रर्शपगनावानवाशहः समुस्थयेतदत्ते इति रूतेशाहा
यागीयं चमीइतिनिद्राच्छेदः स्मरेण शरैस्तताणि कनाहृत्यैवमोनृपेशंसाक्रष्यतामयेनलः प्रापितः ला

स्थितस्य रात्रावधिशय्यशय्यां मोहे मनस्तस्य निमज्जयन्ती आलिङ्गय चुम्बा
तिलोचनेसा निद्राधुनानतदैनमनावा १८ स्मरेण निस्तत्यहृत्यैव वाणैर्लावण्य
शेषां कृशतामनायि अनेन तामप्ययमाप्यमानः स्पर्धीनसाधैर्यविजर्जनेन १९
तत्पापकाङ्क्षत्यनेनसापितत्यमपदायोपितलज्जनेयन स्मरेण वाणैरपितत्यनी
तौल्लनः स्वभावोपिकियान्किमस्य २०

वाणमेवस्थितं शरीरं तत्त्वीणं जातमित्यर्थः अयेन
लोनगतं कृशतागताम् यथाद्रुदरकन्यामसत्यपुदरेकयानेस्तत्स्पताम् तथाने तत्तामपि आप्यमानस्त
नकामेन हृस्यर्थो तत्यजति पूर्वरूपेणैव स्पर्धामीत अधुनांगतेनापिस्पर्धते इति भावैः पार्श्वेनताणि कामेन
हृत्याकृतमित्यर्थः इति तत्तुनावस्थान् आत्मनोबाधकं हाभ्याम कारणभ्यां नलेनात्मा नस्तत्त्यत्वात् २१ प्र
थनलस्त्वप्रापकान्यापादपियतोनविभेति तत्याभिद्रुतकं पापमपि कर्मयतोमन्यते इत्यर्थः नयेवि
षये दासकरणेपियतोनलज्जते ततोस्यकियान्स्वभावोपिनिशितैः शरैः संतत्याखाडितः किमु अंगा

69

मिवशीलमपि रवाग्निं किमिन्यन्तीः विषयनिवृत्तिः उपानाशङ्कावस्थे ११० घोरं स्मरकृतं ज्वरं
चिकित्सोऽग्नि कुर्वन् विनाशयति सिद्धग्रसिद्धं वैद्यसमन्दे लज्जमानस्य नलस्य विपुला लज्जा संक्रमेण
निहताः संक्रामिके रूणेव व्याधि विवलज्जा निधानाकण्ठनानिधानाज्ज्ञानान्नाविशन् मूलज्ञानलदर्शना
ज्ञानेपि निधाने मौनाद्वैद्यवर्गो लज्जतेस्म यद्वानलस्य ज्वरनिधानाज्ज्ञानाद्वैद्यवर्गो लज्जतेस्म यद्वानला
स्य ज्वरनिधानाज्ज्ञानाच्चाविशन् ज्ञानाद्वैद्यवर्गो लज्जतेस्म तज्ज्ञो त्रेता यथा संक्रामिकी रुग्जा कृष्णा
दिसर्गाद्वन्यमाप्नोति तथानलस्य लज्जापि वैद्यवर्गमाप्य निमदोषातः सयस्य न विद्यते मोगदः नेक
स्मारं ज्वरं घोरमपत्रविनोः सिद्धागदंकारचयेवि चिकित्सो निधानमौनाद् विशादि
या लाभ संक्रामिकी न स्मरुजेव लज्जा ११ विभेति कृष्णासिकिलेत्यकस्मान्मनो
किलापि तिद्धसमकाण्ड यान्ती मिव नाम नुयाभ्युदेनाकृत के न्तयेव प्रतिवक्ति मो
घम् ११२ भवद्वियोगाग्निकृशानुनिधाना यमम्मेज्ञातिनिशावरोपः स्वच्छोमय
दीपमदान्य पुकेदाद्वामदाौमूर्त्यंशंक जनोयम् ११३
करोनागदंकारः कर्मण्यपान् कारेनस्य सन्नागदस्योतिमुम उपानाशावस्था १११ सनलस्त्वे कृष्णा
सिकिलेति निच्छाक्रमेविभेति नामापिकिलापि रभेवानस्मि लिङ्गत्नमस्तकृषैकवचनम् इति म
मयप्पवहसति सनलनायान्ती मिवमनादेतोरवानुयाति नयोक्त इव मोघमेव प्रतिवक्ति इत्या
दवस्था ११२ अयं मज्जग्रह एव हस्तीन हियोगजनिताग्निकृशानुपीडा परस्परैवयमसस्था।

नै॰ म॰
तृ॰ टी॰
७१
70

कालिंदीतटस्य उत्कंठा पदीपसमत्ता न्यथ प्रकेदाब्धा मात्सीभृङ्गकुंजरोयम दृष्टपंके लिः शारणपः श
रणोसाधुः शरणपः तस्मान्निर्गतो बन्धकहीनश्चमथः ईदृशः सन्निमज्जनिद्रादाहादिभिः खेवाङ्कुलेयदा
विषादस्तुशान्तिस्तु पीडावस्थायडः खेहपतयामनाग्धन्वोन्मत्तोक्तिः ह्रियागतासायोयसासेखेदीपः ख
तनुरूपमर्गीष्योनादपवेत उत्कंठावस्था ११३ वामदक्षिणबाहुमोचनाद्द्विगुणैः कामबाणैर्घातकम
जितास्य चन्द्रश्रीत्याद्यवस्थासु मध्येयातस्य न लसद्दशाशेषं मरणावस्थाभेदः खलु वर्णितापनया
त्तत्रियुपकावशिष्टा खलु तयादशायाकरोकेन नमः पुष्यात्तु साक रोकितादशमीदशानभसः

सखाय्यसव्यात्तजनाद्विकलैः पंचेषुबाणैः पृथगर्जितासु दशास्तु शेषः ख।
लु तद्दशायां न यया न मः पुष्यात्तु कोपकेण ११४ न यस्य मायैः सततास्मितेन।
प्रस्थापितोभूमिहृतास्मितेन आगत्य भूतः सफलो भवत्याभावस्तीत्याशुणलो।
भवत्याः ११५ यत्यासि वैदर्भिगुणैः कदाचिद्यथा समाक्रम्यत नैव यापि इति क्षवित

पुष्यमस्तु अन्यन्नम काखलुचेद्रकायायदस्त्रिमगुतवलीकयेति ११६ सतीभूयादित्यर्थः
मरणावस्थाभेदः कश्चित् चन्द्रश्रीत्तिः प्रथमं चिन्तासंगमस्थैवसंकल्पः निद्राच्छेदस्तनुताविः
षयनिवृत्तिस्त्रपानाशः उन्मादोपि च मूर्छा मृतिरित्येतास्मरदशादशावस्थाः ११४ न यस्य कामनिमि
त्तमनन्यो ऽप्याद्यदेहिनोः सततमस्मितेनन्यासहीनेनतेनराज्ञाप्रस्थापितोऽस्मि आगतश्च गुणेषु च लोभ
युक्तायास्तव प्रेमपरिज्ञानेन सफलो जातः ११५ हेभैमि यत्वामिय यातयोदापेक्षणीवीरयास्तोपिता।

षयः स्ववशीकृतः चंद्रिकायाः केतः स्तनिः खलु यत्कमपि समुद्रं मुदे ललयति ११६ चंद्रेणरात्रिरिव
नलेनभाया दीप्त्याः दिवक्रीडादिप्तिति नामिनोर्वी रितिदीर्घः रात्र्याचंद्र इवसोपि नलस्तया भय्यान पुनः
पुनर्वारं वारंनरात्राविचंद्रयोर्युगंपुनर्कीतिनघुगमकुहायुवासभावापियोक्तामिकुर्यागणामभ्यासशा
लामिवतेन नेतिपाठेयोग्यंपानोपाले कार्कांश्वालेपि वृतत्यर्थः योगेपिकर्मेप्र्यभ्यासशालायत्नः शासु
जिरस्त्र्वमकर्मकः ११२ भ्रात्रान्वि यरविचार्यमाणेपिनेकचवुगलेनलस्याधिकनैपुणपलविनानाय
नलेनभायाः शशिनानिशेवनयासभायानिशयाशशीव पुनःपुनर्लयुगपयवि
धानायोग्यानुपालेनुयुवांशुयुक्तः ११७ स्तनद्वयेनन्विपर्वतेवहष्टयोयदिकाष्ण्य
तिनैषधस्य अनल्पवेदग्ध्यविवर्धिनीनांपद्मावलीनांरचनासमासिम् ११८ एकः
स्तुयोनुनेकर्थाचनस्यान्तरेमितमल्लमयनद्वयस्य नलोचनाभचनकस्तदेस्नन।
लास्यशीनद्युतिसहितीयः ११९
द्मावलीनांरचनासमासिमियदिषा स्यातिनर्दिपर्वैवैकचयुगलेषा
स्यातिरतिधीनमादितिभावः अनल्पवैदग्ध्यविधायिनीनामितिपाठेवैदग्ध्यकारिणानामित्यर्थः ११८
नलेनयुगमेकस्वंद्वःकथमपितन्मितमेनस्यात् ततोद्दतोनलमुखवंद्रेणसहितीयोहिनेयनसद्व
र्नेनेइतिसहितीयस्वंद्रस्तनेनयोरसेचनकोमवतु उदासेचनकंतन्मेनास्यन्तायस्यदर्शनादितमवः
नमुणायुनासेचनकश्तिमिद्वेनलोचनेति पुनर्निम्नाणांयनेकसम्बन्धविवक्षयेतिपीनरूपम ११९

नै० सु०
टी०
७१

71

यस्मिन्नवः पल्लवितः कराभ्यां स्मितेन यः कोरकितस्तवास्ते अंगम्रदिम्ना नवपुष्पितो यः स्तनश्रिया
याः फलितस्तवैव । नलिमग्नवीनलीयः वानामयेयस्मह्नमेज्ञापवनकथाः हस्ताङ्कः नलपवकल्पस्त्रा
होत्रे आश्चर्यकारी वर्त्तते इति शेषः उत्तरश्लोकस्य नामस्थ इत्यनेनवान्वयः कीदृक् नवपाणिजातरवा
लिघामग्रैः स्फुरदेकुरश्रीर्यस्य नवतरवाग्राणिवस्फुरदेकुराणां श्रीर्यस्मिन्निवायस्य कलानवो लव भूपुरा
मध्यमा भवति द्विपत्रीहृयाः पत्रयोः समाहारो द्विपत्री नवा यरीयस्य कलत्रीनालः सनुत्पत्तिरवक्तो भवति
कलन्वः सायकेदण्डेनीपेशाके कलम्बोपि यः कल्पतरुस्तव कराभ्यां नूतनः पल्लवितः यस्तवस्मि
अहोनपः कल्पतरुमलीयरवनपाणिजाग्रस्फुरदेकुरश्रीः नहूपेपुरायस्यावल्लहिप
त्रीनवायरी यज्ज्यातिय कलम्बः १२० यस्मिन्नवः पल्लवितः कराभ्यां स्मितेन यः कोर
कितस्तवास्ते अंगम्रदिम्ना नवपुष्पितो यः स्तनश्रिया याः फलितस्तवैव १२१
कस्मै करास्मिन्नवबल्लवमण्डलीदासेसकरशिमभकरास्मरेण तुलान्तनाथो चल
नानिजे वामिथो नु रागस्य समीकृतो वाम् १२२ नेन कुहू मलितः यस्तवांगमार्दवेन पु
ष्पितः यस्तवैव स्तनश्रिया फलितोस्ति १२१ वां भवतोरन्योन्यमनुरागस्य समीकरणेनोल्लनेस्मरेण संल
ग्नोः शमीनां वेत्रानां किरणानां च समस्तदोषस्यासेन्हो न्मण्डली कस्मै कस्मा कोसेपाची कृतनासीनवल्लको
सोमेहीपानभाजनम् निजेवनावाचलतावाणविशेषयवतुलाचकनानुवादण्डः कृतः १२२ स्मरतो
न्मवेष्टुमतेनानन्देनस्कनतेदपवमयूथेमध्याङ्किदेनेनमान्द्वैनस्पनलस्यकरकमलेलग्नोः येस्माडुत्थि

तात्वन्तकुवयत्रलेखोत्तस्मात्पाणिपद्मानिर्गतान्नमेवपाणिपद्मंभूयःप्रविशन्तकार्यस्यकारणेपववि
लयनेयुक्तम् अनेनानलकवेणलिखितायत्रलेखोत्तमेवप्रविशन्तित्यर्थः प्रीतिप्रीतिविषादात्मकाप्रका
शप्रवृत्तिनियमार्थास्सत्वरजस्तमोगुणाःयथामभूदयस्साईपद्मेलग्नेनास्थिना पत्रपंथयः पुनःएवप्रविश
न्तास्मिन्नेवानभवन्ति नष्टप्रकमजेन नथेतिप्रातिभासिकोक्तः १२३ क्रीडावनेवनेः कररोः प्रशस्तमा
धन्नानाविधंरत्नमेवमलयुद्धेनेनप्रमोदिनैःपरिमलितैस्सनोषितैश्चमरुद्भिर्वायुभिर्न्देवेश्चमरुतोपवना॥
मतस्कृतत्वेदमदेशैःस्वान्तेनेनत्पाणिपद्मेमदनोत्सवेषु लग्नोस्थिनालकुवपत्र
लेखोत्तन्निर्गतान्नंप्रविशन्तभूयः१२४ वन्याच्चनानारत्नमलयुद्धप्रमोदितैःको
लिवृतेमरुद्भिमस्तनवृष्टिपुनरुक्तमुक्ताप्रतीकृतेमिथुनवायुवानो १२५ प्रत्या
न्यसंगमवशादधुनाविभातंतस्याचितेपिमनसीहिकसेहिलासे स्वांहपुनर्मन
सिजस्यतनुप्रहन्नमानमेवप्रारकतन्मनमारुग्रमम्१२६
मसे पुनरुक्तंयथाभवति तथामुक्ताछन्दवृष्टिर्हेमिथुनवानेयुवोप्रतीकृते स्वीकृतम् उचितंदिमदाम
लयुद्धेदेवाःपुष्पवृष्टिंकुर्वन्तीति १२५ नस्यानलस्यभवनात्स्वविकसहिलासेमनसीपरस्परसंगानिवशान्म
न्मतिदीप्यताम् किमिव कामस्यवपुपुनःस्वदेहप्रहन्नेप्रथममेवप्रारकजनकम् परमारुग्रमंसिवो
प्राभ्यामनुमानप्रारकंनेतिभिन्नारकंभवेत् इत्येवंक्रमनास्तविषिःरंगीकार्याविचक्षणैः प्रीवालक
निपठस्तत्रलतयापेष्टेकियत्सवयाआजिसकसिरेस्वयेवविलसन्तिनूरसौनृपया॥ असोस्मरकस्त

नै.च.
टी.
७२

72

स विकारस्य तथा जेतुमशक्यं तं तत्पुंजेतं नाथं तुलनं आप्नुयाति कीदृशीं तां यत्र वलीव अव्रणा वेशजां
निष्कलमषकलाजातां व्रणाद्यां इति वा जातां च अपि गुणामधिकगुणां मध्यां च तथा पश्चादङ्गा गौरैषा
ह्लाद्यमानया लसन्ति सिंहर सौंदर्य यस्यास्तया सिंहरवदनया इत्यर्थः इह पश्चाद्ग्रीवालेकाद पटह्लत्रलत
याक षरेखयैव भ्राजमाना यत्र तुः पत्त्रष्टभागे किंचिदायतया निवसन्ति सिंहरसौंदर्यया कषरेखया प
टह्लत्रलतयैव भासमाना इत्यन्वयः यत्र तु यौवनं प्राप्य रोदाया ह्युष्यमाणा सिन्दूरं लगति चेत् तदा पदि

वसन्ततिलकम् कामः कोऽप्यमचापकृज्जयमङ्गजेतं त्वं पश्यतां यत्र तु वलीमव्रणां वेश
जामधिगुणामास्याग्रमाग्रमस्यै ग्रीवालेकति पटह्लत्रलतयापृष्ठे किं यहत्वया
भ्राजिष्णु कषरेखयैव विलसन्ति सिन्दूरसौंदर्यया १२९ तन्मुक्तावलिमौक्तिकानि
गुलिकास्तेन राजदंश विभाति वैध्याविद्धि मनोभवः स्वमपि तामजेयत्तु मंजरी यति
त्वां कनवासलालितनमज्याभुज्यमानं लसन्नाभीमध्यविलाविलासमभावितं रो
मालिमालम्बते १२७

पाकोत्तानव्याः अन्यथा नश्यति यतः शास्त्रम् सेवकुक्षरेविलुच्यते १२९ वि
भोः कामस्य तत्क्षावलिमौक्तिकानि गुलिकाजानीहि तेन्दपमेव दंसन्दप अहं बालं दं जानीहि आ
त्मानमपि तां ताहरशीं रमां यत्र तुल्यां तां जानीहि यस्या यत्र तु मं जयाश्रेक निवासेनात्यन्तं लालितया ज्यायात
भूयसा नमविले विलासं लसन्ती नाभिरेव मध्यं विलयस्यां रोमावलि मालम्बते गुलिकादेयणार्थ
यतः गुलिकायत्रुषः प्रतीवयामध्ये गुलिकारोपणात्स्याने विले भवति तदत्र नाभिरेव रोमावलिम्रा

त्वं वा अंगयष्टिरेव तुलिकायन्तुः सचराजदंमो वेध इत्यर्थः ॥१२७॥ तेन नलेन जितः कामो यस्य लोके शोभानिर्जि
शरस्मृत्देहे विलेप सक्त स्तमो यस्मिन्निल इत्यर्थः भालस्थले कृष्णो यत्नुश्चितस्य रोदेमडिम स्वन्तिनिने त्रेव
श्रोष्ठमतिनिक्रागुरमध्येन त्रसृपेशाश्रेष्ठ इत्यर्थः शरीरे विलेपमस्तु कश्शरीरो नंगो निर्वेदं प्राप्य नस्पनलसज्जया
याधुनानामाश्रमे प्राप्यनत्कुच यर्वनतवतिनीप ञाव लिस्तस्य स्नरस्य पर्णशालावदाचरतिगोत्र श्रामले लवि
क्रीडिते १२८ हंसे भैमीमेवंवदतिसति अथानन्तरं भैमीपर्यालोचनपराः सख्यस्तत्र वने तां भैमीं विज्ञाप्य

स्वच्छेषु विक्रोरेषु नेशास्त्र वयेन कालमस्तले यनवैरेदृवद्दस्थितजितलल्नुसन्तु श्रष्टेचय
स्थितिपि निर्विघ्याश्रयदाश्रमे सविन्नुस्त्वातजयायाधुना पञ्चालिस्तडेरोजशैल
निलयात्पर्णशालायते १२८ इत्यालपनत्पपत्रिणितत्रैभैमी सखीश्रियातृ
दभिसन्धिपराः समीक्षः शभीस्तनेविहजमामितिसाप्युदीर्य वेगाजगाम निषधा
धिपराजधानी १२९

वारयन्नेहावमत्त्र मासासेत्रयस्वैतिसदृंसोप्याभिधायनल्पुरीं जगाम वसन्नतिलकम् अयसो हुनोयः
पतंगश्रेंगकः प्रशालपदीनस्यगोवीकयनंगश्रेंगवगवी गोवतस्थितलकेतिठच् मेवहैयंगवीने होगा
दोहोद्भवं घृतम् हैयंगवीनं संज्ञायामिति निपातितम् कीदृशा कामशारत्रस्तमदोदिमेलने प्राप्नुवत्
तथामनीमस्रष्टस्त्ररभि श्रमेयंमधुरेस्तगन्धिच तहैयंगवीनंरसान्गीत्यास्वाय स्वाद्यन्नस्मिन्नश्रामापि
साभैमीनितांतेनतापप्राप अनलामनंतमक्रामपिजगाम नोद्देणासम्पृक्तदिव्हृत्तेविषमवति नदपित्त।

नै.ष.
३.टी.
७३
73

म्रियेयं तेन मे विवर्तं भवति अथ तन्म्रियेयं तेन मे विवर्तं तत्त्वं निर्विघ्नं भवति इयं तव प्रश्नमधुरं स्मि अप द्विवचोहूतं पीनात्मापि
नापि मन्त्रकं चेत्या अर्थम् शार्दूलविक्रीडितम् १३॰ तस्याभेमात्मालं वधूं दूतं सं न मस्य तु व्रजेत्याह ध्याने त्वमप वाच्या
दकं विरामाव धीव भूव अर्थस्त्वयमपि मदूतकं विविशपाद पार्श्वपीति यतो दूते नारनेनु दूसे न दूषे वे त्वमप समी
पे विप्रकृष्टेन दूरस्थीनाभावि वाक्षिप्रवितनाहृष्टेः चिन्नहृनेत्तीनस्य न दूरादपिन त्व वदये ख वद्भिनेनाभावि

चेतोजन्मशरप्रसूनमधुभिर्व्यामिश्रतामाश्रयन् प्रेयोदूतपतङ्गपुङ्गवगवीहैयङ्गवीनं
रसात् स्वादं स्वादमसीममन्वहमहं स्वर्भिप्रामापिन्टमिनस्य नागपृष्ठमनितात मन्तर्भवत्तला
मानकं मन्त्रकामपि १३॰ तस्याहृष्टोविघतिवन्धुमतुव्रजन्मास्त्ववाक्यवाहिनविरा
दवधीवभूव पार्श्वेपि विप्रचक्रमेयदनेन दृष्टेरादपि त्ववदयेनन चिन्नहृतेः १३१
अस्तितेकथासिद्धेः स्फुटमपि कथयन्पत्तयोः कम्पभेदैः राख्यातेहृत्नमेनविष
यनुरूपतासर्वमेकः प्रतस्थे कान्तावेनिर्गतासि प्रियसखिपदवी विस्मृता किं न
तुभ्यमारोदीर्वद्वियामित्युपदूतवचमोनिन्युर्वत्यावयस्याः १३२

आगाहृवसमीपयोः वसन्ततिलका १३१ अथकार्यसिद्धेः सन्नोपत्तयोः कम्पप्रकारैः स्फुटं कथयन्नेतत्स
र्वं दूतेनतले कथयितेदूयोरभ्यन्तरोमन्नायः सदूतः प्रतस्थे भो प्रियसखिविहङ्गमार्गोनिर्गतासि तुभ्यमार्गः
किं न विस्मृतः मारोदी आगच्छ वदूतं गच्छामि तु कवचमावयस्याहृपेत्तयान्याभेमीनिन्युः पतामितिवा
पाठः यामितिलोट्ङ्तमवङ्कवचनम् स्रग्धरा १३२

यत्र नलागमे पूर्वे नलं पद्दृष्टवान् ततो ऽवयविर्न्निनोज्वलत्कामुशरस्पर्शिनीपुष्प्याहिर्यस्मात् कप्यमानात् नाहं शोभो
लिर्यस्मात् नाहं शम्पाशोकतरोर्म्मूले समीपे काम विह्वलेपल्लवशय्यामल्लायितेन तेन नलं स हंसः अथ मालिनी १
१३३ हे पयायेन मे मित्रेनान किंचिद् हृदामि इत्यविना प्रत्यक्षीकृतमे मे मीमांसुकिः भो हंस शीघ्रमागच्छ मा
मे मी किंमां ब्रूते इति कथय इति नलेवदति स नितान्तं प्राणमेवापनम्रः समीपमागमो सौ हंसस्तं हृष्टमकथय

मरस्मिन्तपमपश्यद्यत्र नतीरभाजः स्मरनलमशोकानोकहक्षेपमूलम् किम
लयदलतल्पमल्लायितेन आपतत्स ज्वलदसमशरेषु स्पर्शपुष्पशिमोलेः १३३ पव
वति दमयन्ति नेनान किंचिद् हृदामि दूतस्तपनमकिंमामाह साशंस हंस इति वदा
तिनले मौनतक्षशे सोपनम्रः प्रियमनलकृतो द्विहस्पद्दायाविलम्बः १३४ का
श्चित्तमपि नैवेदः शंसयामास हंसे किमिति किमिति पृच्छ भाषिते सप्रियायाः
अथिगतमथ साई तेन दमाधीकमनः स्वयमपि शतकृत्वस्तथान्वावचन्दे १३५

त्वपु एव कामिन्याप्रियेव स्पृहि पुष्पे त्वक्कायाप्व विलम्बः इच्छायामसत्यां न दैव सिद्ध्यतीत्यर्थः स्वकर्मपाप
मेवमुद्गृहे इति किंपु यतो नलस्मरणसमये प्रव हंसः समागतः मालिनी १३४ काश्चित्तमपि प्रिया
याभाषितं किमिति किमिति पृच्छन् नाराजहंसे पुनर्भाषयां बभूव शहकर्मनाच्छंसेगतिकुतोन्यादिनाहं
मममस्वकर्मनम् अथ च स्वयम[illegible] शतेनतदुक्तानि साई सुखमध्यनामनः माहींकेनिपाठे मदहीकायाविहि
कारइदमाहींकेहात्तमध्य मद्दहीकागोत्तनीसत्तातनेमनइत्यर्थः तथैव शतकृत्वो न्वदितवान् शते

नै॰ष॰
ध॰टी॰
७४
74

वागीशनकृतः संख्यायाः क्रियाभ्यावृत्तेश्चेतेन कृत्वसुच् १३५ तृतीय एव तार्तीयीकः तीयादीकक् स्वा
र्थे वक्तव्यः तस्य भावस्तत्ता तयामितः परिगणितः वीरसेनस्यापत्यं वैरसेनिः व्याख्यानमितरत् १३८
अथानन्तरमात्मभूः कामो नलस्य गुणं सौन्दर्यादिकमेव गुणं मौर्वीं चाविधाय तस्य नलस्य सुरभि यशएव
कुसुममेव धनुः कृत्वा सुमनस्तया विद्वत्तया श्रुतिपथोपगते श्रुतं सम्पन्ने विख्याते च तेन नलमेव सुमनस्त

श्रीहर्षं कविराजराजिमुकुटालंकारहीरः सुतं श्रीहीरः सुषुवे जितेन्द्रियचयं मा
मल्लदेवी च यम् तार्तीयीकतया मितोऽयमगमत्तस्य प्रबन्धे महाकाव्ये चारुणि वै
रसेनिचरिते सर्गो निसर्गोज्ज्वलः १३८ यथास्तनत्रिलिंगद्वितिपतिसततनारा
यितो द्विः स्वयमरः पातिव्रत्यैकसीमा सुकविनरहरिर्नाल्लमार्यं च माताय
विद्यारण्ययोगीकलयतिकृपयातत्कृतो दीपिकायामेषसर्गस्तृतीयः सहृ
दयमाह्लितः श्रीकृतीमाज्जितोऽभूत् १३० इति श्रीनैषधीयचरिते महाकाव्ये तृतीय
सर्गः ॥ ॐ श्रीशारदाभगवत्यै सरस्वत्यै हयग्रीवाय नमो नमः ॐ अथ नलस्य गुण
मात्मभूः सुरभि तस्य यशः कुसुमं धनुः श्रुतिपथोपगते सुमनस्तया तमिषुमा
शु विधाय जिगाय ताम् १
याशु छानयोपलक्षितं कर्णान्तगतं शरं विधाय तां भैमीमाशु जिगाय जितवती संक्षिप्तालेविनिकुन्तनम् १
अनन्तरकामसन्तप्ताज्वरः अधिकज्वरस्य नेभजतीति नाहशी सा भैमी प्रियकथेवसरसीमदन्तस्य रस्ते

स्मिन्नस्तोऽनुरागः शृंगारादिरसो वा तत्र मज्जनेयत्नो वितन्वते मस्म ननप्रवनन्त्वाणां तस्य संजनस्य चिरमनन्तरं हृ
दयेनपनितक्कीलेनि चिरानन्तरमाणिनी विषमा परिणतिः परिपाकः समपद्यत जातः त्वचितस्य हृदि जलमज्जने
न विषमा समिपानलत्वाणयविणानि जीयेनेति अर्थः २ ह्याणकवङ्कदर्येयस्मात्त्रानि सहल्पमानानसेवंभेमीप्रि
यहृतर्हुसगमनवेगाङ्कुरोर्हृतेः सकाशाद्धास्थितिर्मिनोयमीधैर्यमर्यादावस्थानेचप्रतितत्प्रतिवन्धकारिणी
चपलतानिश्चयेनाथीनवनीमापेत्यर्थः तत्रहेतुमाह नियमेनयायस्मादनन्तरं समनडदितस्त्वज्जरति यतो
यस्मादनन्तरंयन्नियमेनजायते नहिकारणंभवतितथैवात्रवियोगिनीनांस्वभावसिद्धानरलताहृसगमा

यदेतनुज्ज्वरभाक्कृतेऽस्मास्मा प्रियकथासरसीरसमज्जनम् सपदि तस्य विनान्तरवर्त्ता
पितेनपरिणतिर्विषमासमपद्यत २ अवमथीनवनीयमथीरमोदयितहृतपतङ्कृत
वेगतः स्थितिविरोधकरीस्थाणुकोदयीतडदितः सहि यायदनन्तरः ३ अतितस्ता
समपादिजडाशयेऽस्मितलवस्मरणेपितदाननम् अजनियेणुरपांगनिजांगनश्रा
मिकणापितदीनणावजनः ४ वेगान्नियतपूर्वभाविनो ज्ञानेत्यन्ये ईदृपने ३ तस्याभिमप्यात्तत्वस
हृदासलेशस्मरणेपितदीनणरवजनः नितरांजडाशयेसमपादि अभूत् चित्तवपदशुतिचिता अन्या
पिमन्दमेधाः पूर्वमनुभूतमपिवस्तुनस्मरति विरहविषादात् निमितलेशोपितजानत्यर्थः तस्याईत्वण
मेवस्वजनो पांगएवनिजांगनं तत्रसंवरणालेशोपिपिगुरुजाति लवलेशकणाणवः नयनविलासोपिचा
रुसीदितिभावः दीपजनतुयेत्यादिनाकर्मविचित्प्रत्ययः ४

नै·च·
स·टी·
७५

75

तदभिकेन भैमी कामुकीनकमकामयिता नाभीकाः कमनः कामनोभिकः देवं द्वेषणां भैमी नीडजा कर्तृ।
माशुम्रेविनीतो दिवो भिषजौ स्वर्वैद्यौ नासत्यौ तावद स्मरनलौ तदं तभैमी हृदयं विगाढ़ितं तत्सान्तमाकुलयि
तेच किमुत्प्रविशन्तौ नस्यत्त्रेनस्त्वदन्त इति सूर्वणागुणोत्पादिना निषेधात्समासश्लिष्टः यद्वा तद्धिदृष्टाथा
खिन्नमेतत्प्रतिष्ठपक्वं द प्रकर्षणात्तत्स्या इतिलभ्यते इत्यसमासेयम् नतु वेदेयम् ५ स्मरजनितसंतापव्याकु
लेपद्मम्डलभैमी मुखेदिने दिनेतन्नाथिकां नवगी कि वरण गलपिन चेड्स्मद शादयदहृश्यत ६ नाकृण

किमुत्तदेतद्भो भिषजौ दिवः स्मरनलौ विशन्तः स्मवि गाढ़ितं तदभिकेनवि
किन्त्सितमाशु भामुखमुजामपिपेनतियोजितो ५ कुसुमचापजतापसमाकु
लेकमलकोमलमैत्यततन्मुखं अहरहर्वदद मायिकायिकां वविकविल
पितस्य वियोवियाम् ६ तकृणितानर णााबुतिनिर्मितदृश्छिमनः कुचकुम्भयु
गंबंध्य अनलसंगतितापमुपैतितो कुसुमचापकुलाल विलासजम् ७

मेवतकृणितसुरुतिरान पत्तेन निर्मितो दृढिमायस्य तद्भैमी कुचकुम्भद्वयं कुसुमचापकुम्भकारव्यापा
रजातमनलसंगतितापमग्निसंगतितापं तथा ततनलसंगतिः तन्निमित्तं तापं कथं नापत्तल
लोल्यैलालीलालम् कुम्भितालालास्यालोतिकुलाला मदनः कुम्भोपित्रम् ... कुलालनामना
नाप्यते खलु ७ तदान्तस्याहूढ्यु गा कामेन विरहोष्माणमजितमनसि द्यतो इतो रधूनातिपूर्त यत्तद
युगामितिवा ध्रुट् अनवस्थानथारोच स्वजितोमतितिजन्ताः तस्माद्धतोमरोज्ज्वलितानां यं षरेण हृषि

अ

नःकुदलीनडःकदनंवर्णयदिस्पृशति नहि ताहशःकुदलीतडेवस्पृशति नात्पऽनर्थःतमकदनंतेनो
डयुगेनमदनकदनमितिवा ८ स्मरशरेणाडनराजनितसन्तापभेषणाःप्राणिग्रंकन्दे अनअनपिधानेनि
गद्वर्णयथाभवति तथापनेत्सपनानपायसिन्त्वपेनशीभेण तिपीनेशरासिपद्मंहृसनिम्ना डमलकुम्भा
गमसन्तापः ९ स्मरशरसंतापातिशयेनकृत्वा विदीर्यभेम्याहृदयेनयमोदपाति यथाहत्वलोद्धाशाव
अभूनयहिवृहोम्मणामज्जितेमनसिजेनतहृदयुगेनतदा स्पृशतितमकदनंक
दलीतकयेदिमकृज्वलहृदवहृषितः ८ स्मरशरदहननिर्मितसंज्वरेकवयुगे
हृसतिमदमस्त्वहः अनपिधानपतनपनानपतनपनिपीनस्तः सरसीकृतम् ९
मदनतापभवणविदीर्यनोयडद्रणतिहृदादमनस्त्वहः निविडपीनकुचद्वय ८
येत्रनातमपरायमथान्मनिवभती १० निविशतेयदिस्तुकशिखापदेस्तजनिमा
कियतीमिवनव्यथाम् स्तडनतोविधुनोतकथंतनामवनिस्तुहिनिविच्चहृदि
हंवस्तमदनानलेपिस्फुटितानेनपतिति तथ्यनिभावः निरन्तरस्थूलपयोदवंहेनयत्तवणास्तेसना।
प्रतिवभतीतिनिरुन्धतीसतीतमपरायंहृदयानुमानलक्षणंमथाहादिनवती १० स्मकोसौस्तमनीलणं
गे यदिस्तुकशिखाकएककाग्रवर्णनिवशतेनिवेशनपात्मनपदम् सास्तुकशिखापदे कियतीमिव
व्यथांनोत्पादयति कोमलोपणभैम्याहृदिविनिविष्टपास्थितस्तवनिस्तुमलः पर्वतस्मृतोव्यथांकथंनक
रोतु ११ हृदयेवर्तमानेप्रियेदृष्टुस्पृहयेवान्तरेतत्रे प्रामयोःअस्मारमेदमीये त्पदादीनिचेतनिहृहिमंस्त्रा

योन्द्रहाङ्कः इयोर्नेत्रयोः सम्पृक्तं वा स्तवे शमयस्यत तनाद्दशो व स्तवेति वासे प्रत्यायनप्रापिकी नीभूत अंतः स्वा
नांतरंगयोः १२ विरहेण मां मात्र सुखस्थानत्यस्तया नस्मा भैम्या प्रत्यक्षपरिस्फुते हृदये प्रतिविम्बनस्या मुख
हृदयास्थितेन नलेन चुम्बितं मुखं पेमा गामि किल निर्गमि मिथ्यादिवा राजते यानव स्थापसर्ग स्वति पाना स्थानितेन
यः अनेकार्थो स्तवति तयाः पात्र स्नेषां निदर्शनमिति किलशब्दः स्वार्थे आगमी निगमादीनामुपसंख्या
नेभविष्यदर्थे प्रतिविम्बमुखस्य विम्बमुखस्य सुखीनन यानि गमनोत्प्रेक्षा १३ भैम्या हृदये स्थितनमा

मनसि स्थितेन मिव प्रियमीलितेन यनयोः स्फुटयोर्न रूपेतयोः अदनशक्तिरभूदमी
ययोरपि न सम्मुखवास्तविवास्तुनि १२ हृदि दमस्वसुः स्वकपरिस्फुटं प्रतिफ
लद्विरहान्मुखानतः हृदयभाजमराजत चुम्बितं नलमुपेत्य किलागमि
तन्मुखे १३ हृदि दमनिमदेवयितं स्मरमनसिजान्धवहीनमटगीदृशाः अ
कलितः स्वसितेन विनिर्गमानुमितं निह्नवेयशनमायिना १४ विरहपाण्डि
मरागतमोमषीशितिमतन्निजयोनिमवर्णकैः दशदिशः खलु तद्दृगकल्पया लिलिपिकरी नलरूपकचित्रिता १५

त्मानः स्वहृदे स्मरसेवाग्निस्व ध्यायितं निःश्वसितेन गन्ध
वहेनामोदिनानिःश्वासेन वायुना वा विनिर्गमे अनुमिताहृदिना निह्नुना प्रकटा प्रवेशने माया विना अक
लि अथादि प्रवेशपूर्वकोहि निर्गमो लोके दृष्टः अयं च पवनः प्रवेशेन ज्ञातनिर्गच्छतिवृत्तेनानुमीयते
प्रवेशमायाविनात्वेति मायाशब्दस्य ब्रीह्यादिपाठात्प्रदेशनिमिति निष्पद्यभवति १४ विरहेणपाण्डिमा रागो ग्रा

रागः शाहृत्कुलेन रक्तत्वशान्तमोमोहः अन्धकारस्य कालत्वान्नृदेवमषीनस्याः शितिमानैत्वं सतां दृशोनि
जः पीतिमा कनकवल्यताच पतिपववल्पकान्तेः कान्तान्हृदि मे मी हृद्धितलिपिकारी चित्रकरी दिवा विभानिशी
न्यादिनाटम्यन्तयः स्वरूपमिव स्वरूपकम् इत्यप्रतिकृतानीति कल्लेनलस्वरूपकेन चित्रितादशा कल्पयस्व कारभावना
वशात्सर्वत्र नलमपश्यदिति भावः १५ हृदयस्य कामकृतां दशां वक्तुमर्थं वदन्निव कथयन्निव निःश्वासानिलो
दो हृदये स्थितमदः स्थितेतस्मिन्हृदयस्थिते वा समसिकमंचकार वृषफलनिःश्वास सम्पर्कजातेव सनकस्मे सदृ
त्वकभयकारणं कतो ख्येतामर्थान्तरव्याजेनाह आश्रयवायनेसति कान नश्यामन्ति हृदयावेसति नदाश्रितवस्य

सारकृतो हृदयस्य मुहुर्दशां वक्तुमिवदन्निव निःश्वसितानिलः व्यथितवासस्य कम्प
मदः स्थिते भ्रमतिकः सतिनाश्रयवायने १६ करपदाननलोचननामभिः शतदलैः
स्तनतो विमदज्वरे रविमहावकृपीनचरश्चिन्तादमनिनापामिषाद्भ दहज्ज्वयत १७
हृदयतिस्मतदङ्गुनमालिमिमभ्रमणाभृङ्गुवितत्रविमृष्ठ्यामत् अनचितेनापि चवाप्यानि

नेभयेनेवाकस्मान्नेत्यर्थः वीर्तणाश्वभिचचारनेतापकरोनलः १८ १६ भेष्याः पाणि चरणमुखने
त्राख्यैः शतदलैः कमलैः रविमदः सूर्यतेजः स्तवैः पीनपीतनवरे भूत सूर्ये च चरह ईदृशस्य वक्तुर्देहस्य मानविरहज्वरे नि
त्यैनरवताप व्याजेनादहज्जयत्त अन्योपि जीर्णामनादिकं ज्वरे व मनि खल्व १७ नत्तनस्पादिति भृङ्गवे राजश्चाम्
विवायवाप्यस्पदर्शनात्सखी भिन्नहितोपि नलस्तापकारी न व्यभिचारितेनानष्टयाभृदिति यचनेदङ्गुनमुदा
यतिस्म अथवदिति भृङ्गुवितत्रपवेतप्रदेशे विमृष्ठ्यामुक्तिपूर्वकमनुमानपूर्वकं विचार्य वाप्यस्य तद्धितो
दयस्पदर्शनादनुमितोपनलस्तापलक्षणार्थक्रियाकारी अनपवनव्यभिचवारेतियत् तदङ्गुनमभूतवा

नै.ष.
प.टी.
७७
77

ध्यानेनोर्ध्वाश्मभावाद्यभिचारोयुक्तः अन्योभिचारकत्वाश्चर्यकारीत्यर्थः १८ भैम्याः हृदि नलस्यकन्तेर्हृदय
स्थितत्वेन नलवेदनार्थेन लेनुसरागोत्पादनार्थं वशीवे: प्रद्युम्नकामोनार्थेनिश्चयेनाम्नकेनोद्देशापवत्सयेच्चम
कोमोहनसमुच्चारणा: यनस्तस्याभेभ्याश्चन्नवेहृदयतः नः सवासोस्वस्वतदंतरवेगस्य: कृतातदंतरगस्य
हृदाह्वायेनहृष्टशल्ला विधानस्तयमपितदन्तरवेतीविहृअति अनपवफलमित्तीतिर्यस्य भवेद्भ्यान्तानेरत
परैप्रहरतीति सुद्विपलेकनातदन्तरगमस्तस्यात्मभूतस्य नलस्य हृदाहृध्यायेन अनपवफलदाफलम

हृदि विदर्भभुवः प्रहरच्छरैरतिपपात निषधाधिपतेः कृते कृतनदन्तरगस्य हृदब्ध्या
स्थः फलदतीतिरमन्कं कंदलेरवल १९ विधुरमानिनयायदिमानुमान्कथमहोस
न्ततहृदयेनया अपिवियोगभरास्फुटनस्फुटीकृतहर्षवमजि ज्वलदंशुभिः २०
हृदयदत्तमशेरहृदयातयाक्रमसहृगास्तिवियोगनिमग्नया प्रियपतुः परिरम्भहृ
दारतिः किमुत मेनमशोनचिन्ताविचि २१

तानीतिर्यस्यत्यर्थः १९ नयाचेद्दृश्यर्थेश्चमानिय
दिश्यज्ञायियपीत्यर्थः सपुनश्चेद्दो वियोगातिशयेनास्फुटंनेतेन स्फुटीकृतंहृषवंपाषाणाभावोयस्यतंदेव
विषमपिभेमीहृदयेनया रविरिवांशुभिः कथमजिज्वलद्दोलोकेनदन्याकारेणाकल्प्यमानेनकार्यकारि
नभवति अत्रन्तविधुः स्वर्धेनयाकल्प्यमानस्तत्कार्यसन्तापकरोतीत्याश्चर्यम २० हृदयनिहितकमलयावि
योगनिमग्नयाविरहाग्निसन्तप्तयानयाभेम्यासहृदर्शीकृतवासात् नक्तापीत्यर्थः अथवालीनुजेभ्यात्वा
जेनाह् प्रियस्यकामस्यपतुः पुष्पहृदयेनालिप्यरतिः प्रियमजमनंविनाग्नोकिमशोनत्वमेता २१

७७

ष्यमात्मस्थितस्य विरहस्य रहस्यभूतमनलभावमग्निं नावबुध्यत न ज्ञातवती यत स्वयं दहेन अनलभूते
ज्वलति सति प्राणान वेन्दणानि वियाय प्रशमनायोज्झितमैक्षत न तत्तेन ज्ञातीनेत्यर्थः आत्मवर्त्मस्थित
स्य विरहस्याविद्यमानानलस्वभावकस्य दहस्य नावबुध्यत का का अबुध्यत्येवेत्यर्थः यतो नलाभावे न ज्वलति वि
रहे शान्त्यर्थं प्राणानत्र णानि वियायसमक्षमैक्षदिति नलस्य डल्लभतया प्राणपवित्रागतेन वविरहशान्तिमै
क्षदित्यर्थः २२ या धितां हृदयस्थमदनामेति समकृतिः स्त्रीस्वभावभूतो गुणो मार्दवं भैमी कथं नोपेत न कि

अनलभावभियं स्वनिवासिनो न विरहस्य रहस्यमबुध्यत प्रशमनाय वियायत न प्राणा
न्यसुते ज्वलतित्रयदुज्झितमैक्षत २२ प्रकृतिरेव गुणाः स न याधितां कथमिमां हृ
दयस्थमदनामयत नदिभिः ... विहतं विदुषे न मनोभुवा श
त्रिभुवनाभवनाद विनिर्ययौ विधुर विरहजालविलम्बताम इति सा आत्मनिवारणा
शंकया ज्वलयितुं विषमेव शायरा विशत २४

तेर्थ्ये उपपत्तिमाह उहृदयं गृहे स्वपि वाणैर्विद्धता विडम्बमस्मेणान्ते भिक्षा स्वात्म यदि मदनमभवेत न दृष्ट
त्वचैः कथं न हृदये यनेन मन्दोहितिविहतमित्यर्थः २३ स्वहृदादतिरिवर्निर्धारितां तां भैमीं नापयितुमसमर्थतश
त्रुः स्म ना चन्द्रकान्तिरिदवानायनरन्ध्रेण विमलरूपधारिणी मनीन्दु प्रविशत जालमार्गप्रविष्टा चन्द्रकान्तिरिदण्ड
यमानानामणालवज्रासते न वयसुत्येन निजरूपं विद्राय मदणालरूपनाकिमिति पृष्टत्पेत्यत आह इतरथा
मदणालरूपाभावे आत्मनिवारणशंकयान्मानेना प्रज्वालामानिवारयेषु विति शंकया विसमेव शायरा सती

नै॰ष॰
पं॰टी॰
७८
78

प्रविशाद्विन्यर्थीः अनेनैविधुः विधुतया द्विवचनविभज्योपपदेन स्वर्थीयस्तेनो २४ भैम्यानेत्रोत्पलकथा तिरिग्निष्ठद
यविनमतुखवत्तयाब्जकमप्रतिबिम्बितं मुखं च दृशौ चोष्ठौ च मुखदृगोष्ठम् प्राणेशनादेकवह्नावः तस्य मुखे
देहपमाः तस्या प्रतियोगितया समन्वन्थीनि कुसुमानि कमलोत्पलबन्धूकादीनि तान्येवाखिलाः पंचापिश
राः कामेन कर्त्री वापिनि चार्पे इदयाम्यनमिथ्यावलोकमायैव नतमुख्या भैम्या वह्नि नवलोकनमुखेदनिप
नदर्पणाद्दिप्रतिबिम्बितं मुखादिनत्रोत्पलते मुखादिसदृशाकुसुमद्रूपाः कामेन समापव पंचापि नि
खाताइति २५ भैम्या वियोगपाण्डुगण्डमण्डलेप्रतिबिम्बितमदृश्यत मुखमेव निजसदृशचकार

हृदि विदर्भभुवोऽरुणतातिस्फुटं विनमदास्यतया प्रतिबिम्बितम् मुखदृगोष्ठमशे
षिमनोभुवातइषमाकुसुममात्यखिलाःशराः २५ विरहपाण्डुकपोलतले विधुः
व्यथितभीमभुवः प्रतिबिम्बितः मृदुपलत्वमितोऽनयाऽमुखे निजसखेव हृवे
न्दुगार्पणात् २६ विरहतापिनि चन्दनपांसुभिर्वपुषि सार्पितपाण्डिममण्डना वि
षयतामविशाभरणा दृश्यतिपतिप्रतिशात्मजविभीषिकाम् २७

ना प्रशंवायत्रमुखेतन्नया नथ्यांकभूतमद्गसेकुमण्डस्य पाण्डुतेन सजातीयत्वयामुखविवेकेनासिता नवेदैतत्तेनोपलक्षितेशकया भि
मवानलवदृते शपामननेविलक्षणतयाकलंकस्नेहशपतेइति २६ विरहसन्तापस्त्यक्तनिविरहणानाति
निर्याव शुषिवदनेन नवेणुभिर्वर्पितान्यलः पाण्डिमेवमण्डनयस्याश्माभैमीशोषसदृशामालाभरणा
कामप्रतिशात्मजकर्नाविभीषिकामात्मलम्ब विभीषवविभीषिकानाम् विरहतापावदनपंकस्यरोगता

शम्भुरपि च शुचिं वहन् पापिष्ठमामसर्पामरणाय २७ तयाभेम्यासन्तापि निहृदयेन यस्त्वं चन्द्रनं भुवन्तुद्दुंदेसद्देजेकरव
हृदये शायेस्त्वमिव कामन्तुपनमन्तुपगच्छन्तं कगतन्तारकापवि कर श्चंदु रवहृदयेशेते इति हृदये शय: शीटेथिक
रणाइत्यन् शायवासवासिष्टकालादिति समम्याम्रलुक् चन्द्रनेव इम्यानीयम् बुद्दुदावनानि कस्थानीयानि २८ का
मागि ज्वलितयान याभेम्यामुकुर्वद्भलमम्लानं कमलेऽर्पितं हृदि नितेमम र्थमार्गीकृतमन्तरामथेणवनि:श्वा
सनिर्मितमन्मरंत्यक्रम् उल्लनिश्वासमसम्यक विशिष्टे शुक्के सन्मन्मरशाह्रकादित्रित पवनक्रम् उल्लनि:श्वासमसम

विनिहितं यस्त्विता पिनिचन्द्रने हृदि तयाधुत बुद्धुयमावभो उपनमन्मन्हृदं हृदयेशायं
विधुरिवांकगतोऽप्युपरिग्रहः २८ स्मरकृताशनदीपितयानयावज्वलदः स्तरमसमसी
तहम अर्पितमर्थपथीकृतमन्तरा शशिसितानिर्मितमन्मरम्ताश्रितम् २९ प्रियकरस्य
द्दमेवमवाप्यनितान्तमगतेन वनाप्यनिकिंचिति जगदनेन निहितेन हृदि नीरजे दवथुकृ
द्दलनेन न हृथुमानी ३०

कविशिष्टे शुक्के सन्नर्मर शाह्रकादित्रित पवनक्रम् अथमम र: स्वनितेयेतत्व
एीनामित्यमव: हृदि विन्यस्ते कमले दवथुकृत मुकुलीभवनेनाभिनयेन पीनपयोधरेणतो मेमी जगदन्नूव
नविव नविवाधे किमिव नवस्तनयुगममेवमस्य मुकुलीकृतग्रहनरीन्याः प्रियकरग्रदूमप्यति तन्नस्माकिं
नाप्यतीति दवथु:परितापः स्यात् ३० तदन्यः पति हृदयेनापि मयाधृतो न मन स्तापेन स्तनरइतिमामेमीस्म
रागेनाविरहपाप तया निजस्तुहतानिजनेर्मीलं च हृदयस्थितेन लसन्वायय तिस्म अन्यापिद्दिसनी अनलम

नै॰ च॰
चं॰ टी॰
७५

79

वेशादिना हिमेन स्वस्य हतां पत्युः प्रकटयति तथैव भैमी स्मरानलो विरहरूपाद्धिमेनैव स्वस्य हतां निजयावस्थां निज
नैर्मील्यं तनलेसखेत्रायपनि स्म नलीमिति यातिवृद्धेन्यादिनाक्रमेणैवा ३१ विरहतमसेनस्याभैम्याः श्रोणेन्यलाननलि
नीमिषन्ति मुकुलीभवन्ति दलानीव सुहृदयेलेकनामछ्लेनेनस्याभैम्यादवधुपरिमापमनेनतु हरीकर्णेमवेष्ट
नोयोगांबके किमु किंयत्राभवितु मर्दयितुमैक्षत यान्यापिसखी सख्याश्रुगलेनवेदकान्विस्तरुश्रूपनि
नीषति अदिदिहिषति वामाषि मैक्ष च वदेगुलिन्व्हशुष्कि भवति तथैव कमलिन्यपीत्यर्थः ३२ स्मरशरपंथय

विरहतमसदेहं निवेशिताकमलिनीनिमिषद्दलसंस्थितिभिः किमुपनेतुमचेष्टत किंय
राभवितुमैक्षत नन्दवधूसुपट्टमम् ३३ स्मरमनेनशरावलिपन्नगान्नविसर्पिवियोगवि
घावसाः शशिकलेव वेगशुकवादिनाकरुणानीवनिधौतिदधेनकुम् ३४ ज्वलति
मन्मथवेदनयानिजेहृदिनयान्तस्मृणाललतिकानिपतन्ती स्वजयितोह्मपयाभवि
धम्यथोर्मलिननामभजन्नुजयोर्हशाम् ३५

एवपन्नगास्तेषां देशैः प्रसरणशीलं यद्विमोगविष
नेन विफला सा भैमी रविकिरणम्लाना चन्द्रकलेव कं नजने के करुणारसमसृहे निविदे पञ्च पितृसर्वमपीत्यर्थः
३४ स्मरवेदनया ज्वलति निजे निहृदयेतया भैम्यान्यस्तामृणाललतिकामलिननामभजत् तद्देहतस्मात्ता नि
कटवर्तिनोः स्वजयिनोर्भुजयोस्त्रपया लज्जयेवेत्यर्थः भैम्याः स्वबलभुजौ मृणालजयिनौ अतस्तेनालज्जये
वान्यथं मालिन्यमभजदित्यर्थः ३५ कोकिलपञ्चमश्रवणेन कम्पनशीलेहृदि तया भैम्यान्यस्तेसततनेशैवा
लेनहृदयगतोयोलङ्कयः स्मरस्तत्कीर्तिनामीनेनखतनयेनयथाभवति तथाकम्पितिकण्टकयतोतिस्वतनय

नयविधिणा ताडितमिव विवलद्धेजे कविणोतिपाठे विलोविनेत्यर्थः न खलु मोहवशेन तदाननं नलमनः शशिकां
तमबोधि तत् इत्यन्वया शशिनो ह्युदये ततः कथमस्य स्वकवदस्कमयं पयः उन्नलमनः कर्तृ तेन स्यामेनायासेनेनेश
शिकान्तं चेद्रवद्रमबेद्रकान्तशिलामयं च न खलु मोहवशेन भ्रमातिशयेनाज्ञानवशेन वा बोधि किन्तु सत्यमेवावो
धीत्यर्थः अत्र मोहवशपदं निमित्तं तेन तु बोधः इत्यन्वया वो यस्मानिमित्तेन स निशाशिकान्ततायामोहेनारोपितं
ततो मेमीमुत्वास्य चन्द्रोदये स्वकृपजलकथमस्त्रवनिस्म न ह्यारोपितस्यार्थक्रियाकारित्वं युक्तम् ३६ कामस्या

पिकरुतस्फातिकाम्पिनिशेवलेरुदितया निहिते विवलद्दभौ सततनिकृतलस्कयकेत
नाहतमिव स्वतनत्वनयविधिणा ३५ न खलु मोहवशेन तदाननेन नलमनः शशिकान्तम
बोधि तत् इत्यन्वया शशिनो ह्युदये ततः कथमस्य स्वकवदस्कमयं पयः ३६ रतिपते वि
जयास्त्रमिषुधेय्याजयति भीममस्य नापितथैवमा स्वविशिखावलिवर्षवनयाननो नियं
तमेदनयाजयितुं मनाम् ३७

विजयास्त्रमिषुधेय्याजयति तथा दमयन्त्यपि विजयास्त्र तयाजय
ति तनो हेतोः सकामः स्वान्वाणान् संवनयापंचनसंख्यायाथास्त्रमप्युजत् तथैतां भैमीमपिपंचनयामरण
तयाजयितुमेस्कृत् नामित्रैन्यवैसिद्धे स्वविशिखावलिवैनिपुनर्वचनमुपमानोपमेयभावसन्देहनिरासार्थम्
अन्यथानामितीपुपरामर्शो भैमीपरामर्शो वेति सन्देहः स्यात् अथ च प्राकारणिकत्वात्पूर्वमुपपानतेनापात्तु
तारेश्वर्षेवपामानेनिश्चीयते इति चेत् सत्यम् पदं तु प्रयत्नेनाप्रकृतिगौरवं माभूदिति विस्पष्टार्थमस्य पदेनोपा
दानेकृतमिति न दोषः ३७

नै॰प्र॰ ष॰टी॰ ८ 80

उदित्वरमुदयनशीलम् इनशशिसन्निभः कपत् शशिमयं चंद्ररूपं स्मरस्य दहनास्त्रं विमृश्य निश्चित्य सा भैमी अ
क्षमा जलं तद्द्रवितमार्गेण या स्रावितं वारुणं वरुणदेवताकं अस्त्रं कलशं झटिति स्वीचक्रे ३८ सा तु तत्रैभैमी
अनेनेनादस्त्रप्रयुक्तं नष्टमस्त्रं दमयन्तीमिवास्त्रं वारुणमस्त्रं दृष्ट्वा निरन्तरं निःश्वासव्याजेनास्त्रितं प्रतीकारमस
र्थं सत्वरं तत्र स्वमनःशमनवायव्यास्त्रमस्त्रमस्त्रं दमयन्त्येवाप्रतिप्रयुंजत सैवादये दिवियोगिनीनां दीर्घा निःश्वा
साभवति ३९ मलयानिलकामप्रयुक्तवायव्यास्त्रं तत्प्रतियतीजानतीर्थं तदनीभैमीतेन वायव्यास्त्रम्

शशिमयं दहनास्त्रमुदित्वरं मनसिजस्य विमृश्य वियोगिनी झटिति वारुणमस्त्र
मिषाद्दशोर्न डावितमतिशास्त्रमुपाददे ३८ अनन्तुनानवमस्त्रं दमास्त्रं दस्त्रनत्तुवस्त्र
मुदस्त्रमेवदपसा नविनमायननिःश्वसितच्छलान्मुमनशास्त्रमसुचदप्रति ३९
रतिपतिप्रहितानिलहेतितां प्रतियतीमदतीमलयानिले तडकनापभयान्मृणा
लिकामयिमिषंभुजगास्त्रमिवायित ४०

लयानिलेनाक्रायिरकोयस्त्रापस्त्रनीभयादामारवीकनामृणालिकातन्मयं तद्रूपं पवनाशनास्त्रं स्वीचक्रे अ
वभयान्मृणालिके निपाने भुजगास्त्रमुपाधितीतिचपाठः ४० तपत्याभैम्याक्रदिविरहिताविवियोगिनन
ष्टापितथैव यद्दान्तथापिविरहोस्त्यपिजीवितेमरणाभावेचेतिहृयंशल्यमिवस्मरोन्त्यथितन प्रथनत्रनह
दयतच्छलस्य हृदयस्तनावेवबिल्वफले नवोहृद्यनविनिहत्यनाड यिष्यहद्धीकृत्यवाशीघ्रिल्पपदिद्दावाय
किंनिखातवान् किमुत्तमेस्तायामम ४१ ताभैमीमत्येनशरव्या अतिशरव्यानाकृवता अतिघोरव्ययनामदा।

नेन निखिलपुष्पमयस्य शरस्य गमात्फलान्यपि मूर्छयेण मुंचता मतानस्याभेस्यानरसितेलनावेवनालो-
नालफलेन तयोर्युगं तस्यापि गणात्मकमकारि अंगतवेदनात्स्वपुष्पयोगे तेषु फलन्यायेन स्थूलेलालफले वा
पविष्यदित्यन्येस्पते ॥४१॥ अथ तया भेस्यात्मककश्चित मुखी सखी निजगादेति का कीदृशी मुकुन्दवीर्य वा
देवहृन्नेकप्रकारं निर्मितमङ्गं यया तथा मुकुन्दत्वतो विधुत्वदा नङ्गेयया विधुतदती तिर्विधुन्तदः विधुन्तुदेभस्त
दाशुतिवेशः तथा स्मरसन्तापमये गदे व्याधौ पतितया पतितत्युरामन्यापि व्याधि ग्रस्ता साध्वी निदेति अस्ता
मूर्छितवन्निरघेयमपिहन्तामममेत्यर्थः ॥४२॥ यस्य न वस्तुवादेयेदने दृसानरस्त्रवादेवनेहस्मा मामेनस्यादा

व्यथितेन न हृदि शल्यमिव हृदये विरूढितो वनस्थापि च जीवितम् किमथ तत्र निदान
निखातवान् विनिपातिः स्मरविल्वयुगं नतन् ॥४२॥ अतिशरव्ययतामदनेन तेनाखिल
पुष्पमयस्य शरव्ययात् स्फुटमकारि फलान्यपि मुञ्चता नतडवासितेन नालयुगापि
णा ॥४२॥ अथ मुकुन्दतनुं निमितचेदयात्ततविधुन्तुदया च तया पुनः पतितया स्मर
तापमये गदे निजगादेह काचिदिति मुखी सखी ॥४२॥

होरात्रापैत्र्योवर्षेण देवतः इत्यादिनार्के
लेन यावता यत्प्रमाणेन युगं भवति केषामिव नरसुरब्राह्मणामिव तयुगेरक्तयुक्तयोर्युगेनोः दानेन मिते
परिमितेन गणनेन शाहे विरहिणां कथ्येन गणितेन मित्यथा हृते नान्वयः यस्य नरस्य युगं यत्प्रमाणेन देव
कालेन भवति यत्प्रमाणेन ब्रह्मकालेन च भवति तथा यस्य देवस्य युगं यत्प्रमाणेन नरकालेन भवति य
त्प्रमाणेन च ब्रह्मकालेन भवति तथा यस्य ब्रह्मणो युगं यत्प्रमाणेन नरकालेन भवति यत्प्रमाणेन देवा
कालेन च भवतीति रसुरब्रह्मणां परस्परापेक्षया युगादिव्यवस्थोक्ता गणितशास्त्रेन थाह्रि वर्षाणां तो

नै.कु.
५.टी
८१
81

चत्वारिंशल्लक्षा विंशतिश्च सहस्राणि मनुष्याणां चतुर्युगं भवति तदेव देवानां द्वादशसहस्राणि वर्षा
णि भवंति तदेव चतुर्युगं ब्रह्मणो दिनसहस्रांशो भवति एवमेकस्य महाकालोन्यस्याल्पत्वेन परिगणितः
तथा च ब्रह्मणो दिनसहस्रांशो देवानां द्वादशवर्षसहस्राणि मनुष्याणां च त्रिचत्वारिंशल्लक्षा विंशति
श्च सहस्राणि वर्षाणां भवंतीति एवमेकस्याल्पः कालोन्यस्य महानागणितः एवं च यथा तत्कर्तृ ब्र
ह्मणः एवं परकालापेक्षया यथा युगमल्पत्वव्यवस्था कृता तथा मनुष्याणामपि मध्ये वियुक्तोदासीनसं
युक्तानामपि परस्परापेक्षया युगव्यवस्था किमिति न कृता यथा वियुक्तानां युगमुदासीनानामल्पः

नयन्त्रितः जनुर्वामि वयावता भवति यस्य युगं यदनेहसा विरहिणामपि तत्र लव
युवत्वमिति न कथं गणितागमे ४४ जनुरथ कमसतीः स्मरतापिता हिमवतो
न तु तत्कृते हिमाद्रिता ज्वलति वालनले लिखिति स्म सती विरहप्रवहस्य नलो
वनम् ४५ दहनजा न तु दृष्टुं न वपुर्व्यथा विरहजैव दृढं यदनेहसाम् दहन
मास्तु विंशति कथा हि यः प्रियमपाम् ... मुहूर्त ४६

कालः संयुक्तानां तद्गुणः उदासीनानामल्पत्वं प्रतिमितः कालो वियुक्तानां तु युगमिति गणितशा
स्त्रे कथं परिगणना न कृतेत्यर्थः विरहवशात्क्षणोपि युगकल्पो भवतीति भावः ४४ सती भवानीति
भवतः सकाशात् जनुर्जन्म स्मरसंतापवशादाप्य तत्र हिमगिरेस्मादितिमिन्याधकृत्या आदावती आप
तो मादारविन्दो किंतु न मलयानलेन तपित्वा पापतोदाय अथ च हरवसमालनले सती विरहके भव
नी निवलक्षणालिखितः सतीवियोगप्रवहज्वलतिनलो वनम् ४५ दहनजा तनिज जनितादवपुर्व्यथा
परितापपीडा दृष्टुं न सहतीन किंतु विरहजैव दवपुर्व्यथा महती यदीदृशो संगानः आगतिपीडनो विरह

पीडाधिकानभवन् तद्विप्रयामसुपगतानाप्रमवोयस्मात्तेनस्मरेणप्रियसुपासितमुद्दुदास्मोलासाः मत्यः ।
स्त्रियः शीघ्रमेवानलंकथमविशेशनितेनमन्यामहे अनलपीडानोविरहपीडाधिकेति ४९ विरहिणा
वधूगपमलिनिताः कलाप्रोधतलुंठति मध्यवर्तिनाकलंकस्यसख्युः कर्मभावोवासख्यम् सा
र्द्धयदितियप्रत्ययः ऊष्णुदानोकमदेवोसख्यंकवन्तीतिवेशयसामोनुविकासतताह्रासख्यम् अथ
वामादन्तमुदा इत्यथपृच्छाधीकिरःकुः कोपिधिर्मामुदाःसाधवस्तैः सख्यंकवन्तीति पूर्वविधाः का
लावहिकृताः पर्यंतसन्नह्यास्मदेविवम अनःपाणिनामनः प्रापणोनिर्मलानांवह्निकरोणमित्येना

अपिविधेयपरिहृष्टकुरोः ऊनः स्फुटमशिताह्नलदाहवदन्यता गलपितशमस्य
मलाङ्कवर्तनयाकिमुदधौजडवाडवानलात् ५० अयमयोगिवधूवधपा
तकैरत्रमवाप्यदिवःखलुपात्यते शितिनिशातदृशादिस्फुटमुत्पतत्कणा ।
गणाधिकतारकिताम्बरः ५१ वमभिधेहिविधुसाविमक्रियाकिमिदमीदृ
गधिक्रियतेत्वया नगाणितेयदिजनमपयोनिधिंहरशिरस्थितिभूरपिविस्तृताः ४९

हशावनूसाडविनयपपय अपिहेमालिविडंहृष्टकुदाहदानशोगडतोऊनः कस्मात्कुरोःशितिना किं
सितादोरसिस्थितेनमसतानयागलुपितशम्भुगलाकालकूणदहवाहेजड जलधौस्थितेनसता ।
नयावाडववह्निःक्षिप्तिनीति ५० नयुजनेमर्त्यैभिःसहेति अयोगिन्यावियुक्ताणोवधः नासावधःविर
हिस्त्रीवधपातकैः करैभिरिवलणमवाप्येनभीवितर्नितन्यात्यापयेन्तर्धः दिवआकाशात्कस्मापदि
रात्रिपाषाणोपान्तेनकीदृशाः स्फुटतोत्पतताचकणाकणेनस्वाणडेराजेनाधिकतारकितमम्बरंयेनअ

नै.प्र.
७.टी.
८२
४२

यिकारत्नाकरकायेत्रेणयिकारकेतत्कृतमर्थिकतारकतम् कुसुमपत्रेहिताकरकावकुलेरवेभवति अन्योपि
पापीसहास्यमुकुटितेनास्तदस्मिरवणेयथाभवति तथाकृतोःयास्यते तथायमर्थोस्यार्थः ४८ भोःसखिम
हव माचेद्दबुद्धि नाहशमिदह्रीवधपातकेकिमर्थिक्रियते किंप्रसूयेते किमर्थक्रियते इत्यर्थः महति
जलधौजन्मनेगणितेचेन दशशिरोरूपनिवासस्थानमपिकिंविस्मृतम् महाकुलोत्पन्नस्यनेदृशंकर्म
भुवकर्म महाकुलजन्मापवज्ञानेचेत् महाशुरुरवपरिग्रहोवाबुमतव्यःसोपिनयाकिंपरित्यक्त इति
पृष्ठकार्थः ४९ भोस्वद्भ्रमन्तमघनसमयेसमुद्रेनिपतितामदवपर्वतेनापिवनचूर्णीकृतः पीतसमु

निपतनतापितनमेदरभृन्नानमुदयोषशालोकमहर्गीनः अपिमुनेर्जठरा
चिरमिजीर्णितोवनगतोसिनपीतपयोनिधेः ५० किमुनाभिर्गलितेर्जडमन्यसे
भयितेनमज्जनमीमहृतामनः ममकिलश्रुतिमाहतदर्थिकानलमुखेडप
वावित्रुयःसरः ५१

इस्यमुनेवागस्त्यस्यापिजठरानेजीर्णितोनगतोसि वनखेदेस्यास्मर्थे अत्रार्थिःशष्टोलक्षणायानेनोवर्ग
ने ५० हेडुमिते जपितैःप्राणैनहेतृभिर्भैमीमनोमयितिमज्जत इतिकिंमन्यसेप्राणेषुयथास्यतेषुमृ
तायाभैम्यामनोमदायत्तेभवतिति किंमन्यसेइत्यर्थः एवंमामनथाःत्वत्तानामनश्वेद्दंमविशतीति यु
त्याःश्रुतेरक्तमवष्टम्यैवमाशासे चेद्दमामनसोजातइतिश्रुतेःयोहृदयसाडतपयतेमनस्मिन्नेवलीयते
नदर्थिकामप्यवाप्यीयस्पास्तामेवविद्या सर्वेषामपत्तानामनस्त्वंद्दंमविशतीत्येवंरूपांताश्रुतिविद्युयोभा
वाभिज्ञः कामोनलमुखेडपरामावहेतेनतवत्ताराम् अतोहयाशामाकुथाइत्यर्थः ५१

स्वस्य यशसो नवे दिंडिमे पवादमधुना गुरुवरयोद्घोषय अथ च स्वस्य यशसो नवे दिंडिमे सुरवरया जलनिधेः
कलशं जलयविस्मृदय अथ च मस्त्रीकृत्य त्रीवधपातकमपि रदृणेकदर्थनोकृत्मिनोर्थः कदर्थः तन्मापा
णोनक्रणोवानां गुरुपीडामाकथाः परमारयेत्यर्थः अपि मत्त्वाथनेवाकालेकारेवासमस्वये ५२ हेचेद्रवाग्रीक
पटलस्यैनेमजभास्वतिस्रर्येसतिमोः पापमोतापय अहं पुनर्दिनेनवाहयेतिनानिवृत्तोदर्पाय स्यतस्य भावता
मा नामवलोकयितास्मि अनयतेनेलहः अहं पुनरिति अहमादीनां पत्नादिष्ठुनेफोवक्तव्यइतिरेफः ५३ अ

स्वरवर यस्य यशो नवदिंडिमे जलनिधेः कलशं जलयाधुना अपि विदधाणवधूवध
पातकं हि रणपलोकनमेव कदर्थनाम् ५२ निशि शशिन्भज केतव भास्वता मम
निभास्वति तापय पापमाम् अहमहन्यवलोकयितास्मि ते पुनरहर्पति निर्धुतदर्पता
म् ५३ श्रवणपूरतमालदलाङ्कुरं शशिकुरंगमुखे सखि निक्षिप किमपि येन दृशा
लिनः स्यागयत्नमुमस्यदिनेनयडङ्कुमितिमिताणाम् ५४

यिस्तविकर्णावितो सततमालपल्लवगुरंचेद्कुरंगमुखे निक्षिप नेदमस्याली तिनेदिलः नेदादित्यइवस्य स
कृतत्वादितिः तेनतमालदलाङ्कुरेणन्दिलिनः सहविणोयुगमेवेदं किमपि स्यगयत्नाच्छादयति तत्र
दिनणामुङ्कुमितिमिमाणिमि ५४ भोः शशाकलेकचन्द्रमाहशाविगेगिनीनोमयंकरभूतपतिशिवे
श्रितत्वेनिशायहीप्यमेनदस्तजस्य तथाहूपस्यतवेहवभूनना ईहगूपतास्तनहपनाको न्यादिमन्नाचा
हुतकरी आश्चर्यकारिणी अनयवपयशिरःकम्पिनीसकलापसापविरीपीडकस्यान्तनहपतादिकमा
श्चर्यकारोन्यर्थः यद्वा अथचपिशाचवनेनोपालभते शशमृत्नवेनेतिमासः सचाससौ कलंकश्चनलयोः

नै॰ घ॰
वा॰ टी॰
८३

83

मेदाल्कशाकरंकः तस्य सम्बुद्धिः तथा मातृशो ह्मीवालादीनां भयंकर भूतपतिं पिशाचस्त्वा मितं श्रितो नित्यो वदी
पमेनदिनं यस्मादेवं ततस्मादमृतस्य जीवनलवं परमस्मै विधूनती यमाविशति पिशाचतस्य शिराकम्पय
ति इत्येतदृशाभूततेतदृशा पिशाचभूतस्य भयंकारिणाम्मृतोद्धि पिशाचो भवति ततजीवनित्याश्चर्यं ५६ अस्मभयो
अमत्वावसतिबुद्धिरुदेति ध्रुवंनिश्चयेन यतादृतो विधेऊहूः काकिलाधनिः शाहक्कुलेनामावस्याच कर

शाशाकलंकभयंकरमातृशोज्वल क्षियन्निशिभूतपतिं श्रितः तदमृतस्य तवेदृशभूत
ताद्भुतकरीपरमस्मै धिनिधूनती ५५ अमृतरूपस्य शिवाश्रितस्य निशिदीप्तस्य तवेदृश
भूततामकलंकता भयंकरता वा यैकारिणात्पर्यः अस्ममयमतिरुन्मिषति ध्रुवं
कदगतेवगतायदियेऊहूः पुनरुपैति निवृत्य निधाप्यते मरिविवियो नपुनर्भवसी
दते ५७ अयिममेमथचकोरि शिशुस्त्वनेव्रजतिसिंधुपिवसनशिष्मनाम् अशि
तमभिमथ्येतवतस्यावाशाधिकरापिवतः कतिशीकराः ५८

गतेर्वात्वंतामस्मैवानिक्वांतायदास्थिता तदयेमतिमात्भृत् गतायांतजायते देश्यालिपुनरुपैतिकाका पु
नरुपैतिचेदित्यर्थः यद्वापुनरियमागच्छतीति निश्चयेनोक्तिः निरुद्धानिधाप्यतेस्याप्येतविधोसुवेपुन
निहूयते ऊह्याचेद्दोनदृश्यतेइति ५७ पिवतीतिपिवः पाद्याधायेत्देशः शः पाद्याधास्थेत्यादिनापि
वादेशः सिंधोःपिवस्ततस्यागस्त्यस्य मुनेः शिष्मनामयं ममेवचकोरिपोतकोनव्रजति काकाव्रजेदि
त्याशंसागम्यते अर्थात्वाद्विधावमतस्त्वनोस्यचको राशिवोःपिवतः सतस्यइकिरणाः कतिवाविंदवोभवंति ५८

करेणैकेनैकं महान्तमपि याचनेऽकरुणेऽकरेणाग्रहस्तेनेत्यर्थः अयोग्यत्वात् तेन तेन त्वयि याचनालोलुपेन करेणाया-
चितृहितानाम् इत उत्तरं विपक्षहीयोगैः पञ्चभीः इति विग्रहाद् अहिमे भक्तजनमात्मदर्शनरूपं ददत् तत्र मकरे यैव देवबुद्धौ विशतिमति
विग्रहिताप्तामोः सात्त्विनेदेव सखादहिते शत्रुभूतेन नेव तत्त्वे कृतं जहि इत्यर्थः यन्न कदिन संज्ञातमपि कामिनामुद्रणं
७५ विषमा येषां ते विषमाः समुद्रेणावडवानलयुक्तेन देवेनैव किं न धृतः अमुना समुद्रेण एव हिमकरे चेत् समं ते विषमम् अमुष्य
कृपापात्रस्य स्वस्य रक्षणीयस्य विषमविषवत्किंनु भुञ्जे ८० अणिवादागतमार्गविक्रमे विषमे केन स्वरेण आमृदे स्वरे स्वरेण

उन्मत्तकरेणुकमेकमपि याचनेऽवहितेन्तामकरेऽवक्रकरुणामे विशति तत्त्वपदेऽवविधुल्ल
दामस्वविधुरसवादहिते जहि इतेऽद्भुतम् ७५ उदवपवधृतः किमुदुलतानविषमावड
वानलवहिधु विषवदुज्झितमपमनानमः स्मरहरः किमसुव्रगुजे विधुः ८०
अमितमेकमवाशितमपमनुमपुनरेषु नविषदे विषम् अपि तेषां यस्य वैजोनितद
येषां यमुदेतिषु तन्नवमार्णवम् ८१ विधुरवर्गवधमनाकुलकलयपापमशेषक
लेविधुम् स्वनिपीतस्थाकमपापकंग्रहविदो विपरीतकथाः कथम् ८२
शितेन उनश्रमश्रुतं नपुनमज्ञातमित्यर्थः एषवदः पुनर्निर्मले विधेः स्वरवक्त्रादिति निर्धियजानितत्वं
प्रथमोऽपि वनेवह्निहितेऽयोऽपि वनीरवि विस्तादि क्षतेः इह शमपि त्वयमपुनर्नवम् ८१ विधोगिजनव
धाभिनिवेशात् आकुलेव्याकुलनवत्वैः वाक्यैः तेन समपूर्णार्णवं इष्यापं पापं जानीहि कलयन्ते स्वं निपीतास्मतम्
तपं पापं जानीहि एवं च सति ग्रहविदोऽज्योतिषिकाः कथं विपरीतकथाः यतः पूर्णेन्दुं शुभग्रहे कथयन्ति
क्षीणं च पापग्रहे कथयन्ति क्षीणेन्दुः कथमारा पापाग्रहणे यस्मात् एवं विपरीतवादितः कथं ग्रहविदः नक

स्तवचिन्तामणिः ८२

नै.म.
प.टी.
८४

84

यः पत्नो वियोगिभिः वर्द्धमानमवाप्य प्रापितः मत्कस्यपदाः इदलोके बहुलः खलु निश्चयेन जातः युक्तं चैतत्
यस्मात्पत्नो वा लोके वर्द्धमाने बहुपक्षो प्राप्यते स बहुलः प्रचुरः प्रसिद्धो भवति तथायः पत्नो वर्द्धमाने वर्द्ध-
प्रमाणं प्रापितः स बहुलो भवति बहुलाति आधत्ते इति अतएव तद्युक्तमेव एतेन तदुक्तमित्याह तदमि
तिविति समस्तवियोगितिर्यग्वतिथ्यो तदमितिस्तस्य मानस्य पूजायाः प्रमाणस्य चामितिरपरिमितिर्यावि-
काम्मितियावत् पर्वविसा तिथिः किमित्यमीकृता अमा अमावस्या साकृता अथ च माने सा प्रमाणे।
पूजा च मा लक्ष्मीश्च तद्रहिता अमाकृतेत्यर्थः यस्यां पूजा महती क्रियते साकथमपूज्या स्यादलक्ष्मीका

त्वयि पुनीतगुणस्य दर्शनविभ्रमात्किमु वियुग्मसते सविधे तदः निपतिते वदने कथ
मन्यथा वलिकरम्भनिभं निजमुज्झति विरहिभिर्न्व वर्द्धमानमवाप्य यः स बहु
लः खलु पक्ष इद्धाजनि तदमितिः सकलैः प्रियवर्जितैर्दधविसा च तिथिः किमा
मीकृता ८२ त्वयि पुनीतगुणस्य दर्शनविभ्रमात्किमु वियुग्मसते सविधे तदः नि
पतिते वदने कथमन्यथा वलिकरम्भनिभं निजमुज्झति ८४

स्यादितिविरोधः तथायस्यां वर्द्धप्रमाणं क्रियते साकथमप्रमाणास्यादिति विरोधः ८२ राहुर्द्धि त्वयि
पो विलम्बकृद्यां त्वाकिमु वर्द्धयमते अन्यथा एतज्ज्ञानाभावे चेद्कथमुज्झितिमुखपतितं निजं स्वाधीनं
पूजार्थं दर्पिसकलस्त निभम् राहोस्तनुकवलनेनाभिलाषः किंतु विघ्नशकमहत्त्वं चक्रहूपताभावपरि
ज्ञानाद्योज्झितवानम् यथापिष्टोदकं दीर्घोत्वापि वननतद्रूपताभावपरिज्ञानाद्योज्झितवानम् यथापिष्टो
दकं दीर्घोत्वापि वननतद्रूपानुमन्यानाद्युज्झितिनित्यर्थः उस्मादनोऽन्यरकोयत्नानीरमेनादापरित्य

नैषधचरितटीका ८४

राहुः स्वमुखान्तर्गतं चन्द्रं स्वकण्ठनिःसंशयं नो न्यक्कृति किं तु शिरोमर्दितः सम्बन्धायं चेद्दोषायं नाशो विना कण्ठ
नालच्छिद्रवर्त्मना निःसरति उदरादेर्थभावान्नाशाभावः अम्लतनूयत्नाहा ९५ अज्ञजुन्नत्सङ्गत्तानेयेषां तत्र
नालच्छिद्रवर्त्मना निःसरति इति ... अज्ञुद्दशाः पुराविदो मुनयो व्याख्याः श्रीविष्णुराहुशिरश्छेदिनं
तमसरलमर्थं यच्चपि तनवक्रमिति वा अज्ञुदशाः पुराविदो मुनयो व्याख्याः श्रीविष्णुराहुशिरश्छेदं न पुन
किलनिगदन्ति विरहमलिकच्छेदिनं किं न कथयन्ति विरहिभिः सकचन्द्रवत्तान्द्विरहिशिरश्छेदपुन
श्रीविष्णुनाकृतश्रविभावः यदि राहुर्दक्षिणः साहित्युः कवः स्यात् श्रीहरेश्चापदलितयत्तत्त्वगस्य शिरः कां
तिभिः कामस्य सहरूद्दोषसहशाविनश्वरः दिवौभिषजौ नाशसमौ यथायोजयतः स्म नयादाद्दोरपि शिरः स

यदनगर्भगतेनाति जेकण्ठयाप्राणितमुज्झति राहुरसंशयम् अशितएवगलत्व
यमनेयमसाविविनागलनाविलाधुना ९५ स्मरमुखोत्कलितैः स्मरवैरिणामव
स्यमसययथादलितोशिरः सपदिमद्यत्रभिषजादिवः साक्षिमथानममापिका
रोलकः ९६ नलविमलकिमस्मशरीरिणाभिलतिकिं नकबन्धगलेन वा सट
तिभियामस्त्रशमुत्ततत्तमोग्रदशिरस्तदमत्सहदृबन्धनम् ९७

न्यानेकः करोतु नो स्मरस्वबन्धात्मरवैरिणा कृतमन्यथा च कृतः असुको वातादृशइत्यर्थः यद्वाको
ब्रलातथाकरोतु स्मरः प्रद्युम्नः स एव विष्णुः आत्मैव पुत्रनामासीदिति श्रुतेः सोपि दितिसुतैरिणो विस्मात्मैव
रतसोपालस्यादीनां सनाभिः अतो ब्रलाराहुयाजनाकृतामिताशालीदमयन्ती ९६ विगलितमस्त
काय स्मादिमलकः सकृतो विमलकिंतत्तस्य नलेन खण्डितमस्तकस्याहिपाः कबन्धगलेन तमोग्र
हृशिरोराहुशिरस्तदमत्सहदृबन्धनेन तस्य कबन्धगलस्य केन दृढबन्धनेन यस्यैवं भूतबन्धनेन सा किं

85

नमिलतिवियद्वर्त्मनोराङ्कशिवस्तोऽमृतमिगतेनैकवल्न्येनकथंसंगतिः स्यादित्यत आह मरणभयादत्यक्षिम्
त्यनतइति ६७ हेसखिवियाजयराजवाग्मसीतंदृष्टस्त्र अमौजरा जरासन्धवपुः स्वाण्डद्वयमिवकवल्नान्दधना
केत्तनाकेनतमुक्तेनमहराकृशिवः किमितिनयोजयति यतिसीव्यतीतिकर्मेखनिद्वारेणविवदितः
जरासन्धोहिबृहद्रथस्यराज्ञस्याण्डगोतममुनिदत्तफलविभागान्नीद्वयेद्विखण्डितोजातःसुवशा
कलद्वयमपजराभिधयाराक्षस्यामहामेवप्रभावादेकीकृतसंयोजितइत्यादिपुराणप्रसिद्धम् ६८ भोः
सखिमद्वचनेनवाक्कृवद द्विजराजमियाब्राह्मणश्रेष्ठइतिमयायदिपृष्टेवेदंभुक्तंकिंमुञ्चसि यद्ययमीदृशो

सखिजरोपविष्टस्तुनमः शिरस्मःममसोदयताविकवल्नयताम् मगयराजव
पुत्रद्वलयुग्मवत्किमितिनयतिसीव्यतिकेननाम ६८ वदविधुन्तुदमालिमदी
यितैस्मज्जसिकिं द्विजराजमियारिपुम् किमुपुनर्दिवसेनियदीदृशाःपतितप
क्षानिषेव्यदिवाकुणाम् ६९ दहतिकाण्डमयंबलवतेनतत्किंगरुडइवद्विजवामना
यास्किनः मक्तनिरसाविधुन्तुदादिकामयिविरागमिकावदविषमता ७०

द्विजश्रेष्ठस्त्वंदिवाकुणांस्त्रम्बकक्तवारुणा तान्निषेव्यपतितोस्लग्नोजातिभ्रष्टस्त्वंपुनर्दिवंस्वर्गमा
काशंचकिंस्वतिनेनीतत्यर्थः नहिस्वरापात्राह्मणःस्वर्गंपुनरेति यद्वायदिदिवमेति नहीदृक्षः किंदिव
मेति यत्कवारुणीनिषेव्यपतितः ६९ अयंविधुर्मिस्त्रयेनकाण्डंदहतीति अतःकिंगरुडेनेवनयाद्विजा
वासनयाहिज इतिप्रसिद्ध्याब्राह्मणवृद्ध्यावन्तक्तः भोराहोः अस्यभक्तनिर्बलाद्दिकान्नेनब्राह्मणीश
क्तिःसातमायपापमभवति नान्यत्रनिरपराधायांमयिकिंब्राह्मणम् अतःस्वभावपवायमित्यर्थः द्वि

नाविष्णुप्रादकात् विशेषः ७

सकलया कलया देष्ट्रया जाताविकवचनमसर्वाभिः कलाभिः दंष्ट्राभिरित्यर्थः ताभिः समवधाय सम्यगवधानेन कृ
त्वा सम्यक्संयोज्येत्यर्थः यमाय वियोगिनीजनभक्षणोपायो विधुर्विनिर्मितः अतो द्विजानां दन्तानां राज स्थूल
दन्त इति कृत्वा द्विजराज इति प्रसिद्धः न तु ब्राह्मणश्रेष्ठ इत्यर्थः ७१ इदं ज्वलत्कामसुखं हरलोचनाग्नेः सकाशा
द्विधिना विधुः कृतश्चन्द्रः अथ वक्ष्यप्रकारेण वियोगिवधपापीनकालिकया मध्यगया जाश्लिष्टितः कामस्क
तेवक्त्रपानकं तन्मुखस्वरूपं चन्द्रे चिह्नत्वेन निवेशितमित्यर्थः ७२ द्विजपतिग्रस्तो ब्राह्मणप्रवरस्य तत्क्षुद्रमनजा

सकलया कलया किल दंष्ट्रया समवधाय यमाय विनिर्मितः विरहिणीगणचर्वण-
साधनं विधुरतो द्विजराज इति श्रुतिः ७१ स्मरमुखं हरनेत्रहुताशनाज्ज्वलदिदं चकृ
षे विधिना विधुः वक्त्रविधने वियोगिवधामाशशिमिषादधकालिकया कृतः ७२
द्विजपतिग्रसनाहितपातकप्रभवकुष्ठसितीकृतविग्रहः विरहिणीवदनेन्दुजिघां-
सया स्फुरति राहुरयं न निशाकरः ७३ इति विधोर्विविधोक्तिविगर्हणं व्यवहित
स्वहृदयेति विनिर्मिता सा अतितरां दधती विरहज्वरं हृदयभाजमनुपालभत स्मरम् ७४

नित द्विजिनोत्पन्नाशिरोक्षष्टेन धवलीकृतशरीरोयं वियोगिनीमुखेन्दुभक्षणेच्छया राहुरेव स्फुरति अयं निशा
करो नास्ति इत्थं स्थितस्य विधोरेवं क्रियमाणविविधोक्तिभिर्विगर्हणानिर्दाहयाम्दधेति विचार्य सा भैमी अतं
नविरहसन्तापं दधती सती हृदयस्थितं स्मरमुपालभत ताः शुक्लापदयतमितिपाठे अतितरां विरहज्वरं दधतं
पोषयन्तमित्यर्थः ७४ हे अनंग मामकं ज्वलयसीत्यमनेगतदेवं किम् हृदये यया आश्रयसि तदेवाश्रयभूतं

नै॰च॰
पं॰टी॰
८६
86

हृदयमित्यादि किं दहसि त्वलोऽनदग्धं निजेन्धनं हृदयं च येनैव यतः स्वयमपि तेषां दग्धानाशादिनिवृत्तेः क्व भविष्यसि वह्नि मेथनेनापि जायते नैव तव मीनार्थः आश्रये गतेः क्व वा निष्ठसि अग्निवत्त्वं स्वयमपि नाशमेषीति वाक्यार्थः ॥ ७५ ॥ त्रिजगतानन्दवन्त्रिकनशोकया दग्धेणनमदृश्यतामवृणांनापितो मिन्नत्यथा कामदर्शनेन सर्वस्वसर्वस्वापितं तोयेन नात्रियनतं स्यादिति यतो भोः स्मरन प्रत्यन्तिगतेहृदयं मतिं हेष्वोचमनिकस्य कामसंजननस्य त्रिभिर्नेत्रैर्ननादृश्यभूतम् अतो हृदयस्य श्रयासो योगो यथा जातश्चार्थः ॥ ७६ ॥ तेन नैः सह रवे इति विक्रियातिः प्रसिद्धिः तयि मे हृदि निष्ठ

हृदयमाश्रयसे यदि मामकं ज्वलयसीत्थमनेन न देव किम् । स्वयमपि क्षणदग्धनि-
जेन्धनः क्व भवितासि हुताशवत् ॥ ७५ ॥ पुरभिदा गमितस्त्वमदृश्यतां त्रि-
जगतीमपि लम्भितशोकया । स्मरति नैष तनुकसनकामिनं त्वयि किमर्दितानेनयैनो
त्रिभिः ॥ ७६ ॥ सह रवेऽसि रतेर्मतिविक्रियावशवशात्पि मनर्तिः क्रतः । अथ न
स्मृतिमेषि तिरस्तिवाम नुभूतानुभवत्यमियं किल ॥ ७७ ॥

त्वयि कृतानन्दवतिर्जीयानिर्हितिस्व अस्ति वा तत्त्वभावे देहनविनाद अथवा स्मृतिनेगावस्थायां युवयोः संगतिर्नास्ति इयं रति किल भवन्तं नानुभूतनामनुभूतादिजन्मान्तरेणन्नास सह संगच्छते नष्टोऽरतिः कामप्रियायोक्ता गेहसुरतेः सति रतिविषः ॥ ७७ ॥ आत्मानेरवंपदेच मारनीयं न जानातीत्यनात्मपरज्ञाः त्वमसि बुद्धिः मामिवात्मानमपि रतिविगुणं किं नापितवानसि कथं मनतापत्तन्नत्व संगमादितरथा हृदयं मम दहसि ननु रथ्यानतापाभावनत्संगान्मम हृदयं कथं दहसि कर्मिकर्मेति लकारः इत्तरथे त्वमेवानापन मिद्धपुन।

स्नापन्यत रतिवर्जमानमयातनाय ७८ भो मार अनिविश्वोनायतिर्व्रतारतिः कथं तां नानुसमार अशुमा
रणाभावे देहममपि वितर्कयते इयती नाम नाथानां प्रियविप्रयुक्तानामशरणानां वधूनां वधेन पानकी त्वमत
एव तया प्रियया पि त्यक्तोसि किमु ७९ जितेन्द्रियः हृगन्तो जिनः शोभने गते ज्ञाने यः स एव तेन विजित्य त
महायशाः शरीरं यतो देहतो नाशयत् यतोयं मारजित् ततो देहतो रवाशिष्टां यं च भूतमयीन नुरणा द्रवो दर
रतिविप्रयुक्तमनाथमप्रस्ता किं त्वमपि मामिव तापितवानसि कथमनाथ तत्तलव
सेगमादितरथा हृदयममदहाने ७८ अतुममारतु मारकथं न मार निरति माथि
नापि पतिव्रता इयदनाथवधूवधपातकी दयितया पितया त्यक्तमुज्झितः ७९
हृगतन एवविजित्य जनेन्द्रियाद्भूतकं निजनु यदनाशयत् नवतन्त्र मवशिष्ट
वतीत नः समितिभूतमयी मदूरवहः ८० फलमलब्धं तत्र यत्नकृत्समेत्य याविषमा
नेत्रमनेनाविरहृणा त्वता अदृढनीति सर्वाभमयान ततोन कृत्व मेरपि विग्रहममिच्छ
अपगतकीर्त्तिनया गलितदर्पनोद ति ८१ तो॰ नाशयत् अन्यथा दूरस्यापि नेदृशी शक्तिः स्यादिति
भावः ८० भो अनंग त्रिनेत्रेकृत्स्त्वमो विरहनानायो ध्यतानया फले विनाशालक्षणे यतो देहतो हीनः ततः
फललाभात्वामभयानीतिः पुष्पैरपि नयो द्दवे किंपुनर्निशितैः शरैरित्यादि रूपा पुष्पैरपि विग्रहं नेच्छ
ति अदृढे हेतुरुक्तं नेवेदे ८१ अन्यदेव वयमत्र तया यता विधि वित्रापि ये हृपाने दूरात्तो दशाभम्स्वरूपतां कथमा
पिथ्यामवानसि भणामने वरत्वयवरमलालमयामामज्ञ शुप्रोमत्र नमपि नापि वः अमत्र नमपि चेह पाम्पः

कथं करोमि दशामयास्य इत्यर्थः भुवनमोहनजैनाकिमेन मानवपरे नवभूतपिशाचता यदधुनाविर्
भाविमलीमसामामभिभवन्नेमस्मिस्मरमह्नियामनिरन्तरवेनाकामन्नमस्मि पिशाचादिरूपिमालिन्यादि
दोषाकुलमेवजनमाक्रामतीत्यामम स्मरदाय गुरुमुखम् परेतो भूतमेदःस्यादिति विश्वः ८२ वत्ता
त्वेदेभोःस्मर वाधामुक्तामिमन्तम् अपि न ददासि नवकवान्कृपयापधनुनस्खलतीति काकुः अथवा कृपया
नस्खलति अतो मा रसये त्यर्थः अथवा कृपयानालीति किन्तु नम्रतोसि म्रतो न नमयाप्रयोगी कृतवचनो मुष्टिः

अपि यद्यपि नतराम रवन्न्वयोत्रिनयनात्कथमपि पिष्टतां दशाम् भयोर्वचेरयरस्मर
मादवादम्रतमामम् ह्योः खेलनापिव ८३ वनददासि नम्रत्वमपि स्मर खेलति
तेकृपयानधनुःकरात् अथम्रतोसि म्रतेनमवगुच्छनेन खेलमुष्टिकरीकृतवेय
नः ८३ हरपदम्बुपम्रत्व विडम्पितःशमयतेपरनिर्जरसेविता अतिशयो
ध्यवशः त्वयपाण्डुताःस्मर भवतिभवद्धुपासितुः ८४

नम्रयते खेलयथामियतेजेतमनैवतस्यांगानि निहन्तीति गृहीतधनुरेवनम्रतः अतोनमुष्टेर्धनुः
स्खलति नरीकृतेतिपदं वित्तम् ८४ अमनिलाररसेविता अन्यदेवोपासकत्वम् अथवा अन्यतः अन्यदे
वोपासकत्वम् भुक्तमित्यर्थः तदाश्रामनइतिशेषः नेत्ररोगमपम्रत्वंकुष्ठादिनावेतच्छवसामयतेदृ
स्मर भवतेसेवमानस्यातिशयेनान्यविवेकाभ्यवोत्यताचवपुषः त्वयःकान्तिः काचदत्यरोगस्थया
तिदताया ईमा पाण्डुरोगस्थपताभवन्ति नरीचोवोरी चोरीमलावेगीकृतो वयम् ८५

मोः स्मरन्नेनंशं मननमोऽस्यैतद्यात्मकः नंशं मोचात्मकः क्रूरः अनो विधिमवदायुधं स्मनमसः पुष्पा
णि कृतवान् यदि हृदंधनुः स्तजेत् बाणांश्चायसमयाविकारं स्तजेत् नदि त्रिजगत्प्रलयं व्रजेत् त्रयाणां
जगतां समस्तमाद्य शेषं त्रिजगत ८६ श्रीहरस्य हृदि पीपाशिलीवाणानिश्वरोत्रयमिव नवापि वाणानि
जगतां त्रयं साथो दीदिनि विचार्य किं विधिस्तत्र हाणान्पुष्पाणि मधुभिरन्नमिथ्या असिंचत् नवबाणांश्चा
णानि विधाय तावताप्यनिर्हतोऽपरितुष्टः पुनरधुना सिंचदित्यर्थः किंवितर्के ८७ अनेन शंनिरवद्या

स्मरन्नंशं मननमस्त्रमनो विधिः स्मनसः कृतवान्भवदायुधम् यदि धनुर्हृदं
माशुगामाय संतनवस्तजेत्त्रिजगत्प्रलयं व्रजेत् ८६ स्मरविपारिवमोपाशिवौ पुरो
दहतनेजगतामपिमात्रयम् इति विधिस्त्वदिषून्कुसुमानि किं मधुभिरन्नवा
सिंचदनिर्हतः ८७ विधिरनेनशमभेद्यमेवदस्तेजनमनः खललक्ष्यमकल्पयत्
अपिमवज्रमसूदामपतेवनदानादिषु भिर्वीदलिष्यदमावापि ८८ अपि विधिः कुसु
मानि नवाशुगान्स्मर विधाय न निर्हतिमाप्नुवान् अदिनपंचदिनेमनियसतां त
त्पिनैवनजज्जेदितिजगत ८९ लंक्संकृतवान् खलु निश्चयेन
वमनयवाभेद्यं जनमनो दृष्ट्वा विधि
मनो हि यरमाण्डनानिरवयवम् सश्रीवलावज्रमपि विलक्ष्यमदास्यन नहि नहाणौ रसैवज्रो ध्यक्ष
हि ष्यदेवक्षादिनी वज्रमहीस्यादित्यमरः ८८ भोः स्मर विधिस्तेत्वाणानकुसुमान्यपि विधाय न निर्हतिं
प्राप सविधिस्तानि षट्त्रियमभवमेपंचवेदनवान् द्विपमिन्हो यद्धा हि न हिननिमिनेजगते हिनायेत्यर्थः

नै.च.
च.टी.
८८
88

नदपि तथापि नैः पंचभिरेव वाणैर्जगज्जयित मिति जीर्णोक्त नम् ज्यत्रुवयो हान्तौ अस्मात्प्रजन्नान्यवा
घव् ततो गीर्विक्षः वनविदे ८८ पंचदेवतरवः कति कुसुमानि कस्मै देवस्मै नोपहृतवन्ति नववनपन्नहो
नतयाहृदयक्रमेण कुसुमकिंकोसुमनसमुपहृतवन्ति एतावतापि अंगभो विगर्हणापि निदानकाकुः ये
क् तामिति शेषः अंगाविगर्हणा शरीरविदलनेन वा पंचैते देवतरवो मंदारः पारिजातकः सन्तानः क
ल्पवृक्षश्च पुंसि वा हरिचन्दनम् इत्यमरः ८९ कुसुममप्यपत्यतान्यायकारियत्सदत्ताविधिः
किमर्जितवान् एषविधिर्लुलव वा किं कृतवान् अपि तु न किंचित् यतएकनदा एव दे पकं चन्द्रकं

उपहृतं निनकस्य मरुत्पतेः सुमनसः कति पंच सुरद्रुमाः नववनहीनतया हृदय
गौकिंकाधिगीयतापि जनेंगविगर्हणा ९१ कुसुममप्यतितुनयकारिते किमु
वनीयदन्तुविधिर्गृहीत किमु कृतं न वै कनदा एव दे हयमभूदधुना दिनला
न्तवा ९८ सुडुक्तनवः कपयासकमेककेकुसुममक्रमनं दितनंदनादयति
यज्जवते कुरुते भवाक्कतो विवेकमिष्ठानि वपते तैः ९२

नत् नस्मात् एवदे पकमेव यत्नुभिः स्थाने इत्यर्थः नलभ्य कैवाधनुरस्य मभूत् विये कमस्य विफलं जाते
भवता विकयतुः स्थाने स्थानद्वय सम्पादितमिति ९९ युगपदेष्वनदितं नंदने येत्तां षड्ऋतव स्तेवा
कमात्मीयमेकमेकं कुसुममिति षं कुसुमानि ददाति तेषु केयत्तुरिव यतुरामासं भवान् कुरुते नैस्नः
पंचभिः पंचबाणेरिव कुरुते तवैनाव स्वयं सम्पादित्यर्थः अत्र यदि तानस्मात्षडिति कर्मनेना कुसुमा
मिनि केनसम्बन्धी यान् यदि कुसुमं कमंतदा षड्यदस्य केनसम्बन्धः नापिषड्यदस्य कुसुमं विशा

ष्टत्वाभिन्नविभक्तिकत्वात् नापि रूपकम् षट्पदेनापि कल्पमानानामेव प्रयामर्षात् नापि स्वकमेकेकत्वम
मितिभिन्नवाक्यमक्रियाभावात् नचोभयत्रापि दानमेक्रियाषट्पदानि स्वकमेककेकत्वमभिप्रनेन प्रकारे
णाषट्पदन्तदनीत्यध्याहारेण सम्बन्धः तदेतदपि न वक्तव्यम् यतः स्वकमेककमिति स्वकशब्दपकक शब्द
योः किंमत्वेकमत्निभिः संभाति किंवा समुदितैर्लोविति न तावत्प्रत्येकम् स्वकमित्येककमिति वा प्रत्येका
सम्बन्धद्योतकस्य वीप्सादेरभावात् सकल्पनेवाह्लभिक्तावीप्सा स्वकं स्वकमिति रूपकैकमिति वा प्रत्ये
कं सम्बन्धद्योतकस्य वीप्सादेरभावात् नहि ग्राणां मध्ये सर्वाणि एकैकं ददातीत्युक्ते एकैकं ददातीत्यर्थप्रतीतिः ना

यत्तत्त्वामिदं जगति दृश्यं तत्त्वमिति संविदः सदन्तिः विशेषमाश्रवणे

परिपूर्यचेद विचलद्भुजमुक्तिकृत्परमेशिवे ९३ सहनयाप्सरसमस्फुरितात्मभूः

पशुपतिप्रतियामितमग्रहीः स्फुरमभूदधुनावितनोः शरस्तवकमस्वपवम

पञ्चमः ९४ भोः सरपशुपतिप्रतियामितं नमग्रहीत् येषा सदकमिति स्फुरवेनि

श्वयेन भस्माभूः स्फुरितीति शरस्तवनाणावकाशाक्षमवत्तत्त्वनम् ९५

नमगाहीनरति
विमृशदितैर्लोः तथा च सति गुणमध्यैकमेवकल्पमेयात् नन्वषट् नस्माश्चित्यमेतन ९६
यत्तज्जगते दृष्टम् दृढयोगीवर्त्तर्थी वक्तव्या सम्मुतिः क्व यत्तच सदन्तमदाहान् सतिशरीरे आकाशमा
पर्यायाविचलद्भुजं यथा भवति तथा वाणमोक्षमीशिवे समर्थ्यामिवेत् तदिह सकामुनिपेषतवमदाहात्
सदन्तस्य सृष्टिः ईशस्मोश्तीडा ९७ इदानीमशरीरस्यान्तसपञ्चमः पिक स्वरूपवशरोतिस्थितमभूत् शरो
हिंसकः शृहिंसायाम् स्फुरतीति शरः अथ मायायोगकालेपिकः कूजतिपञ्चममिति अथ च पिकस्वरूप

स्तवचिन्तामणिवृत्तिः ८८

नै॰ष॰
च॰टी॰
८५
89

भोः स्मर भोगस्यास्तीति भगवान् ऐश्वर्यस्य समग्रस्य धर्मस्य यशसः श्रियः वैराग्यस्याथ मोक्षस्य षण्णां भग इती
तिस्मृतः । ईदृशस्यापि हरस्य मनादहस्वल दहनायासो मन्यापि व्यर्थी कृतः क्षमं दुर्वृत्तैर्विनिपातैर्दुर्वृत्तैः सद
विफलीकृतः नवदुर्वितान्यपि विफलानि जातानीति दूदादहो पोलार्थः यत्तन्त्वा मेव स्वर्गे जन्म प्राप्तवान
सि कथंभूतस्त्वम् देवानामनुकूलतार्थं हरनेत्राग्नौ हुतस्वकीयशरीरः नहि पापिनः स्वर्गे जन्म स्यान्ना
पुनस्तन्ताणमेव जातत्वान्स्वर्गे जातत्वाश्च हरप्रयासस्य वैयर्थ्यमित्यर्थः ॥ ६९ ॥ वक्त्रोदयविमुखस्य वियोगिनः
शमनदिक्पवनो दक्षिणो वायुर्न दक्षिणो नानुकूलः अथ च प्राच्यामुदीयमानं चेन्द्रमस्याविमुखस्य मन्यमु

स्मर सम मतु दिनैः फलीकृतो भगवतोपि भवद्दहनश्रमः । स्वरहितायदृजातन्मतनु
श्च नमनुजन्तुर्दिवितन्त्वाणमापिथ ॥ ६९ ॥ विरहिणो विमुखस्य विधूदये शमनदिक्प
वनः स न दक्षिणः । सुमनसो नमयन्नमयं मदनो ध नुस्तव तवाङ्गर सो यदि दक्षि
णः ॥ ७० ॥ किमु भवेत्तनुमापतिरेककं मदमुथान्यवियोगिजनान्तकम् यदजा
यत नपवनोदितस्य भगवान्मदनान्तकमृत्युजित् ॥ ७१ ॥

स्यस्य दक्षिणादिक्पवनो न दक्षिणः किन्तु वामः वामो गलग्रहत्यर्थे प्राच्यां दिग्वेन्द्रोदयेन ताहि मुखस्य पश्चा
भिमुखस्य दक्षिणः पवनो दक्षिणो न भवति वाम भाग वर्तित्वादित्यर्थः दक्षिणो दक्षिणे निविरोधाभा
सः यदि ते दक्षिणो वाञ्छः सुमनसः पुष्पस्वरूपं धनुर्मदनो नमयन्स्यात् ऽदाम्भोवायुर्न दक्षिणो नानुकूल
इत्यर्थः भोः स्मर् तिशोषः अपसव्यानकालस्य दक्षिणः इत्यमरः ॥ ७० ॥ श्रीहरो मदहर्षेणात्मन्यवियो
गिजनानान्तकमोहनीयत्वाभेव यतो जयते ततो मदहरो मदनान्तकमृत्युजिदिति किमु न स्मर्यते मा त्थ
कं च न मदनमदकाल्हर स्मस्तवजिन्नवानिति ते माममाभिः किमिति अपदिश्यते नैवं वक्तेन्द्रम् नोहृतवन्तो

विशिष्टनाम्नाव्यपदेशः किमुत स्यादित्यर्थः मोमन्मथ न मिव परापकारे कुशलः कोपि न दन्तो न दृष्टो
न श्रुतश्च यस्त्वं दहनाद् दहनेनाप्यकर्मणाल्पबुलोपि पंचमीवक्रव्याज्वलनात्मना देहेन जगन्ति समालि
ह ज्वलयितुं समात्मानुमदद्दाम समीकृतवानसि उक्तवाकागतोयक्कहलक्कहेनापेदत्ते एम हवेण
नेत्रान्तोज्वालाशान्तिः प्रयोजनमस्य शान्तिकं न ह्यर्थयाद्दोमस्तत्र हविर्ग्रुक्तमेववत्कृतः हविः कृतं रूहुतेकं पर्वा
नवाभिनवमधुवसन्तेन मधुदानेनमारयनाहविषा किं कृतं भर्के विदित्यर्थः वसन्तोपालम्भः १ः हृशप्रियसनल
नमिव कोपि पराप कृतौ कृतीन दहशेन च मन्मथ श्रुश्रवे समदेहाद्दहनाज्ज्वलना
त्मना ज्वलयितुं परि भजगान्नियः १४ न मुविनं न यनार्चिविशाम्भनामुवना
शान्तिकहोम हविः कृतः नववयस्समपाश्रमधुमधुदत्तवताहृदिप्राणावत किं कृ
तम् १ः इति कियद्वचसैव भ्रष्टशापि यायरापिपाम्तत दाननमाश्रुतम् भ्रजनिपा
हलम प्रियवाग्ज्वलन्मदनशोषणवाणफतेविव १ः प्रियसखीनिवेदनमहा
थसाव्यवचयत्किमवसमयथा हृदयमन्मथाणिममेथ्यसाथकेः कृतनमावज्ञभाषि
स्याय रेपिपामृततनस्येभेम्यामुर्लते मतमा १२ मल्पवचसैवधशंपांसुलेशुष्कमायमासीत् तत्रदेल्प
न्त्रेता एवम प्रियवाचा ज्वलतः कुथ्यतः कामस्य शोषणवाणावचनादिव १ः कामवाणै हृदयमन्म
णिदन्ततमावज्ञभाषिन्नमदतमा तेनेतननानपववज्ञभाषिन्नमदतमास्याभेमी प्रियसखीमाददेहेनमेहाथ
समस्थया गिरेव्यसचयत् अर्धश्लोक स्यार्थमवसमस्यातया १२

नै.च.
प.टी.
५१
९०

आपदि त्वाधाविक्राधीरतयात्मनः प्राणान्निर्घृणात्स्मरशराद्रक्ष माइत्येवं सखीवचनं श्रोत्र माह्लादेनार्धेन
एवमुत्तरमाहो केषुपि देहसावि अय मे प्राणा एव वैरिणः तत्कथं तानरीन्नैव रक्षितुं मां वदसि १३ भो आश्रवे वच
नकारिणि समहितां वाचं किं न शृणोषि बलादपि स्वजीवितं त्वं दत्तवत्यस्म मदरिं ममारिं मम जीवितं पाल
वांछसि ईदृशी त्वं यदि मे हिता भवसि तदा मद्वचः शृणोमि न मत्स्यं वेत्यर्थः १४ भो भैमि अयममृतदी

अकरुणादवसूनशरादसून्सहजयापदिधीरतयात्मनः प्राणान्निर्घृणात्स्म
नशरीकमाइल्पवे असवएवममाद्यविरोधिनः कथमरीन्सखिरक्षितुमा
त्थमाम १३ हितगिरंनशृणोषिकिमाश्रवेप्रसभमस्यनजीवितमात्मनः स
खिहितायदिमेभवसीदृशीमदरिमिच्छसियाममजीवितम् १४ अमृतदी
धितिरेषविदर्भजेभजसितापममुष्यकिमंशुभिः यदिभवंतिमृताः सखिचंद्रि
काः शशभृत्क्वतदापरितप्यते १५

धितिः सुधाकरो न तु किरणास्वस्यकिरणैस्तापं किमर्थं भजसि सखी लोके अमृतेन निशाकरकुलेन भ्रः
स्यात् भोः सखि चन्द्रिका मृता यदि भवंति तदा चंद्रात्क्व परितप्यते यतो मृता एव तन्न एव परितप्यते इ
त्यर्थः १५ अयमवाङ्मरीचिरिति श्रुतं इदं नदेति श्रुतिं व्रज अकारिणि कोऽभीतिः सुवर्णस्तक्ष्णमिव भोः
सखि अयं चन्द्रः घाराग्निभिः स्फुटं ज्वलयति मद्वपुरिति शेषः अनुभवेनस्तज्ज्ञाने वा चेत् किं नाभि
वाडमरीचिस्पर्शनक्रियानुभूयते ववनेन नववाडमरीचिरिति निवदसीत्यर्थः १६

यथावेदस्य हृवेः कांतेगोविंदेनामि ननद्भिर्तनवेववहृदयायशापे हृदयस्पर्शेनेनशापपथ्येकरोमीत्यर्थः स्नाव
ऽनुस्याशापोज्जीप्यमानइतिसम्प्रदानुसंज्ञा कृविशङ्कलान्तसाद कविलेजलसाफलेदादकतप्रस्पर्श
नातेजसः अथवनवेविक्कायाःफलचद्दलेकयामहत्विफलमित्यर्थः हस्पतेयवं यतवज्वलयतियस्मात्
तुल्लयति ततवनतिलतविलासे अभिसरोऽस्द्वायाविगर्भलोचकृविस्त्रियाम् १७ वंद्रविरोधिनीतिथिः
कद्दूरम्यवस्यानसाक्कद्वाअभिधायिनीऊहूशाहकारिणामित्यर्थः कोकिलाःपुनः किंनेक्कासि कहूशा

व्रजद्युतिंव्रजभीतिमहेन्तकामयमबाऽमरीचिरुदेचाति ज्वलयतिस्फुटमानयमुन्तु
देरन्तुमवेवचमामखिलम्यासि १९ अयिशापे हृदयायनवेवनयथिवियोनकवेरसि
गोचरः हरिफलेसखिदृश्यतयवयज्वलयतिनयम्बल्ललयत्यस्तन् १७ विधु
विरोधितिथिरभिधायिनोमयितकिंपुनविक्कासिकोकिलाम् सखिकिमर्थंगवेष
णायागिरमकिरतिस्मायमनर्थमूर्त्तोमयि १८ हृदयेएवतवास्मिसवल्लभस्तदा
पिकिदमयात्निविषीदसि हृदयेतेनवद्हिःखलुवर्तते सखियतस्ततएवविपद्यते १८

हृत्प्रवणेनभीतसंशेनागच्छेदितिभावः उत्तरम् भोसखित्वमभिधायिनी मित्यर्थःगवेषणायाभिधेयपर्यालोच
नयाकिम् प्रयोजनगवेषणायाकिमितिच मेयंकोकिलानर्थमयीसमुद्घोषादिवनिरर्थकामथचानर्था
कारिणीवाचंश्रवणेनप्राणाहारिणात् मयिकिरतिपतीत्यर्थः १८ सवल्लभानलसत्ववहृदयएवास्ति तथापि
तोमामिकिंखिद्यसेइत्युक्तोनवमाह यतोहृदिपदंचित्तएववर्तते नभिन्नहृदयेआलिंगनलोचनादिगोचरो
नभवतीतिअतएवविपद्यतेऽस्मनोवत्सम्र १९

नै॰च॰
ध॰टी॰
८१

९।

मदनाग्निसन्तापेन हारमणौ जातावेकवचनम् स्फुटति सम्पद्यते हृदयमप्यनलंकृतम् अनलंकृतमभूषि
तमित्यर्थः अनलेन अलंकृतमिव युक्तमात्रमाह हे सखि तदा हतास्मि यदा प्रियतमो मम हृद्यपि व्यवधा
पितः अपनीत इत्यर्थः ॥१०॥ मनसि महत्कामाग्निः सा भैमी एवमुक्त्वा तदेव मूर्च्छामाप अतिदुःखिता लो
शवती विचारतो शङ्का वा नुपपत्तिः स्मृतौ युक्तं मूर्च्छामप्यवलम्बलवङ्किया मामाधारलेशस्य लसद्भावक्रान्त
चिमहमतामम् मनसि भावनया परिकल्पितेन तल्लीजीवावलम्बनलेशश्रमीत् अलंकृतमिति सप्तमीवचनात्

स्फुटति हारमणौ मदनोष्मणा हृदयमप्यनलंकृतमद्य ते सखि हतास्मि तदा यदि
हृद्यपि प्रियतमः स मम व्यवधापितः ॥१०॥ इयमुदीर्य न देवमुमस्य के सा मनसि मन्त्रितं
तमथ विध्यपावका क्रमहतामवलम्बलवङ्किदामनुपपन्नमतीमतिदुःखिता ॥११॥
अपि तकापि सखी सलिलैः सखी प्यपि तकापि हिमैः स्तननातनो व्यजनकापि
हृदि व्यजनानिलं न्यधित कापि हिमं स्तननालने ॥१२॥ उपचचार विदर्भसुतां शीतले
जलजनालमृणालजलादिभिः प्रियसखीनिवहः सतथाक्रमादियमवापयथा
स्याग्नेतरायः कृतः तत्रयद्यपि शक्तिमात्रेलतुषे तनाम ॥१३॥ कल्पितेन लाभावानुवृत्तेन प्रवतस्तुत्पन्ने एवा
कल्पितस्य सर्वदैव सम्भावितत्वसनाकमात् तथापि दुःखावेशात् कथं सहतां न कथं विदित्यर्थः यद्वा दुःखि
ताद्दुःखितमवलम्बनलेशस्य भक्तिर्मोक्षसहतां कीदृशीमनुपपन्नमतीमपि अपि सम्भवस्य अनुपपत्तिः सा
धनसम्पत्त्यभावस्तु हतेव अवलम्बनसम्पूर्णो नास्ति ईदृशीमवलम्बनलवङ्किदाद्दुःखिताकथं सहते
त्यर्थः ॥११॥ कापि सखी स्तननो नतु व्यजनं लेविदेष कापि पद्मदलैः कृत्वा वांछादयामास कापि हृदये व्यजने

नानिलंचकार कायिद्विमंतनोविलेप विसमिनिवापाद: विसंमणालम द्विमशीतेतनुधारेचवंदनेव
द्विमविधुः पथितीनिवहिभाजिरिलोपमवाण्मेकुयसमर्गयोविलकाकरलोपः ११२ मप्रियसखीनिवहः क्रो
मलशीतलेः पद्मैस्तदाएंडविसंर्जलादिभिः प्रियसखीनिवहः सतथाक्रमादियमवापयथालवुचेतनां
सुतापप्रतीकारं विदंतथावक्रयथेयंलवुशीघ्रक्रमाज्ञानेनापलवुचेतनामल्पवेतनांवा ११३ अथानं
तरंभोः कलइनिदमयंनीसखीनामामत्रणानिभोः कलेस्फुटंपशयप्रणितिप्रमकाडः एवमशेषिभोस्स
अधिकलेकलयसमितिस्फुटंचलतिपत्मचलेपरिभावय अयरकमपनमुन्नय
मेनकेकिमपिजल्पतिकल्पलतेसणए ११४ नचयवाहमेनस्तनयोर्हंतिकलयके
शिनिकेशपसमयनम अवदन्नाणानरागिणिनेत्रयोर्जलकणाविनिसृकाविरेरी
रः ११५ कलकलः सतदालिजनाननाडदलसद्विपुलस्तविनितविनेः यमथिमा
ममुतालयमेनवान्नतदंरः सविदमेपुरन्दरः ११६
ले अनुसनोद्धि पत्मचलतिभोमनेके अयरकमपनमुन्नयः इदमस्यपश्येत्यर्थः भोकल्पलतेसणए किम
पिजल्पति ११४ भोसुरमनेकवयोगक्षादनेकुरूभोकेशिनिविकीर्णकेशपकेशासमन्तेके शाशाभ्या
यक्षावनमतरस्पामितियत कलयावाधनभोस्तरंगिणिनेत्रयोर्जलमवाद्वावर्षतटद्वाणप्रमार्जयइतिवा
वः स्रुताः सुङ्खानकाविभिविनिशेषः युग्मम सखीजनमुखान्निवितेविनेः सम्भ्रमवचनैसनाहशीमा
द्वान्कोलाहलस्तदाहभूत यकलकलमाण्ण्यतभयसभीमोन्दपः पुरीगटद्दमामवान् ११६ ययोरथीका
राहोघाव्याभिवारादयोवानपितस्पपवधस्पादयस्यकन्मानः पुरवाधनायन प्रभवनीनिशेषः मंत्रिश्रा

नै॰ प्र॰
प्र॰ टी॰
५२
92

ष्टोवैयग्र्यस्ट्यतीनोन्नपत्त्वत्वतः देवस्य एव जानेमन्ये कं वक्रा येत्वेकवचनम् स्वहृष्ट्वैन कृतेनाविद्यानेन लो
कस्वेषु स्वोक्तवृत्तोन न तथा चरणवचरकस्य लोकेन चाखिलं जाने अस्यानलदं नलं त्यपदायिनं वि
नानापभ्यदलनेन कोपि कुतः त्वमत इति मे चिन्तवनार्थः स्वकृतेन नैषध्येन चरकश्लोकस्य वचनेन चा
खिलं निधान विकित्साद्विजाने अस्यानलदस्य शीघ्रं विनाना पथ्यदलनेन कोपि उपायः त्वमो नास्तीति वि
धवसोक्तः अधीकारादिति नपकगीस्य वृत्तमनुष्टुबवक्रलमिति दीर्घः स्यादीरणो वीरभूर्गोन्हलस्यो
शीरमत्रियाम् अभयनलदसेव्यमन्त्रणालेज्जला शयमित्यमरः ११७ नाभ्यामक्रमेणाभिधीयमान

कन्यान:श्चरवाधुनायच दधीकाराम देषान्त्यं श्रौ मे चित्र्यवत्स्वस्वत्स्वमादेका
शुश्रतान्त्वतः देवाकर्णय स्वकृतेन नचरकश्लोकेन जाने खिलं स्यादस्यानल
दविना नदलनेनापरस्य कोपि त्वमः ११७ नाभ्यामभूयुगपदस्याभिधीयमाने भे
दयापाकन मिथः प्रतियानमेव श्रोत्रेण तस्यापपत्त्वं पतेना किंचिदस्मि च निष्ट
शानशाकिलयाकुलस्य ११८

मपिन्तद्वचने भेदेन वक्रभेदेनार्थभेदेन वा व्यपाकृतस्य हरीकृतो मिथः प्रतियानो विरोधः प्रतिबन्धो वा
श्रवणे मनीनस्य जनकत्वे वा यत्र नाद्भमे वाभूत् तथा हि द्वाभ्यां सकृदुच्चार्यमाणयोः परस्परमन्यार्थत्वं स्यात्
अन्योन्यपराहत्या श्रवणं वा स्यात् सन्निधानतयार्थमत्यायकत्वमेवानस्यात् नदत्र किमपि नास्तीत्यर्थः
नस्यान्त्यपतेनस्त्वंभेर्म्णामरणोद्यनिष्टशानशाकिनया व्याकुलस्य देहेच्छिनेकिंचित्कृणत्वतः ११८ त्वपमया
त्मनवरसपनीतविद्योगविघ्नमपि पादयोः मणतोस्वनो पंचशरपीडामग्नाज्ञातवान् येनाविज्ञाश्चितिनि

पुराणकादितिपरद्ध्यामिज्ञा भवन्ति ॥११॥ अथानन्तरं पिता सहस्रसोममौलिमनन्तशिरसं तनायै श्री
शिशेददौ किमिति अभिमतगुणमयं प्रियं कियद्भिर्दिनैरेव दिनैः स्वयंवरेणानमामुद्दिदिनैर्निपवर्गोत्
तीया ॥१२॥ तद्दिनमारभ्य नस्त हिस्रतः कत्यक इति भक्ति भावः तद्दिनक्रमोगतेवसन्तमासे ईदृशीनां
सुकुमारशरीरां विरहिणीनां च कुसुममपि शरवदाचरति देही ततोऽस्यायुक्तमुपचारकैः कृतं तदुचितमस्या

द्रुतविग्रहेन विरहेण गाढविद्धामपि तनयां नृपतिः पद्मशरण्याम् अकलयदसमाशु
गाथिमस्तकाकृतिनिपतापायवेदिनो हि विज्ञाः ॥११॥ मन्तरदंष्ट्रापितां शिवसुतनायै
मनन्तशिरसं सहस्रसोममयमौलिम् दयितमतिमतेः स्वयंवरेणैव गुणमयमामुद्दिवा
सरेः कियद्भिः ॥१२॥ तदनुस्तनतनयाः सखीरवादीत् हि तनकमोगतपवद्गीदृशीनाम्
कुसुममपि शरायते शरीरे तदुचितमाचरतणोपचारमस्याः ॥१३॥ कतिपयदिवसैरेव
यस्याश्च स्वयमभिलषणविधौतेवरीयान् कृशिमशमनयानयानदास्मकविकः
अवस्थायातविनमितिवा ॥१३॥ विनाथ भवद्भिर्याभिर्याभिः ॥१४॥ कुण्डाकेवदसायादमयंयाहाय
मात्मनेववरीयान्स्वशस्तोवरः कतिपयदिवसैरेववरीष्यते अथसम्बोधने तस्माद्भवद्भिर्यानामभियाभिवे
वाभिन्द्रेतभिरपिकृशिमनः शमनतयाहेतुभूतया नयाभिस्याकअरुविस्वाभाविकीकांतिस्तस्याभिला
षावाप्राप्तशुचिना कृशिमानंशमयतीतिवा कृशिमनः शमनेयानीतिवा कृशमशमनयाकृविदितिस्चेवी
विशेषणम् ॥१४॥ एवेवदनाराज्ञासाभिमीलज्जायास्यानेकवर्णवानामक्लिन्तथाभूपेन तस्याङ्गसपाद

नै॰ष॰
च॰टी॰
५३
९३

नानापादिभिकरर्ष्ककामजाताकल्पीतियत् नत्रावस्थायांयासांतनामसदृशी स्यान्नदेवाशीर्व्याजाद
वादीतियत् तज्ञानामसखीजनोमनोविनेदर्ध्वलजयोरखिवक्रे १२३ तुर्यस्मतर्थः चतरक्कयनावाचत्त
रलापस्य स्थैर्यत्यादि स्थैर्यविचार्यतेत्रेति स्थैर्यविचारणोनामप्रकरणे तत्सहोदरे एकककर्तृकत्वात् भ्रा
गलदासीत् १२४ अथसमराजास्वयंवरोत्सवायत्तपान्यावत्सतीदत्तने आनाययत्तवाणावेदवनारदः नरा
पर्वतयद्वृत्तान्तपेणतृतयानाप्रक्तिलजापदेयत्मोदः स्मरभूतिकलिवघषःपादु
त्वतापादिभिः यश्वाशीःकपटादवादिसदृशीस्पानजयमान्तनातन्मनालिज
नोमनोखिमनतोदानदमन्त्वादयोः १२३ श्रीहर्षंकविराजराजिमुकुटाला
कारहीरःसुतं श्रीहीरःसुषुवेजितेन्द्रियचयंमामल्लदेवीचयम् तुर्यःस्थैर्यविचा
रणःप्रकरणोभ्रातर्ययंतन्महाकाव्येचव्यगलन्नलस्यचरितेसर्गोनिसर्गोज्ज्व
लः १२४ येप्राप्तस्तत्त्रिलिंगादितिपतिसनतारायितोत्त्रिःस्वयंभूः पातिव्रत्यो
कसीमास्वकविनरदृविनालभायेचमाना येविद्यावर्णपयोगीकलयतिकृपया
तत्कृतोदीपिकायां सर्गःसोयंचतुर्थःसुवदमनतरसख्याकनीराजितोभूत् इति
श्रीनैषधीयचरितेमहाकाव्येचतुर्थःसर्गः ॥४॥
तांसमस्तदोनारदम् तत्सुतिरवात्रयतिकलहकारिकत्वानारदः इन्द्रंदिदृक्षुर्विदिदृक्षुःअथमज्जा
गुप्यविनिवत्समासःस्वर्गंजगामअस्मिन्सर्गेस्वागतोवृत्तम् स्वागतेतिरनभागुरुयुगमम् १

पर्वतो महर्षिः पोलस्त्यनमनुययावितियत् अत्रतनाश्चर्यं सवेलपर्वतनलस्य नारदस्य सम्पन्नः सत्वा ना।
थ्यापन्नगुरूकस्य सत्कृतः सत्वेनगमननाश्चर्यकारि पन्नगुरूकस्य शैलस्य च गमनेनाश्चर्यकाविजगतोगु
रुणाचार्योनारदो गमनमुद्दिश्य पातीतियत् इदनाश्चर्याय जगतः सकाशाद् उद्गुरुत्वेपन भारवान् तुस्य
नतोन्याश्चर्यैरवेल अथवा विस्मयाय विस्मयं कर्तुं ललंघे इत्यन्वयः क्रियार्थोपपदे नत्यादिना चतुर्थी २
पार्थिवविमाने विनैव गच्छता तेन मुनिना विमानं प्रमाणदृष्टीनां विपदाक्रोनम् साधनेगमनादिसाधनेस्मो

श्रीशारदायैनतयः यावदागमयतेथनेंद्रान्समवर्यं वरमहायमहेंद्रः तावदे
वक्षितिमिंद्रदिहत्वतोनारदोविद्दशधामजगाम १ नातविनमनुतमयर्योयत्वे
नः वेलमतस्यामसम्पन्नः नारदस्य जगतो गुरुरुस्यैर्विस्मयाय गगनेविललंघे २
गच्छता पार्थिवविनैवविमानेयामतेन मुनिना विजगाहे साधनादि नियमान्य
जनानां योगिनां मतनपसाविलसिद्धिः ३ खेडिनेंद्रभवनाद्यभिमानाल्लंघते
स्म मुनिरेषविमानान् आर्थिनोप्यार्थिनामनुमेननवेतत्पतितिभिरेखिविनतैः ४

दो नियमो वश्याभावितान्यजनानां हि योगिनां तत्तपसैव सर्वसिद्धिः अतो विमानमन्तरेणापि निरवगाढ़ा
स्वरावगाढ़नं मुनेरित्यर्थः ३ एषमुनिः खेडितानांइंद्रभवनादीनामभिमानात्रमणीयताद् हेतोः कारणात्।
स्तानं इंद्रभवनेतिपाठे खेडितानांइंद्रभवनादीनां वेश्मशालादीनामभिमानायेस्तात्लिमानं लंघयतेस्मवै
मानिकैः सज्जीकृत्यापनीतापविमानानामेकं दित्यर्थः पादपतितैस्तत्पतितिभिर्विमानेषैः आर्थिनोप्याति
थितोनानुमेने स्वर्गेतत्र यावगमनताय विमानाभावेपि गगनगमनादिशक्तिप्रदर्शनाय वा स्वर्गगमने
कृणादानिस्सयन विलम्बभयाद्दानानुमनेदानिभावः ४

नै.च.
प.टी.
५४

94

श्रीसूर्यः स्वकीयेन तेजसा तावदेव प्रथममेव संकोचितवान् एवं सूर्यो यावद्दिनेन शशी वसुनि सदृशैव
शीघ्रं नानीतवान् तावदेवेत्यन्वयः यद्वा श्रीसूर्यस्तावन्मदिमाणमेव तेजः संकोचितवान् यावत्परिमाणेन
जलस्य सदृमानानीतवान् अल्पसंकोचस्य तेजसा तस्याभिभवः स्यात् अधिकसंकोचस्यैव तदृशस्यमे
नानीतवान् अल्पसंकोचे तु तेजसा तस्याभिभवः स्यात् तेन युक्तमेवं संकोचितवानित्यर्थः सूर्यो नासमते
जानावदृश्यमर्थः ५ रविद्विजराजवंदकरेण जाभिहस्ते श्रयमन्यर्थ्यं भूतिरस्यकारं अदृहे तस्य तेन दत्ता
नानदानेन रविद्विजराजो बाल्यात् श्रेष्ठानादः कदैः किरणैः परिभूतवान् यस्तकैः प्राप्य पापैर्विदूव

नस्पृताप्यनभियानयनः संनावदेवसमकोचयदर्विः यावदेषदिवसेन शशी
यद्दागातव्यननलन्मदृसैव ५ पर्यभूद्दिनमणिर्द्विजराजं कर्मकः स्वकृतम
त्रनभुंक्ते यत्करैरनुदृतेन नतदातम् पर्यभूत्तवल्वकरोन्द्विजराजः कर्मकः
स्वकृतमत्र न भुंक्ते ६ विष्टरेण टकशालिभिरद्भिः पाद्यमर्घ्यमथ कङ्करुद्भि
भिः पञ्चहृदमधुभिर्मधुपर्कं स्वर्गिसिन्धुरददनातिथये से ७

फलमश्नुते इति न्यायेन कः खलु स्वकृतं कर्म न तत्कालमेवात्र लोके न भुंक्ते ६ विष्टरो वर्हिषां मुष्टिर्वि
ष्टरं त्वेयमासनम् विष्टरो द्रुम इत्युक्ताविष्टरः कटरेव चेति विश्वः अतिथये सैष्णनये स्वर्गिंगाकूलके
शांपातिभिर्विष्टरमासनमदित दत्तवती हस्तासनयोर्विष्टर इति निपातितः पादार्थे पाद्यम् जलैः पा
द्यमदित मङ्गल्ये सृज्या विप्रावर्गः अर्घार्थे दमर्घ्यम् यथा यान्यार्घः यान्यमङ्गले पादार्घाभ्यां चेति यत्
कङ्करुद्भिः शाद्वलप्रदेशजाताभिर्दूर्वाभिरर्घ्यमदित सहस्रवीर्या भार्गवी रुहानन्ताथ सा
सिता पद्महृदमकरन्दैर्मधुपर्कमदित मधुनापृच्यते इति मधुपर्कः ७

सम्यनिरंतरगागायमनेनांतियडलेषोद्भवनेमाप स्वर्गपतिद्भवनसप्ठथत्क्वानाकनायकनिकेतमित्यु
क्तम् स्वर्गमात्रविवक्षायांतुनाकमित्येवालमितिसमर्थं भवति यतमस्याक्षीतियते अयाथमुनादिसंसा
रसमुद्रमुत्तीर्यानन्दमयब्रह्मेवब्रह्मलव अनादिब्रह्मेतिवापाठः ॥ ८ ॥ उचितनाभिस्तनोप्युस्याभिस्समुजाभिः यज्ञाय
दक्षिन्मुनाविद्दस्योवितनतोप्युस्यनराभिस्तामतिथिंमुनिर्मिंदः स्वदकृताहतवान् सकृदस्यआदरानाद
रयोः सदृसवीगमतिसंज्ञा यावानर्हयुक्तः सत्कारोयावदर्थं यज्ञायावन्तोर्हाः पूज्यायावदर्हंयावदवधारणे
इत्यव्ययीभावः तत्सत्करणंसज्जनस्यापापयतयेगुणायथशःप्रभृतयेच तगुणायेतिपाठे भक्त्यतशयप्रकटा

सत्वानीत्यव्ययदन्तरगार्थे नाकनायकनिकेतमवाप । सम्यगुत्तीर्य भवसिंधुमनादिं
ब्रह्मशर्म भवचाकयतीव ॥ ८ ॥ अर्चनाभिरुचितोऽस्यनराभिः साथतसदकृतातिथिभि
र्दूः यावदर्हकरणं किल साधोः । प्रत्यवायपुतयेचगुणाय ॥ ९ ॥ नामधेयसमतांसखे
मद्देर्द्विभिन्नानिमथ्याद्रियतन्नाक् पर्वतोपिलभतांकथमचोनद्विजः सविबुद्धमधु
लब्धी ॥ १० ॥

नायतद्दृष्टावाप्रयेवान्यकेतमस्य वायपरिहारायेत्यर्थः नामैवनामधेयं भागद्रूपत्वात्समस्यापीयेयाव
क्तव्यः तेतसमतापर्वताद्रिनामसाम्येनेनकृतासखेवा तेनामधेयसमतास्वभमुनिपर्वतमद्रिंभिरेद्राथना
दरादनन्तरंपूजयतिस्म इद्रादिः पर्वताःपूजांकथमलभतेत्यानआद विबुधप्रभुलब्धौस्मेंद्रभाक्त्यादि
जः पर्वतोविमुनिः कथंपूजांनलभताम यद्यपिपर्वतस्तथाप्यग्निनाद्वाह्मणानांपूज्यजातइत्यर्थः ॥ १० ॥
अत्यंतेविनीतोपिःसापर्याये नाहशातुसंद्रस्यमुज्ञात्मकाप्रान्ते स्वर्गसद्रस्थितिसेकमुवासेत सद्भूशिदि
तयालानपारमितपादानप्रतिपादकवोह्ग्रथविशेषोवदानेप्रसिद्धान्याद्रुमान्कल्पहस्तानपिवदन्यान्स

नारदोपि विवेद स्वेनानवद्यत्वनाकल्पनं ज्ञात्वाणामपि वित्तिं इन्द्रमुखाद् दमस्वलदयुग्रंथे येनेत्यर्थः अथ च वदानस्वपरंपरार्क
ह्यामितयामामयाः स्वःसदृ स्थिति स्तु शिदिन यात्मस्पूर्शिदनेन इति स्वपादि दिएस्व षो भावस्तन्ना नयावदन्या
न्वेदस्तु विदन्यस्पूललन्तदानशोप्रावक्रमदे ११ इंद्रोनिवारितान्यजनालापः सनारदमवादीत् तथाहि
स्वहृदोः सहवासः संगमः प्रायशः स्वेषां परेषां च या भूरिकथा तस्यामामाकरो जन्मभूमिर्भवति हि १२ कोन
किंतायाम् भूभृतो चिरमनागतिहेतुं ज्ञातं मिक्षुरवदत्कृता आलपने कोतु किंतोऽकृतद्दलितं न स्पाहग्र

नक्कुजादतिथिनीणि सपर्यायोक्तमानोपि विवेदमुनीद्रः स्वःसदां स्थिति सुशिदिता
यानान्दानयामितयैववदन्यान् ११ मुद्गितान्यजनसंकथनः सन्नारदं बलरिपुःसम
वादीत् आकरःस्वपरभूरिकथानां प्रायशो हि सुहृदोः सहवासः १२ तं कथानुक
घनमस्तनायामहरमालपने कोतु किंतायाम् भूभृतो चिरमनागतिहेतुं ज्ञातमि
क्षुरवदस्क तमंतुः १३ प्रागिव प्रसहवनेन्न्पवंशाकिंनसम्प्रतिनवीरकवीरान् येप
रंप्रहृत्वणेपरिणामविहिनानातितिनेलनिपतंति १४

मन्मर्थक थानामनुकथनेनेतनप्रह
तायां सत्यां प्रश्नकोवक्रकाले राज्ञा मनागमने दत्तं ज्ञात्वा भिक्षुः सनारदमवदत् १३ नृपवंशराजकुलानि
सुखमवेणवस्य वीरापूर्वककरीरावंशाक्रराः वंशांकुरा कवीरास्त्रीत तनेदत्य देवेना इत्यमदः कवि इतयः
तो निकरीराःवीरास्वनेकरीरास्वतिहर्तिरहनमसमर्थाइत्यर्थः नात्रुगिव किंतु न जनयंति परिणामेम
विपाके वार्द्धकी चयैवीराः परक्रांतैः प्राप्तवृत्ते नवीरिथताः दितिनिलेनिपतंति तिष्ठियन्ते इत्यर्थः वंशांकुरा
अपि परिपक्का परक्रान्तच्छेदे भूमौ पतन्ति १४

वीराः संग्रामेषु स्वकीयमूर्धगमनस्य विधेयं वक्ष्यमाणस्य स्पृशो विरोधिपार्थिवं राजसूतं वप्रगौरवान्नह्नि
न्ना दूतो विमुच्य मया क्रान्तामतिथ्यगौरवेन सम्यक् स्वहिमापि कं भजते तेन जसंदूपं प्राप्येत्यर्थः कूर्धगमनाय
नाद्रिव दृष्ट्वा दयपार्थिवं पृथिवीपरमाणवरं यो हि वप्रगौरवाकुर्तन्यां कूर्धमनविरोधियदवति तस्मात्क्राम
क्रान्तामतिथिगौरवक्रूरं हि प्राप्नुवन्ति गौरवप्रयोगेन गौरवमाप्नोमिति वित्रम् १५ भो भगवन् अद्य स्वामिमा
पमिव स्वापवादमिव मानेराज्ञा नो तिथ्यायमनेन्नापयतिनोपसरन्ति तेन स्वजयरमात्रपाषाणकार्येण निर्दि

पार्थिवे द्धि निजमाजिषु वीरा हन्त मूर्धगमनस्य विरोधि गौरवाद्भुवनपस्य भजन्ते
मे मक्रान्तमतिथिगौरवक्रूरं हि १५ स्वामिशापमिव नातिथियत्नं मायदद्य भग
वन्नुपयाति तेन तत्प्रियमिमां वक्तुमन्येऽवाद नैकष्टति कार्यकदर्थनम् १६ पूर्वमे
एव विभवव्ययवद्धाः श्रीमणाः विपदएव विनष्टाः पात्रपाणिकमलार्पणमेषाम्
नामुपशान्तिकविधिर्विधिदृष्टः १७

नामिमां श्रियं वक्तुमन्येन नाश्रिये १६ पूर्वमर्जितानि पूर्वाणि तेषां पूर्वार्जितानां धनानां विभवस्य राशे
व्ययेन विनियोगेन प्राप्ताः श्रीमणा मुद्गलस्याविनष्टा विचाविनाः सन्तो विपदएव पतनोन्नाः सम्यक्क्रयाश
तिववनान्न एषां श्रीमणानां नामुविपन्नसज्जनकरपत्र निदेशएव विधिदृष्टः शास्त्रक्रमदृष्टः शा
न्तिकविधिः शान्तिः प्रयोजनमस्य शान्तिकः सचासौ विधिः धनस्य सदृत्त गुणस्योदयादिति भावः १७
तनस्माद्धेनोरत्र विषविषये भूत्पदनागमनलदानसंशयकाविमहद्धेपापंसदृसा विहृत्प्रश्नोऽयामा

नै. च.
प. टी.
५९
96

नमस्माद्धेतोरत्र विषयविषये भूम्यदनागमनलक्षणे संशयकारि ममहं पापं मदस्मा विहाय प्रोक्तो भगवान् :
पूज्यस्य भवतः क्रतीनां मारैः क्रतोऽश्रवणे मारैः स्थिरैर्वा मा देवलोकस्थितिं प्राप्तोऽत्र न्यायीक्ष्णीवे वैरित्रिषु इह
शीभिर्वीरिभिरयमस्त्र स्वच्छिभूपानाम् अन्यसद्भावे नाल्पते अभिनिन्यत्रमर्षणे : तान्सना क्रतवस्य प्रत
एवं नवबाधोमन्मन्ते दृढपापप्ररोहत्वनाद्यमर्षणे स्वचो भवन्निति यथैः पापेन हि संशयोजायते नमस्मा
गज्ञाने १८ इन्द्र एवम् एकावहितनमभृवणावधानातिशयेन विनयमस्ति हिविर्धयमे वाणाम् निमेषरहि
तादशशानोस्तु तिश्रुवे विनयसनसेया १९ पाकात् त्रिनिगर्भेशाशालीति पाकशासनं स्म पदमेइपदे

न हि स्विदद्य मम संशयशिल्पिस्फीतमत्र विषये सदृशोऽदः। भूपतेर्भगवतः क्रतिमा
रेरयवाभियममर्षणजैराभिः २० इत्युदीर्य मघवा विनयार्द्धं विर्धयन्निवदितन्नम
रेण वस्तुमांदशशानीमनिमेषान्स्थितवाच्यनिसुवेप्रणिधाय २१ वीक्ष्य
तस्य विनये परिपाकं पाकशासनपदं स्पृशतोऽपि नारदः प्रमदगद्गदयोत्याववि
श्विततस्मितपूरस्स्वसमाख्यात २२ मिलिता भानमुत्वीह क्रतेयतनपारिश्रमविदः
स्वविश्रुती नरकनौनवपर्वयद्देहलाकोशलबभयिकादं रदेत २३

स्पृशतोऽपि तस्येन्द्रस्य विनये परिपाके परिणतिं वीक्ष्य विस्मितो नारदः प्रमदगद्गदया वाचा स्मितपूरस्म
स्मेरत्वेव ओष्ठमध्येन भूतमेइपदं प्राप्तस्यापि विनयाति शायइति विस्मयः पाकशासनोऽपि पाकं प्राप्त इ
तिवा स्मितपूरः स्मरत्वेदृषिवशात् आख्याहिति अनतिवाक्यमितिभाव २२ शतमखीयज्ञानोपा
तेयनक्तक्रतेमिलिताया वित्ता हिकमेकः शतसंख्यः सकाशात्तु क्रतेयद्योचितमित्यर्थः तस्य तक्र
नोपालनस्पर्यः श्रमस्तदाभिज्ञस्यतवतन्वे क्रतफलेस्वविश्रुतीनिजसर्वयदिहेलावज्ञा नतवैवप

रम् तत्पुनः क्लेशग्रामममयिकाद्दरदं अधिकमाद्दरंददातीत्यर्थः अर्जितक्लेशसदृशस्तत्त्यानमेवावज्ञां करोषि अयत्नलक्लेशलवेवल्लनिनममामाद्दरंकरोतीत्यर्थः २१ नवसम्पदो गिरामपि हृत्वात् वाचामपि गोचरान भवन्तीत्यर्थः यतो हृता विनये विनयंते ननाशयंतिनामतनिश्चये कर्तृस्थं चाशरीरकमेणात्मनेपदं परमाप्तसाक्षात्कृदनुभवश्चेदाह इहेत्यः समदो विनयोपेता इत्यस्मिन्नर्थे कश्चनग्रंददाति योर्थ ःअनलज्ञाने नष्टहृते नत्रकोनामविशामितीत्यर्थः २२ श्रीभगवान्सम्पाद्दिलसानतिथिदेयान्करवाणि आत्मोपभोगपर

सम्पदस्तव गिरामपि हृत्वा यत्तनाम विनये विनयन्ते अद्भुतानि कइवेद्दनसाक्षादाह चेदनुभवः परमाप्तः २२ श्रीभगाननतिथिसात्करवाणि स्वोपभोगपरतानहितेतिप्रथितो वह्निविवान्तरपीयेहहिंसिद्धिरथिकाभवकापि २३ आत्मभावमधुरैरनुभावैर्लावकैरतितिनरोतरलाक्ष्मः गौमशार्थिगलितावधिकालेसाधुसाधुविजयस्ववि हौजः २४ सेव्यविद्वत्ततनुत्तरदस्य ललिताखिलनिगायलघूनो यत्निद्धानुपताहितानेतिपरपनमस्ते भूमः स्यागराज्ञातजगाधुवमुदंतमुदन्तम् २५ वह्निविवान्तरपिकाग्निपूवीथिकाट्ट सिद्धिः वह्निदेशीनेनेत्रसिद्धिरथिकाविवेकत्वात् दृष्टिज्ञीनेदिगदर्शने २३ आः स्तनोक्तपयीदयोः निसर्गमधुरैलावकैरनुभावैर्विनयद्यानकवचनादिभिरतितेरतरलाउत्तुकाः स्मः गलितावधिकालमनन्तकालमगमोधमशाथि शाम्रुग्रनुशिष्टा शाद्वावितिशाम्रादेशः भोविहौजः विहे निविहमोजायस्य तस्य सम्बुद्धिः साधुविजयस्व यस्मात्साधुसाधितिल्लनोभि भिरेवाकाम २४ रागानिद्दितवपुः ततुरदुर्थिरस्तता ललितनिजाखिलहरिता अनपवलयवल्लयोगायहानिजाग्रः कृतालघूनी भारहीनानोराज्ञामिहानुपगमा नाम

मनामिनियत नजगतो भूलोकस्य येयुवानस्तेषां मुहुर्हर्षहर्षं तमुदन्तं वार्तां स्मारयस्ति हेतिपाठे तं जगादिति च
पाठे इद्रानुपगम मयस्मि जगाद युवमुदन्तं जगाद नकृणास नेत्राम स्तत्रुयेसाविनिन्वयः प्रत शब्दः स्वरूपवाची यद्वा ज
गद्युवमुदासं तमवसानपरकाष्ठामीदृशं तमुदन्तं स्मारवितेत्यर्थः २५ किमपि निर्वाच्य वर्णयितुमशक्यं भुवो भू
षणमनर्घ्यं रत्नं सा भीमनृपस्य तनादमयन्ती नाम कुमारी तत्रभुवि विजयति यामतिदूतं कामस्य शास्त्रम् जाती
जातीयडुत्कृष्टं तदृत्नमभिधीयते २६ अधुनायौवनवेगेन प्रतिदिनं मन्मथेन वाकाप्यवर्णनीयलावण्यमवं

भुवः किमपि रत्नमनर्घ्यं भूषणं जयति तत्र कुमारी भीमनृपतनया दमयन्ती नाम
यामदनशास्त्रममोघम् २६ सम्प्रतिप्रतिमुहूर्तमपूर्वा कापि यौवनजवेन भवन्ती
आश्रिवेस्तुकृतसारं तैसा कापिपुनिमज्जते किल भावम् २७ कथ्यतेन कतमा
स्मरइति त्वं माविवन्तुरसि किंच लदोषः अवबन्म निकृणानिस्मिन रष्टव्क्त निगमेन न
परिश्रमयेनाम् २८

तीसा भैमी पुण्यसारस्यौकस्मिन्नपि निकृणाकि लानुरागं भजते २७ यस्मिन् भावं भैमी भजते स युवाकनमो
नकथ्यतेकाका किं नकथ्यते इत्यर्थः इति त्वं मा विवन्तुरसि यतस्खलदोषः स्त्रक्कामर्थमार्गे एवकृणान्मि
नकाङ्क्षा भुवोन रेणुवकूदीनत्यर्थः पतोस्त्रक्ष निगमेन नस्त्वपय अज्ञातं तं नकथयितुमशक्यं तेन निगि
मनस्यनिष्फलत्वादित्यर्थः २८ तं योगी योगबलात्सहृदयस्थितमपि तं कथं न जानीयां इत्याशङ्क्याद
परमाणुरेयत्य यथावधिर्यस्य यत्पथस्येति मार्गस्यावधियोगिधीः परमाणुमपर्यन्तं गहनानीतिशास्त्रसम्प्र
दायः सा नाह शीयोगिधीरपि यस्मादेतदवाननपद्यपति इदमत्यन्तदर्शनस्यैव निषयेः अनुमानिकोन

स्यैव दर्शनम् अन्यथा कथं स्या कस्मिन्नपि भावं भजत इत्युक्तिरुपपद्यते इत्युक्तिरन्यथा कथमुपपद्य
ते इति सम्बन्धः तथैव वक्ष्यति वाग्मे श्लोके अयं तु विशेषः यत्त्वद्दर्शने हि निःशेषविशेषसहितस्य
वस्तुनो नामविशेषसम्बन्धेन ग्रहणमिति कीदृशेन वालयामेस्या निजमनएव परमाणुस्तस्मिन् लडेव
दरीकन्दरा तत्र शेते इति दरीशयस्तादृशीकृतेन हृदि स्थितो विश्ववी गिरिकन्दरासु सिंहसशयितेषु
अतेइति विस्तार एव मनसोऽन्तर्वर्तिनमेको देवः सर्वभूतेषु गूढ इत्यादि श्रुतेः सिद्धम् हरिरिह त्वनेन दीर्घ
स्यात्म निसम्भव त्वद्बुद्धिः स्यादिति अनादृशेनादृशीकृतम् क्षुद्रदरीशयदृशीकृतेनम् योगिबुद्धिरपि परमा

यत्तव त्वावधिरणुः परमस्मा योगिधीरप्यतिपश्यति यस्मात् वालयानिजमनः
परमाणोः क्षुद्रदरीशयहृदीकृतमेनम् २॥ साशरस्य कुसुमस्य शरव्येऽस्मि विनाविर
हवाविभिरंगैः नाततिन्नमपि धान्नस्य यत्तस्य स्वयं वरमदायमदायम् ३ मन्ये
ध्याययद्ध्यादितराज्ञाहृतहृत्पविपर्ययेविधिराज्ञाम् नेनतत्त्वमेवशान्त्यैधिवीक्षः
संगमंगरसमिवाकलयन्ति ३। त्वं अयंतत्त्वावापरमाणुभूतम

णुपर्यन्तमेव पश्यति नाततेनापि संगमंगरसमिवाकलयन्ति ३। त्वं अयं तत्त्वावापरमाणुभूतम
नेः कुद्दरशायीततो नजानातीति यचयोगिधीरपि निवेदि नमन्यः कोवाजानीयादित्यपि शब्दार्थः वालयति
त्वल्पमतातिशयोद्योतनाय ४॥ कुसुममहस्यस्य वाणास्यलक्ष्यभूतो विरहवाचकैः प्राणेन कशरव्यादिशु।
णोपेतैरंगैः स्वाचिता विरहद्योतकैरंगैः कुसुमशरलक्ष्यं जानेनेतिस्तत्त्वितेत्यर्थः ईदृशीमपि नश्चिन
मप्पनिजस्वयं वरोत्तमवायधान्तः सहायकृतवतीपूर्वमेव त्वल्लग्नास्वयं वरोनिश्चितः इत्यर्थः अथस्व
यवगानिश्चयानन्तरश्रीवृत्सा राज्ञामाक्षातलक्षणाहृतनवकार्यायमनोर्थायाज्ञांदत्तवान् तेनका

नै.च.
प.टी.
५८

९४

मेनतेनकारणेनवानस्यांभैम्याः परवशा राजानो यां विषमिव मन्यन्ते ३१ येषुयेषुभूषणेषुयदिवापिये
षुयेषुगुणेषु तत्रतत्रकलयापिविशेषोयः सहिक्षितिभृतांपुरुषार्थः सोऽपिभैमीसान्निध्यतो तेषुभूषणे
षुगुणेषुचलेशेनापियोविशेषः सहिमपवविशेषः पुरुषार्थआसीत् तदुपार्जनेपरवाभिनिवेशआ
सीदित्यर्थः ३२ तस्याभैम्याबाल्यायमवयाद्दिशदारभ्ययौवनोदयान्तमन्तद्दूकामस्यदिनेदिनेआद
रादभिनिवेशेनसमयायानानुयेवहये भैमीयौवनोदयादारभ्ययुवानोराजानः कामपरवशाजाता इ

येषुयेषुसरसाद्रमयन्तीभूषणेषुयदिवापिगुणेषु तत्रतत्रकलयापिविशेषोयः
सहिक्षितिभृतांपुरुषार्थः ३२ शैशवव्ययदिनावधिनस्यायौवनोदयदिनेराजस
भाजे आदरादुदवहः कुसुमेषोःफल्गुलाभसमयाभिनिवेशः ३३ इत्यमेवसुम
तीकामितारः सादरास्तदतिथीभवनेन भीमभूसुरवधूवराभिलाषेहरमतरा
मदोन्नयनीना ३४ नतन्नायदधतिन्दिवमाराणांसख्यासोऽप्यमन्तुसन्नमतुनाम्
यत्नरेखितितिभृतानविलोकेततिमन्ननमस्याभुविलोके ३५

त्यर्थः ३३ इत्यनेनेकोक्तमीपणमीन्दपाः क्षितिमेवकामयन्ती नाक्कीलनन्तमाध्रुकारिनेवाग्यन् अत
एवतवातिथीभवनायनोऽस्मादुद्वनेः भीमभूषरभुवोऽन्नमयन्तीस्वर्गयोर्दमयन्तीदेवक्कन्याःसुवोऽक्का
यांराजोहृदमनन्तंरमदनात्तस्यम् अहोप्राश्चर्यं स्वर्गादपिस्वर्गाक्षितिया अपिभैमीवक्ष्येयसीजातेत्यर्थः
भीमभूर्मयकरासंग्रामभूक्षितितथांतरेभीमभूस्वरभुवोऽपिश्रेयसीत्यर्थः ३४ भैमीसंलग्नमानसानां
राज्ञांभुविलोकेरणयत्नेनतिरीक्षिते तेनदेवनाजाग्रतीस्वर्गमानान्यूनतिरभीतिर्येसोहपोद्धनामनु

तत्समीपेगृहस्थो प्रेमन्वेहं स्वर्गमागतोस्मि अनुर्यत्समयेनिकर्मसम्बवनीयसंज्ञानत्समीपेगृहंभवेदिना
गायासमागतोस्मीतिभावः ३५ इत्थं प्रतिकूलकालविघ्नवैविध्यकरणादयादीनंभवंतेकोपिनविकरणंही
ति यद्यप्येवेदज्ञानाभ्यावर्तते तेनिमस्थिह्निम्बये तथापिशङ्कासेवणासम्पन्निमित्तिशोषः येनकारणेनविषया
गृहवस्त्रनियुक्ताद्वारेसंसेकः मोन्यतिशयो विवेकः मोक्षनार्थविचारबुद्धिनाशायभवति विषयासम्भवादि
कंजानानोपिनत्यौत्यतिशयेनाज्ञानीवभवतेइत्यर्थः यथापजादौविषयेरसेसेकः पानीयमेवपंकमत्तालना
यभवतीत्यर्थान्तरध्वनिः ३६ देवऋषिश्रेष्ठेनावेदपवमुक्तवतिसतिशंकमुखमुद्राभेदिभिनाकर्मकर्मवेल

वेदयद्यपिनकोपिभवंतेदृततत्कर्त्तककरणंविकरणाद्धि एष्यमेतनदपियेनविवेकमो
कभूतायविषयेरसेसेकः ३६ एवमुक्तवतिदेवऋषीन्द्रेरागभेदिमघवानत्तगुरु
ततवोतरसुभोदिविभूतकोपिमेज्वलतमः क्रमवादः ३७ कातुजेमममनिजो
दनुजारिजाग्रतिस्वभावेणविचारणवची यद्रुजोकमुपयायजयोकशर्मणोस्वपिमि

कारः प्रागवसरतयाद्वयंगुरु वीतविशोकाः ३८ मुन्नाइतिवचनोन्मुखेजातमित्यतआह हियस्मा
न्यभूतोरस्यतमः कोपिक्रमवादउततोतरसुभोभवति उत्तरवेत्तुतमेरम्यस्तभगोभवति यहाभभूषणास्तुनरो
तरसुभः क्रमवादः क्रमगोष्ठीकोपिमेज्वलतमोभवति ३७ ममनिजेनुजेसादरात्ज्ञानविश्रीविष्णोस्वशरीर
णोमहादितनुजाग्रतिमतिस्वरदेहवर्तमानसतीतिवाकानामयुक्तकथा यस्यश्रीविष्णोर्जयोकंजयविद्व
भुजमवोक्षगमुजस्यात्मोगवाशीवमतापथानीकत्वविगतविशद्धशोकः स्वखेनःस्वपिमि शरणांगतदव
दितोविति कोषाः ३८

तस्यैवेदृशस्य जैमिनिमुनिरूपत्वमुदीयेन त्वत्वम् ईदृग्गतो दिवादिः परोक्षाय कीदृशो विश्वरूपकलनाद्धि
स्वरूपस्वीकरणात् सर्वात्मकत्वादित्यर्थः तदुपपन्नं युक्तम् यः सर्वात्मकस्तस्य जैमिनिरूपत्वमपि युक्तमे
वा खल जैमिनिपक्षेतु विश्वरूपाणां यज्ञपात्रादीनां ज्ञानाद्विश्वरूपकनामकाशीर्षस्वीकाराद्वागतेषु
क्तित्वम् किं च जैमिनिरूपः सन्नेव विश्वदेवानां विग्रहे विरोधमसहमानो मखभुजः सर्वेषां यज्ञेमापि तत् व
ज्ञकर्मणे शक्त्या मारणे स्वयमेव कृतवानित्यर्थः सजैमिनिर्देवानां मिंद्रादीनां मन्त्रप्रतिपाद्यानां विग्रहश
रीरमसहिष्णुर्निराकृतवान् वज्रहस्तः पुरन्दर इत्यादिवाक्यप्रतिपाद्यमपदज्ञेयमकृत्वा मन्त्रत्वानि नानायतिय

विश्वरूपकलनादुपपन्नं तस्य जैमिनिमुनित्वमुदीये विग्रहं मखभुजामसहिष्णु
र्व्यर्थतामवदशाभिमतिनाय ३५ ईदृशानि मुनयोऽपि विनयाद्विश्वसिष्यति वाङ्मवचनान्य
पहृत्य मुनिः स्मितं हृदये वाताम्बरस्मित्ययायनिराजाः ४· स्वारसातल
नभवाद्रुवशंकीनिर्हणोमिनवसन्त्वमसमत्याम् यागतस्त्वं हृदिमेऽकृतर्कः स्मा
नलदयमजाजिवितर्कः ४१

मेवस्त्वंमीमांसामिसिद्धान्तः ३५ विनयसमुद्रः सुशक्र ईदृशानि प्रार
ब्धानि व्याजप्रकाशितस्वरूपो रूपावस्थाभिनिवचनानि मुनये तपायनीकृतत्वनस्थो त्वमसीवभूव ततो नार
दस्यदीर्घैर्निःश्वासपश्चाज्ज्ञाविनीनिश्वभावो निर्गताः सर्वा निश्वासाः पश्चाद्गागित्यर्थः ईप्सितरणाला
भेन निःश्वासोवावानिष्ठभवेच ४· स्वश्वरसातलेवने स्वारसातलेस्वर्गपातालेनयोर्नवमाद्रुवंश
कते इतिनादृशोदं भूमोवसन्तनिर्हणोमिनत्रातीभवामि स्वर्गंगतस्य मे हृदि त्समा च तलपातालेचत
योर्हृयंतत्रयेभजाजोस्तेषामाजिस्तम्भितर्कोऽहृदकोऽदृष्टान्तरफलः भूमौ वसन् स्वर्गपातालेवारणोभवेदि

तिशंकयातत्रानिहितः तदिमानगतोस्मि अत्रचरणाभावान्नमयारुनो वितर्कोयथावा येनतथैवात्र
स्थितस्य मे भूमिपातालयोः क्वापि चरणो भवेदिति वितर्कोपि उदर्को निष्फल इत्यर्थः अधःस्वरूपयोरवनी
तलपातालयोः भेदः ५१ तेनैवाद्रितोमिलदीन्यनलेनतत्फलमदागमनस्य सम्यङ्मिति निवाजेन बहि
र्गणमेवज्ञातेनतभिलषितचरणावलोकनादिसिद्धिर्जातेति घोतिते अथानन्तर्ये समबोधनेवा तत्रतःफ
लसिद्धेरेवदेहेनोवचरणाभावाद्धा मनुष्यलोकायगत्वा मनुष्यगतार्थकर्मणाच्छादितावबुद्ध्यौ तत्रभु
विताभमीपरिणीतस्य भुवः प्रभवो राजानः किं न विवदन्ते किं न कलहायन्ते भासनेप्रभाषाज्ञान
यत्नविमत्सुपमेत्रोपुवदाइति विमनावात्मनेपदम् ५२ त्वमतिरेवमुक्तातुगच्छन्तेन मिंड्वलेनशाप

वीद्यन्तत्त्वमसमिसामथ्यागतेन तन्मनुष्यजगतीनुमनुष्य किं भुवः परिहृत्यानविवो
ढुं तत्त्रानामुपनताविवदन्ते ५२ इत्युदीर्यसययामुनिरुर्वीं स्वपातिभ्रांतिनिवर्त्यवा
लेन वादिनोपणुजगामस्मयन्नेनैकिं यन्मापि पदान्यपराणि ५३

यादिनानिवर्त्य भुवं ययौ सशक्रस्तेनवादिनापि यन्नेगच्छन्तेतमुनिं कियन्मापि अन्यानिपदान्यनुजगामवा
दिनेपणुगमायस्वजन्मितिपाठे वादिनेपिनिवारणेकृते पणुगमायकियन्त्यपिपदानि स्वजेतेलगेतेस्व
पितिंवलान्निवर्त्यवीययाविसन्वयः सजनन्तमितिपाठे सयन्तमितिवापाठः ५३ पर्वतेमुनिनानारदस
र्वत्थिवचनेश्रत्वाप्रतिनेदेनुपतेस्म तथैवार्गीक्रियतेस्मेत्यर्थः पर्वतपत्तस्केदिनीत्रे आत्मनः कोपिय
दोमनान्त्ररमात्मनानादर्शि यथैवनारदेन तथैवस्वस्मिन्नपीद्दृस्यपतत्यातंदृष्ट्यानित्यर्थः यद्वानारदसे

नै.च.
प.टी.
९
100

वमतनमभूत् तत्त्वप्यक्ततोऽभूदित्यर्थः अथ वाचनानामुदकपापोनाशनमित्युक्ता आपो वैन दत्तलवश।
तिस्रतेः नदर्दानीतिनारदोमेयः नदीयं गर्जितं ऋक्तत्पर्वतेन शैलेन परिविध्यन्यतेस्म पर्वतेन च शक्रेस्व
पक्षच्छेदिनि सतिस्वयमात्मानः कश्चिदपिपेतानादर्शीत्यर्थात्तत्कृपनिः ५४ अथ नारदवचनश्रवणा
नन्तरं वृत्तिप्रतिविंद्रस्य पाणायेविरमेविनवक्तवामजातानावापदासन्नायानामचिनमीमयंभैमीशीतमद
इपाणिग्रहणमेवौपदिदोष इंद्रोपिभैमीपाणिग्रहणमेवाभिलक्षितवानित्यर्थः ५५ कामः किं वैद्यायै
नवीनगोपचारोपदेशासामर्थ्यमित्यत आह स्ववैद्ययोना सत्ययोर्योपदमाषाभासेवक्तामपि स्पृशति सेवा।

पर्वतेन परिपीय गभीरं नारदीयमुदितं प्रतिनन्द्य स्वस्य कश्चिदपि पर्वतपक्षच्छेद।
नि स्वयमदर्शि सपक्षः ५६ पाणिपेयबलिविधोः दृष्टभैमीशीतकोमलकरग्रहम।
द्रुमः भेषजे चिरविनाशिनि वामयावदाप्नुपहृदशवनीशाः ५७ नाकलोकभिष
जोः सुषमायाः पुष्पचापमपिचुम्बतिसेव वैप्यिनात्रगाभिषजपदैसोऽद्यारमक
मितवैद्यकविद्यः ५८

सुषमाद्वारमुपायः तेन संक्रमितावैद्यकविद्यायस्य विद्यावेत्तिवैद्यः वैद्य एव वैद्यकः तस्य विद्यायस्ये
त्यर्थः यद्वा वैद्यस्य कर्म वैद्यकम् योपयाकुरूपान्तमाकुञ्ज तदेव विद्यासायस्येत्यर्थः ईदृशो सोका
मस्याटक्कथावज्ज्वासकृतस्तनायं भैमीकरग्रहणोषधेनेत्यनेन प्रकारेणाभिषज्यदिति वेद्मि नासत्यौ
यथोपचरतस्तथोपचचारेतिभिषज्य रोगापनयने काण्वादि ५८ नीचनमासाद्यमात्रयीत्रियंभूर्ते
यितुगच्छतिसानिमयोनीशाचेमुख्यपञ्चनमनेन निजमानमदकारमुच्चैः खोडितस्तचयन्निस्मेत्यर्थः

९

पत्युः सकाशात्पत्न्याः सम्पद्विनोदाद्धि दैवीभावोद्धरणम् तथा देवतामात्मानं मुक्तात्मानं तत्रापि मानुषीमनुयाति
पतिविनिलज्जयामुखोवनतिः मयोनः पत्नीमयोनी पुंयोगादाख्यायामिति ङीष् स्तुवमयोनामत्तद्विनेश।
तिसम्प्रसारणम् ५७ मयोनिर्दिवमुज्ज्वलमारोहन्सूर्यो मतिक्रम्य गच्छति सनियोमलिनिमा मोलिन्यं रक्ष्याया।
त्यर्थेऽपि स्तवमलिनिमलक्षणोवर्णो रूपमेसारमाया यान्तरे हृदयसन्निहितेन मुज्ज्वलवर्णो यावल्पशान्त
मभावतापगनमाचष्टे यद्वा स्तवववर्णोन ज्वलेयववमानं हृदये भयपावकोऽन्याशान्तमाचष्टेऽन्वयः॥

मानुषीमनवस्थाप्य पत्नीं दैवीभावमवलम्ब्य मयोनी देवि इत्तं निजम स्तवयद्दैवे
मानमानन्दसवोद्धृतमया ५७ योमयोनिर्दिवमुज्ज्वलमारोहन्यामलिनिमालम
लम्भि वर्णपवसवदुज्ज्वलमस्याः शान्तमानन्दमभावतमेष्यया ५८ जीवितेनक
नमपरसेनान्याणमुक्तिरिद्युक्तिमतीनः इमनलमवाचितृताद्यादीर्घनिःश्वा
सितनिर्गमेण ५९ तुमितमिर्घः अथचस्तवमलिनिमावर्णोज्ज्व

द्धि मलिनिम्नानन्दमपि मालिन्यम् सितनिर्गमेण ५९ तुमितमिर्घः अथचस्तवमलिनिमावर्णोज्ज्व
लमस्यानज्ज्वलं गर्वितामानन्दं हृदयं शान्तेमाहस्म निगर्वमाहस्म वर्णोऽर्थं मत्याययतीति अथचमलि।
निमैववर्णोमषीलिखितालिपिः स्तववास्याचान्नवमज्ज्वलसंगारवसेशान्तमाहस्म मषीप्रकाशोवंजनया
पादौ मंगमम्य नयनिमयाऽयोऽयमर्थः स्तुमन्नन्ः दिवमुज्ज्वलमारोहेति उदय्यस्कमेकादिमानमनेपदम् ५८
अपरसं जीवितेनालं नतस्मादिदैवसवेनोस्माकं प्राणमुक्तिः प्राणविनाशो मुक्ति मस्त्वचेतन्यमषी हृता
त्या दीर्घनिःश्वासनिर्यापणोनानन्दमवाचि नविद्यते नवाणियस्मिन्क्षमितातवनत्त्वं तथ्यावाचि विनव
ववतेनिःश्वासनिर्गमनक्रियये वमाणपरिमागलक्षणमर्थमवसरोचितकार्थ

स्तवचिं ५४

नै·ष·
प·टी·
९९
101

तमेतं दृशा विलोकनेन चलत्कुञ्जनालेयस्य पतनस्माकं स्यमाश्चामरस्य पतनेन हेतुना शकुनिलोकमयापि इत्यमिमधा
एपन किमिति एवं चामरं वृंदे वनोस्माकमितः स्वर्गात्पतनं साधुस्यादिति इंद्रेणास्मद्देववयमपि पतनेमवेत
नदासाधुस्यादित्यस्मम‍र्थंचामरपतनव्याजेनव्याख्यातमिवाचष्टेत्यर्थः यद्वा इंद्रवि रहेस्माकं पतनव्या
जेनव्याख्यातमिवाचष्टेत्यर्थः ५। मेनकामनस्सु यत्नेनतापपि पित्तस्वरपक्कोतमिक्कुः रवद्दिर्थाभाकाव
गुल्मिमकरोदितियत् नदवद्दिर्थाकर्णानिजहृदयस्य पुटपाकेपंकलिप्तिम् वद्दिस्तथीवद्दिर्विनि
र्नीपंकलिप्तिंपंकलेपंच्चक्रमस्ट्जत् पुटपाकेदिपच्यमानस्यवस्तुनोवद्दिः पंकलेपोभवति तथापश्य

साधुनः पतनमेव मितः स्यादित्यमुं शकुनिलोकमयापि चामरस्य पतनेनकृता
ज्ञातुद्दिलोकनचलत्कुञ्जनालात् ५। मेनकामनसि तापमुदीतं यत्पिपित्तज्वर ५२
करोद्वद्दिस्थम् तत्स्फुटनिजहृदः पुटपाके पंकलिप्तिमस्तृजद्दिकम्
उर्वशीगुणावशीकृतविष्णानन्दाणास्तिमितभावनिभेन शक्रमारूढसमापनसो
मास्तम्भकार्यमपुषद्वपुषैव ५२

मानसहृदयस्यावद्दिस्थीरूपंपंकलेपकृतवनीतार्थः ५।उ
णावशीकृतजगत्त्रयोर्वशीतत्स्मिन्दगाणास्तिमितभावस्यनिश्चलतस्यस्तम्भलक्षणसात्त्विकभावस्यनियाव
त् निभेनव्याजेनेंद्रस्यसोहानन्दप्रेमनसस्समापनसवस्तानेतच्चसीमा तत्रस्तम्भकृत्यंवपुषैवकृतवतीयथाग्रा
मादिसीमा तत्रस्तम्भकर्मवपुषैवकृतवतीयथाग्रामादिसीमावसानेष्ठस्तम्भोभवति तथाग्रीमसीमा
वसानेनिश्चलत्वपुषैवस्तम्भंचकारेत्यर्थः ५२ मर्त्यांकयातीनिस्तातमिक्कुंकोविन्दाविदपात्रिदश

भर्तरि स्थ एवेति सति किंचिवाद । एषशतक्रतुनन्दकः कश्यपसुतो दृष्टश्रीमदभिगतनायानारेतावेत्यर्थः अभि
गतेति तन्नन्नः अभिः कर्मप्रवचनीयो वा कश्यपस्य सुतानां दृष्टिपथगतेनेत्यर्थः शतयज्ञोपि सन्दर्शिनीमेवाभि
गच्छतीति कोपावेशात्कटूक्तिः अत एव कश्यपसुतः कश्यपसुतानामिति पदद्वयसन्निवेशः ५३ आत्मनः
स्वभर्गावेतनसाद्दृकाराकामिनीचक्रे स्थावतिसति सर्वोन्तरे । किमिति मनुष्याणां वीचाणापि सद्गुणासम्भ
मकाकः अन्येतु मदनानुभावा मानुषीसम्बन्धमपि भिलषन्तो गच्छन्ति तवीदृशाणापि त्वत्गुणसम्पत्सत्त्वापि शह्ह

कापि कामपि विभाणानुभुक्तं स्थ एव तिन्द्रिदशाभर्तरि किंचित । एषकश्यपसुतनाम
भिगतनापश्यकश्यपसुतः शतयज्ञः ५३ आलिमानुषस्य भगतमार्गवीकापि स्थ
एवेति सचोनि विभाष वीतराणापि सद्गुणाभिन्दराणां किं याभिन तमपि लाघगु
णेन ५४ अन्वयुस्थानिपयः पिलनाथालं सुदायद्रुदितो कमितार । वल्लभकर्ष
तपुरः परमेकल्लकृतानुगतिकानमहाये ५५

स्वभावः सार्थगुणानतमपि किं नयामि संगारोधेन किं नयामीत्यर्थः सार्थसेंद्रस्य गुणोद्यामो दूतेनैवत
मपि किं नयामीति भावः ५४ अथ दृष्टितां कामितारो दिशामधीशास्तेजोजलयरेतानापनयावद्धिवरा
णायमास्ते शक्रेद्रर्षणानुयपुः मेमीदर्शनस्पामिमनोवथेनदर्षः एकः पुरुषः केवलमग्रे वल्लभकर्षतमा
गंकवोतन कृतानुगतिको महान्व्यार सर्वासीमनस्थतकृतः तस्यगतेगमनेन कृतामितिवा अनुगतमस्या
स्तीत्यनुगतिकाः अतश्च निहनाविनिहन्तत्कृतस्यानुगतिकः शुभाशुभमार्गेष्वपि तन्तु चितकार्येषु
वाप्रथम महातिकारी तत्र मः तदनुगामिनस्तलभइत्यर्थः ५५

नै॰ च॰
प॰ टी॰
१०२
102

अथैते दिग्गजैः पृथक्कान्तिभूरूपैर्भीमैर्मृद्दिग्पाधिभिर्वशीकरणानि भुवनात्सभ्यः प्रेषिताः तथान्ततस्तामेम्यागुरूपि
तस्य प्रति सख्येमीति व्याजेनैविर छन्नाः अपह्नुताः ययस्य मन्त्रानारूपाद्वारतरायनानिप्रेषिताः ५६ ते दिग्ग
दिभिर्विबुधैर्वेवैः रचिमद्भिः अथ च विहद्भिर्गमद्भिः स्वर्गं विहाय भूरवनमन्ताः वनाद्याश्चर्यम् अन्येपि हि भूमि
ष्ठा ह्येषां रूपायज्ञादिकर्माणि मानेन स्वर्गमनुभवन्ति एते तु स्वर्गं विहाय भूसु सन्ते इत्याश्चर्यम् न च
यज्ञ्ये स्वयं निः यतो विबुधाः अथवानाश्चर्यम् यतः द्यौर्नामका विनिर्गतान्नास्ति सैव द्यौः यत्र विन

प्रेषिताः सुगुरथो दमयन्त्याः विभवैर्यैर्वरा निजहभ्यः न तु केतु निचैतैः स्वपद्धाः
सख्येमौख्येकपटेन निगूढः ५६ चित्रमत्र विबुधैरपि यन्नैः स्वर्विहाय वनभूरवरु
सद्धे द्यौर्नकाविदथवास्ति निगूढासैव सा वलतिः यत्र दिविवृम ५७ शीघ्र
लेषितपथैरथवा दैस्तां विनाभुवमभी हरयसाराः वक्रतौन मित कन्धरवन्या
शुश्रूषुर्यनितमधुनिहार्म ५८ किं च न स्त्रजलधेरथ वैवने वसेशायितमप्यन
भन्त संदर्तपरमभ्रमम्पतिविवन ष्क्रति सदोपनतेते ५९

वलतिलगतिरुज्यते इति यावत् यत्रात्मनिश्चितेनिहितयः सैव स्वर्गभूमिरित्यर्थः ५७ अथवेगलेपित
वर्त्मभिरहिभुवं प्रापिताः स्ते सहरेः अश्वाः पाथिर्हृदेनाह्नश्चक्रवुः कीदृशाः वक्रिताः साचीकृताः स्वर्वपश्चा
दुन्नमिताः कन्धरायेषां ते तादृशाश्च सन्तः स्वदश्वावलोकनक्रिया स्वभावोक्तिः ५८ अथशाह्नः किमेव
स्पासाद्यतत्रसमुद्रस्ते स्वैवैर्विशायितमपि नैवालभन्त सन्शयमपि कान्तेमवकाशं नालभन्तेत्यर्थः निद्रा

सम्भवतीति नस्यैवानेनार्थः केवलेनैव दिग्मीशाः पशुपतिस्म शहेऽस्तावत्तथा यावन्तः शिवनेतावद्देवोपस्थितोऽयं यथाशक्ति
यथावगानिरूपणम् ५१ सार्वार्थविश्रान्तिदायी कोऽन्तः कि भावो यस्य नैकोऽन्तकेन स्वयमेवास्य कालनात् स्रुतप
विश्रमापद्दारिणमित्यर्थः यतस्त्वं गानामा प्रायज्ञाननिपुणमीदृशं नलेन तत्र यथेनेत्रजन्मनः फलमित्यर्थः ९०
वरुणालयस्य नलस्य मारुणं पं वीक्ष्य निविडं यतो जडभूयं जडत्वमुदकभावं च प्राप्तो नियतं वक्रलाङ्गुलमेनस्त्रिमि
तस्य स्तम्भप्रांशीकृतस्य चास्य वरुणस्य जलपतेः स जडतानौचिती किमु प्राप्तिनोचितैव स्वयमेव जलपतेः पुन
स्सरसेनाक्लिमितस्यासाधिकमवजाड्यं भवतीति युक्तमेवेत्यर्थः ९१ रविविंशस्यवन्तेसाशूर्पणायमोस्यनलस्या
स्रुतविश्रम वक्रोऽन्तः कि भावं भावबोधचन्द्रेन्दुरगाणाम् तत्रनेत्रजन्तुषः फलमेतेनेष
यं बुधै रविबुधैर्वृतः ९० वीतमनस्यवरुणान्तरगतानमयह्रभावं निविडं जडभूयम् नो वि
तः जलपतेः किमु साम्पः प्राज्यविस्मयमस्मिमितस्य ९१ तूपमस्यावितिषूपतथ्यातिः
म्लानिमापवविवशावनेमः कीर्तिनेयदधुनापि मदेवः कालपवमकलेन जेतन ९२ यवमा ९३
दहनः खलतापह्नुपयेयभवमस्यानिहृप्य तमस्तदनलताजनिकर्त्रीमानदयानलतेवतदेव
सौंदर्यं निर्वापितत्याति शयिता म्लानिं प्राप यतो म्लानेः सदैवाय मा यापि समलेतनलोकनैकालपवगीयते कालस्
तिनामकस्य समात्मयादिदम्लानिः वृत्तेसइति वह्निभागुविवेलोपमवाप्यारूपमर्गीयो विनवशाहाकारलोपः ९२
स्मनलस्य रूपनातिशयंदृष्ट्वा वह्निर्येतापवभावं तत्रतापं नलतानिताजनिकर्त्री जन्मवियायिनी मा भूत् अभिने
नैव दिनापात्यत्रभवति अत्र मनन्तस्यायनीयेतापादिनापाद्विलतणोनिशायी चेत्यर्थः किं न दिकारणमित्याद्
तस्पीति यच्चानलनादेव भवति तदनलतैव देवः अनलता नलतुच्यताम् एकस्यैव कमेवमतिदेवतमद्
तवैचविरोधाभासेममायथेति ९३

नै. च.
प. टी
१०३
103

न्यक्कृतं मन्मथं नलसमत्ववि सौंदर्ये तेनैव न्यर्थमवलोकपाकः । समानान्तेन समलंपश्यन्कौशिकमेवालकमेव मन
तेस्मा खलु सर्वांगीनं नेत्रभयंकरत्वात् महीध्वजु उग्नल्लूकवाल ग्रहेषु कौशिकः ५४ रमणीयस्य भावो रा
मणीयकं सपव गुणस्तस्याद्वयवादस्तम् यतः रामणीयकगुणस्य द्वितीयो रामणीयकगुणो नास्तीति यो वादस्त
मित्यर्थः यद्वा रामणीयकगुणाय स्पर्धा रामणीयकगुणाः तस्याद्वयवादः सपकपवायेनान्यश्रुतिवादस्तमित्यर्थः तेवादे
स्तेनैसमशरीरमुत्पन्नमस्मुं नले विविन्नात्तेदेवाः स्वहृदयानि विस्मयाय दत्तवन्तः तेनेदं तन्मते गुहृदये ग्रंथमवो नजा

कामनीयकमधः कृतकामं कामसत्यमपि वेद्म्यतदीयम् कौशिकः स्मरविलेपरि
पश्यन्नस्य तेस्म खलु कौशिकमेव ५४ रामणीयकगुणाद्वयवादं मन्ये तेनु स्थितमस्मु
परिभाव्य विस्मयाय हृदयानि वितेनस्तेन तेषु न सुराः प्रवभूवुः ५५ प्रेयरूपकविशे
षनिवेशैः संविदद्भिरमराः स्मृतपूर्वैः पृष्टपवसनलः किमिदं मदं महीमितरेतरमस्तुः
५६ तेषु तद्विधवधूवरणार्हे भूषणैस्समसमयस्सरवधाना तस्य कान्तिरनवद्यमतिस्पर्धा भूय

नाः पराधीनत्वात्तेषाम् आश्चर्यवशते धवसितानि शशामः ५७ निजहृदयान्यपि विस्मृतवन्त इत्यर्थः ५५
पूर्वं स्मृताः स्मृतपूर्वाः तैः संवदद्भिः संवादं प्राप्नुवानैः यथा स्मृतास्तथैव दृश्यमानमित्यर्थः प्रियरूपस्य भावः
प्रैयरूपकम् सौन्दर्यम् मनोज्ञत्वादिनाद्भुतं तस्य विशेषाः प्रकर्षास्तेषाम् निवेशाय यथास्थानमवस्थितयस्तैः
स्मृतानेतराः सन्नलपक्षपवाकिमितीदमीदृशं शनैः शनैः परस्परमूचुः स्मृतानुरूपगुणावलोकनेन नले वि
तर्कयन्तित्यर्थः ५६ सा विधायप्रकारालोकान्रत्नादि लक्षणीयस्यास्या तद्विधावासौ वधो स्म तस्या वरणायोग्यभूष
णेजातावेकवचनम् अलंकरणक्रियावा तथा मनाहृशः समवायः स्वयंवरकालः तथाकृतिरनभ्रमसि...ेकः

त्यागक्ष्मारथमार्गश्चैतत्सनलमन्यत्प्रस्रवमितानिश्चयं वरणाद्युद्योगाद्देवेषु शशंसुः श्रुत्वा नलम
उद्दिश्य न स्ववरणादिभिः अवितर्कोऽभितान्यत्तासित्यविनष्टाः ९७ जगतः प्राणात्वं प्रियं स्वप्रमात्सद्धृतं मम पुनर्वायुना
वाग्निं तेन मा भवन्नमम पुनर्नलेऽप्राण्यक्रमेण हृद्येयं भीमजो वरुणस्तु बलो वह्निः विलक्षतत्तापईदृशः सद्धियं मन्वक
णावह्निर्भिश्चैतत्सानिरुद्धमेन हृदयमाणत्वं विचारितम् अयमर्थः प्राणानामहल्लाः अम्भोवरुणश्च बलो वह्नि
विह्वलततापईदृशः सद्धियं मनवकणावह्निर्भिश्चैतत्सानिरुद्धमेन हृदयमाणत्वं विचारितम् अयमर्थः प्राणानाम
हल्ला अम्भो वरुणश्च बलो भवति जलमकत्वान्मयदपत्वाच्च तथा प्राणानां वायुना अम्भो वह्निरुदर्विभव

यमराज सलिलेश कृशानो प्राणतोऽधिक मम तु जगतस्ते । प्राण्य हृद्य चल विक्लवतापै
श्रुतमानि भूतमेतदवैमि ९८ नैव नः प्रियतमा भयथासौ यद्यमुं न हरणे न हरणे न वा
एकतोऽपि विगमस्त्वगुणज्ञा मन्यतः कथमदः प्रतिलम्भः ९९ मां विरिष्यति तदा
यदि मनोऽविनयमदसमहत्त्वम् ईदृशीव कथमाकलयिष्ये महिंशामपराद्ध १०१

ति नलस्य जगतः प्राणात्मेमा मामस्य दृशी ७' नैवि मर्नि नाहद्यांद्युतेषां दृषीदयो भावाज्ञाना इति ९८ अमी
भैमी यद्येनं नलं न हरणे न अथवा हरणे न इत्युभयथापि एषाम् अस्माकं प्रियतमा न भवति नलवरणे पत्नी न भवति
अवरणे प्रियकारिणी न भवतीत्यर्थः नन्वद्भूतः एकतो वरणपक्षे गुणज्ञा गुणान भिज्ञा मन्दे भैमी यदि क गुण
णानभिज्ञा तया विवेकहीनया नः अन्यतो वरणपक्षेऽदः प्रतिलम्भोऽनुष्टाः प्राप्तिरस्माकं कृतः एवमवच
नमनन्त ९९ इयं भैमी न तदा मां विरिष्यति यदि मनः प्रकाशादि यदेतावदस्मदत्त्वम् गुणाधिक्यं न वेद वदेवम्
हीनमां वरिष्यतीत्यर्थः यदि च वरिष्यति न देवदृशी पुरुषगुणानार नम्यानाभिज्ञा राजपुत्री अपरा न्मद्यति विज्ञा

नै.ष.
पं.टी.
१०४

104

त्मकाशात्ममविशेषंकथमाकलयित्री निश्चयी मर्मीनलविशेषापरिज्ञानवदन्यस्मात्ममापिविशेषाः
परिज्ञानात्मामपिवरिष्यतीतिभावः पतन्त्कणावचः ७० भेष्यानलहतेनलजितोदूरदद्राक्ष्दिग्नमविना
स्मि वतखिदे स्दूवापिकथवतं यतोस्देपिस्थितालज्जामुकुलितंस्वादयितामामकथंदर्शयितादेव
अर्थनाद्दिकमकृतम वाद्धिवचनमेतत् ७१ इयाणांविबुधानांसमाद्दाविविबुधौ स्येवमुक्तकमाणमनसा
निश्चितस्वकंगकिमपितस्पेतिस्म नमेकोमिद्देमुक्तासाविबुधौपरस्परंमुखमवलोकत ७२ सम्प्रति

नैषधेवतहतेदमयन्त्याव्रीडितोनन हिवर्दिभितास्मि स्फोटदेपिवनिताकथमास्ये
द्वीनिमीलितवलद्दर्शयितादृ ७१ इत्यवेत्यमनसात्मविधेयंकिंचनत्रिविबुधीव
बुधेन नाकनायकमपास्यतमेकंसास्मपद्धपतिपस्परमास्यम् ७२ किंविधेयमधु
नेतिविमृशंपस्वातनुमाननमवेत्यधगत्वा शंसतिस्मकपटेपटकेयेः वचनममिल
त्यनलस्य ७३ सर्वतःकुशलभागसिकाश्चिन्नसनैषधइतिप्रतिभावः सासनार्थम
इदत्वामिरवावीरसेननन्दपतेरिवविघ्नः ७४
किमुचितेनेविधीयमितिप्रेमपतिस्मवक्तव्यानुगानायमादीनामुखेन्द्रकृमनिपुणः शक्रोनलस्यवचनेनम
नसिविधायवस्पमाणंशंसतिस्म ७३ सर्वतःकालनोदेशानुः स्वत्पतनकुशलीमवसिकाश्चित् पश्येक
श्चित्क्वहः समसिद्धोनैषधस्त्वमितिनोस्माकंमतिः कथमित्यप्रतिभवत्सदृतमाद्द मदीयासनार्थमित्रस्य
वीरसेननन्दपनेरिवनयिवेत्वामाकारमुद्राजानीमः पितासाकारोद्दिपुत्रेदृश्यतेइति ७४ भोनलः कप्रया
त्यसमीतस्त्वत्कालेनवक्तव्यम् यस्मात्तेनास्माकमत्रस्थित्याकार्यविशेषविषयेवा यात्रयाप्समयाजनि

१०४

न्तोर्हेतोः फलेष्वनुयातेयेवयात्रेयेदं मार्गसार्थत्वं किं नागामिनः किंनानीतः अस्मायात्रसाफल्यायैवस्म मागतोऽस्मि नतोन स्वहृष्वोऽस्मि कमयाससीत्यर्थः ७५ आदरायमयोन्यादनायचविशिष्टो हविशेषणप्रदेयम दीनिर्दिशतिशोष मित्यस्मान्मानमुद्दिष्टप्रस्वहृमन्यत ७६ देनलत्रमी वयमर्थिनः सन्नल्लोप्रामाः स्मरतिफ लितार्थ्यनानर्थ्योर्थ्ये निष्ठमार्थेचजानीहि दानोमार्गेस्मिन्नममपनीयकार्येविज्ञमिर्ज्ञ मेहे ७७ ईदृईदृशीवा

कामयाम्यासिनलेत्पलमुक्तायात्रयात्रशुभयाजनियमः नमस्थैवफलसमवयोवेना
धुनोऽद्यमिदमागामिनः किं ७५ पृथ्वैनेषयमदाएदत्देषज्वालजालजटिलः सञ्जग
शः यादसोसमनिरेषचशोषशामितावमर्थिताक्कमुत्ताणाम् ७६ अर्थिनावयममी
समुपेमस्त्वोनलेति फलिताशिमवेहि अथनःदाणमपाद्यचवेदेकमदेहमवतिका
येतिवेषम् ७७ ईदृशीगिरसुदीर्घविडाजाजोषमासनविशिष्यवभाषे नात्रचित्र
ममियाकृपालत्वदीशावाचविगृहृशृतकृतम ७८ अर्थिनामसत्विनाखिलरोमास्तो
न्तपः स्कृटकदम्बकदम्बम् अर्थनार्थमिवतस्यपाणानोमसप्रणामकवणाडपानित ७५

वमृकाजोषमास तूष्णींवभूव नलसममनोवुभुत्सतिति भावः अत्रवचनमैव्रप्रपनार्थ्यम् यतोसेदृस्मपु न्हृदस्मनिः शेशवमैत्रिगुरुत्वव्यापितान्लसीमर्थ्येस्थवेजोषमित्यमरः ७८ आर्थिनामाहृषितान्यदंवि नानिसमस्तानि रोमाणियस्यहृषीलोमवितीडागमः ईदृशः सन्तपः स्वमान्मानमेवविकासितकदम्बकुसुम समहृप्रणामकवणान्हदेशपादानांपूजार्थमिवसमर्पयामास पुलकितवपुः कदम्बकुसुमसदृशमभवदीति स्वसगमेवपूजावितकदम्बपुष्पकदम्बकमसमर्पयामासेत्यर्थः ७९

नै॰ प्र॰
प॰ टी॰
१०५
105

अमीभिर्दिशामधीशैः किं तु प्राप्यम् यन्नामर्थ्यन्ते इति शेषः अथ कथं विदुः प्राप्यं किं विद्भवेत् न नाह
शमनेऽद्रु प्राप्यमवस्तमदायवं कथम् अहो आश्चर्ये ईदृशविरोधं मनसि कृत्वा त्वं तं विचार्येन लेनाचिरं समा
शायि संशयः कृतः मनसि कृत्वेति कृतो मनसी अहो प्रतीयाने इति गतिसेत्ता ८० पात्रापात्रविवेकविरहेण
याचकामात्रैस्तत्रापि समस्तैर्याच्यमानमजीवितावधिवस्त्रसकलमनने सकलममितिसम्बन्धः यद्वा यद्वस्मा
केसकलममितार्थः ततोऽर्थिने सुरेन्द्राय किं दुर्लभं दत्त्वा चेतस्तुष्यतु ८१ पुनर्विचार्य माता जीवितादपि धना

डुर्लभं यियाथैवैः किममीभिस्तादृशं कथमहो मदधीनम् ईदृशो मनसि कृत्वा विरो
धं नैषधेन समशायि चिराय ८० जीवितावधि वनीपकमात्रैर्याच्यमानमखिलैः सुल
भं यत् अर्थिने परिवृढाय सुराणां किं वितीर्य परितुष्यतु चेतः ८१ भीमजा च हृदि
मे परमास्ते जीवितादपि धनादपि गुर्वी न स्वमेव मम साऽर्हति यस्याः षोडशीमपि
कलां किल नोर्वी ८२ मीयतां कथमभीप्सितमेषां दीयतां द्रुतमयाचितमेव तां
धिगस्तु कलयन्नपि वाञ्छामर्थिवागवसरं सहते यः ८३

हृदि श्रेयसी मे मीहृदि मे वर्त्तते सा च मम स्वमेव न न मदायत्तेत्यर्थः य
स्या भैम्याः षोडशीमपि कलां निश्चयेन सकला पृथ्वी नार्हति न लभते ८२ एषां दिगीशानामभिलषितं क
थं मीयतां ज्ञायताम् अयाचितमेव च सम्यक् दीयताम् कथमपि ज्ञायते दीयते च ना शुभा वाक्कामार्थि
नामभिलाषं जानन्नपि योऽर्थिवागवसरं मनीषते न तु धिगस्तु ८३ वाड्मियं वचः वृड्चाट् प्रियवाक्यमिति नि
र्गनाश्रियो चटुचाटुनीरनियावदवमकाघाः काकुर्दैन्यविकृतः स्वरः नाम्यां विडम्बप्रापितेन वङ्क्या वचनेन